Dr. Ali Nihad Tarlan
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Metinler Şerhi Doçenti

DİVAN EDEBİYATINDA

TEVHİDLER

FASİKÜL : I

Ahmedî, Şeyhî, Sadrî, Rabbânî

İSTANBUL
Bürhaneddin Matbaası
1936

ÖNSÖZ

« Tevhid » Divan edebiyatının mühim bir kısmıdır. Bu edebiyat içinde tevhid, Na't... ilâh gibi belli başlı yer tutan şekillerin asırlar içinde geçirdiği tekâmülü dil ve edebiyat bakımından çizebilmek için her asrın karakteristik eserlerini bulup onları tahlil etmek, tahlil edebilmek için de lâyıkile anlamak gerektir.

Biz bu fasiküllerde muhtelif asırlara aid mühim şairlerin tevhidlerini izah edeceğiz. Lâyıkiyle anladıktan, yani türlü kaynaklardan o mevzua giren duyguların, fikirlerin, hayallerin hududunu tesbit ettikten sonra inceleme genişletilir; devrin fikrî ve içtimaî durumuna, san'atkârların şahsiyetlerine emin adımlarla geçilebilir.

Bir taraftan da « tevhid » lerdeki « madde » ler toplanıp tasnif edilir; müşterek noktaları bulunur; bu suretle tevhid şekil ve mevzuunun karakteri meydana çıkar.

Son fasikül umumî bir « sentez » i ihtiva edecektir.

21/2/1936 *Dr. Ali Nihad Tarlan*

XIV üdcü asır

Ahmedî

1 — Hamd sana yaraşur ey padişah-ı bizeval
Kim kadîm-i لم يزل sin-ü kerim-i لايزال
2 — İzzetün fikrinde kalmış akl gonca bigi teng
Kudretün vasfında olmuş ruh lâle bigi lâl
3 — Yir ile gök doludur senden veli bi ittisal
Kamu âlemden berîsin sen veli bi infisâl
4 — Âdemün nakşını yazdun bi devat-ü- bi kalem
Âlemün vasfını düzdün bi edat-ü-bi misal
5 — Yir-ü- gökü düzüb itdün nur ile zulmet ayan
Dün-ü- günü nazm idüb rast kıldun mah-ü- sal
6 — Encüm-ü-ay-ü-gün ile göklere virdün safa
Yire hayvan-ü- nebat ile bagışladun cemal
7 — Hardan hurma bitürdün hâreden yakut-u-lâ'l
Katreden gevher yaratdun sahreden âb-ı zülâl
8 — Güneş emrünle senün geh zahir olur geh nihan
Ay hükmünde senün geh bedr olur gâhî hilâl
9 — Ne halel bulunur işünde ne hükmünde hata
Ne bekana var fena-vü- ne kemalüne zeval
10 — Evvel-ü- ahır çü sensin zahir-ü-batın dahi
Pes arada gayr var dimek tasavvurdur muhal
11 — Çünki yoh zatunda senün vasl-ü- beyn-ü heyf-ü- kem
Pes hayal ola seni fehm eylemek vehm-ü- hayal
12 — Emrün ile her taraf kılur güzer bad-ı cenub
Hükmün ile her nefes olur revan peyk-i şemal
13 — Sana lâyıkdur ibadet kim senündürür yakin
Halk-ü -emr-ü -lûtf-u -kahr-ü -kudret-ü -izz-ü -celâl
14 — Akl-ü -nefs olmuş senün fermanun altında muti'
Ins-ü-cin itmiş misalün mucibine imtisal

15 — Gökde yirde zerre zerre Kafdan Kafa değin
Birligüne kamu şahiddür-ü -varlıguna dal
16 — Nice vasfunda olmasun [1] hayran nufus ile ukul
Ki ol [2] havada akl'ı kül olubdürür bi perr-ü-bal
17 — Lûtfunun bahrından olur kullarun gönlüne feyz
Kabz-u -bast-u-sahv-ü -sükr-ü-fikr-ü -zikr-ü -vecd-ü -hal
18 — Kamu bilür seni likin kamu senden bi haber
Anun içün şerh idemez vasfunu nutk-u -mekal
19 — Akıl-ü- ma'kul-ü-akl-ü- aşık-u-ma'şuk-u -ışk
Cümle sensin pes nireden geldi bunca kıl-ü -kal
20 — Sensin Ibrahime viren azm-ü -Ismaile sabr
Hem viren Ya'kuba hüzn-ü -Yusufa hüsn-ü -cemal
21 — San'at-i ihyayi sensin Isiye ta'lim iden
Musiye sensin kılan Fir'avn. milkin payimâl
22 — Ahmed-i Muhtara sensin kuvvet-ü -nusrat viren
Din-ü -şer'-ü -asl-ü -fer'-ü -dürlü dürlü hoş hisal
23 — Cümle senündür hüviyyet dahi nesne var diyen
Senden artuk sözleri batıldur anun lâmehal
24 — Çün didün (نحن قسمنا) ayn-ı hikmet oldu bes
Bunu derviş idüben virdügün ana mülk-ü-mal
25 — Kısmet itdün her kişiye anı kim lâyıkdürür
Ger geye Amr atlas-ü- Zeydün ola geydügi şal
26 — Halk-u-emr-ü- mülk senündür kamu pes kimseye
İşüne çûn-ü- çira dimeklige yohdur mecal
27 — Ahmedî'nin ey kerîm itgil günahın cümle af
Kim sen ehl-i mağfiretsin bi şek-ü-ehl-i neval
28 — Sen ol ol üftadeye iki cihanda destgîr
Çünki sensin kamu halka ey Hak amâl-ü-meal
29 — Her günahı ki itdi [3] çünkim sen kaderledün ana
Sehl dut pes anı ol gün ki idesin [4] andan sual
30 — Ne sana taatden assı var ne ısyandan ziyan
Ger kamu ehl-i hidayet ola yahud cümle dâl
31 — Za'fumu görüb bana sen merhamet it ey rahîm
Kim azabuna idemez seng-ü ahen ihtimal
32 — Benligün bendinden azad eylegil sen beni kim
Bu taallûk perdesi yolumda olmuşdur vebâl

---

[1] Vezin için «vasfınd olmasun» okunacaktır
[2] Vezin için «K'ol» okunacaktır
[3] Vezin için «k'itdi» okunacaktır
[4] Vezin için «k'idesin» okunacaktır.

İZAHI

1 — Kadîm, Tanrının «selbî sıfatlar» ından olup evvel ve sonu olmamak demektir. Varlığından evvel yokluğu bulunmayan ve varlığına son olmayan mevcuda «Kadîm» derler. Tanrı kadîmdir. Kadîm olan yok olmaz daima vardır. Lemyezel zeval bulmayıp daim olan demektir.
Kerîm Tanrının isimlerindendir: ihsan, inayet sahibi, vergili, büyük, şerefli manasına gelir.
: فان ربى غنى كريم [Sure-i Nemil 27- Ayet : 40] [benim tanrım zengin, ulu, ve bağışlayıcıdır]

2 — Tanrının künhü, büyüklüğü, birliğinin hakikati anlaşılmaz ve bilinmez. Akıl bu hususta acizdir. Şeriat ehli Tanrının zatından mutlak olarak bahsetmezler; onun «sübutî ve selbî» sıfatlarını bildirirler
لا تدركه الابصار و هو يدرك الابصار و هو اللطيف الخبير. Suret-ül- En'âm : 6- Ayet: 103 [Tanrıyı gözler ihata etmez o gözleri idrak eder. O lâtif ve haberli, bilicidir]
تفكروا فى آلاء الله ولا تفكروا فى ذات الله : Hadis. [Tanrının ni'metleri hakkında düşününüz; Tanrının zatı hakkında düşünmeyiniz].
العقل لاقامة العبودية لا لادراك سر الربوبية Hadis. [Akıl kulluğu yerine getirmek için verilmiştir. Tanrılığın sırrına irişmek için değil.]

3 — Tanrı bir şeye hulûl etmez ve birşey de kendine hulûl etmez. Onun zatı sıfatının ne aynıdır ne gayrıdır. «Vacib» ile «mümkin» bir birine ne zatta ne de sıfatta benzer. Vacib Tanrıdır. Yani varlığı zarurîdir. Böyle olunca başkasına mahtac değildir, kadîmdir, bakıydir. «Mümkin» bütün mahlûkattır. Onun da zarurî vasıfları başkasına muhtac ve fânî olmasıdır. Kâinatta «Vacib»in varlığından başka varlık olmadığına göre yerle gök onunla doludur; fakat «mümkin» ile birleşmez.
Bütün âlemlerden «berî»dir; lâkin âlemin varlığı ondan olduğu için âlemden ayrılmaz. Ayrılsa âlem var olmaz.

4 — Tanrı Âdemin resmini, mürekkeb ve kaleme muhtac olmadan yaptı. Yani kudretinde kemal vardır. Âlemi de âlet ve örneğe ihtiyac duymadan yarattı.
Tanrı eşyayi maddeye ve örneğe muhtac olmadan yaratmıştır.
Kur'anda insanın yaradılışına dair şu ayetler vardır:
ولقد خلقنا الانسان من صلصال من حمأ مسنون. والجان خلقناه من قبل من نار السموم. واذ قال ربك للملائكة انى خالق بشرا من صلصال من حمأ مسنون. فاذا سويته ونفخت فيه من روحى فقعوا له ساجدين Suret-ül- Hicr : 15 - Ayet 26 - 29

[Biz insanı kuru ve uzun müddet su ile beraber bulunduğu için rengi değişmiş çamurdan yarattık. Cinni de ondan evvel sıcak rüzgârdan yarattık. O zamanı an ki Rabbin meleklere: «ben kuru ve rengi değişmiş çamurdan insan yaratacağım. Onun yaradılışını ta'dil edip ruh verecek bir hale getirdiğim ve ona kendi ruhumdan nefhettiğim zaman ona secde ediniz» dedi].

انا خلقناهم من طين لازب Sure-i Saffat: 37 - Ayet: 11

[Biz onları sıvaşık çamurdan yarattık.]

ولقد خلقنا الانسان من سلالة من طين . ثم جعلناه نطفة في قرار مكين . ثم خلقنا النطفة علقة فخلقنا العلقة مضغة فخلقنا المضغة عظاما فكسونا العظام لحما ثم انشأناه خلقا آخر فتبارك الله احسن الخالقين.

(Suret-ül- Mü'minun : 23 - Ayet: 12 - 14)

[Biz insanı çamurla yuğurulan suyun temizliğinden yarattık; sonra onu nutfe kıldık ve rahimde yerleştirdik; sonra nutfeyi kana çevirdik, kırmızı alâkayı et yaptık, eti kemik, kemikleri etle giydirdik. Şanı her şeyden yüksek olan Tanrı yaratıcıların en güzelidir].

5 — هو الذي جعل الشمس ضياء والقمر نورا وقدره منازل لتعلموا عدد السنين والحساب ما خلق الله ذلك الا بالحق يفصل الايات لقوم يعلمون Sure-i Yunus: 10 - Ayet: 5

[O Tanrı güneşi kendinden aydınlık ve ayı güneşten aldığı aydınlıkla parlak kıldı ve aya menziller takdir etti (28 menzil) i ta ki senelerin, ay gün ve saatlerin hisabını bilesiniz. Tanrı bu yaradışı hak üzerine yaptı. Tanrı bilenler için ayetlerini tafsil eder].

وجعلنا الليل والنهار آيتين فمحونا آية الليل وجعلنا آية النهار مبصرة لتبتغوا فضلا من ربكم ولتعلموا عدد السنين والحساب وكل شيء فصلناه تفصيلا. Sure-i Esra: 17 - Ayet: 12

[Biz geceyi ve gündüzü kudret ve hikmetimize delâlet eder iki alâmet kıldık. Gece ayetini biz işrak ile mahvettik, gündüz ayetini aydınlatıcı va gösterici kıldık ; ta ki gündüzün aydınlığında Rabbinizin fazıl ve keremiyle geçinmenizi tedarik edesiniz ve senelerinizin sayısını ve diğer hisablarınızı bilesiniz. Din ve dünyada her muhtac olduğunuz şeyi biz kur'anda tafsil ve beyan ettik.]

6 — وهو الذي جعل لكم النجوم لتهتدوا بها في ظلمات البر والبحر قد فصلنا الآيات لقوم يعلمون

Suret ül-En'âm: 6 - Ayet: 97

[O Tanrıdır ki kara ve deniz karanlıklarında yolunuzu bulasınız diye sizin için yıldızlar yarattı. Biz bilenler için (kudret ve azametimizin) âyetlerini tafsil ve beyan ettik].

والانعام خلقها لكم فيها دفء و منافع ومنها تأكلون ه ولكم فيها جمال حين
تريحون وحين تسرحون .

Sure-i Nahil: 16 - Ayet: 5 - 6

[Tanrı sizin için (deve, öküz, koyun) hayvanlar yarattı ki onların mahsullerinden istifade edersiniz, etlerini yiyesiniz. O hayvanların akşam otlaktan evinize gelmelerinde sabahleyin otlağa gidişlerinde sizin için güzellik ve ferah vardır].

Suret-üs-Saffat : 37 - Ayet : 6 انا زينا السماء الدنيا بزينة الكواكب.

[Biz size yakın olan gökü (dünya gökünü) yıldızların aydınlığı süsü ile süsledik]

ألم تروا كيف خلق الله سبع سموات طباقاً. وجعل القمر فيهن نوراً وجعل الشمس
سراجاً . والله انبتكم من الارض نباتاً. ثم يعيدكم فيها ويخرجكم اخراجاً.

Sure-i Nuh : 71 - Ayet : 15-18

[Görmez misiniz ki Tanrı nasıl yedi gökü bir biri üstünde tabaka tabaka (birbirine muntabık) yarattı; ayı göklerde nur kıldı ve güneşi aydınlık bir çirağ yaptı. Tanrı sizi topraktan yerattı ve öldüğünüz zaman sizi yine toprağa döndürür ve kıyamette sizi arzdan çıkarır.]

Sure-i Hicr : 15-Ayet: 16 ولقد جعلنا في السماء بروجاً و زينا ها للناظرين

Biz gökte (on iki) bürc yaptık ve onları (bakıp ta yaratanın kudretine delil edinsinler diye) bakan ve düşünenler için (yıldızlarla) süsledik.]

والارض مددناها والقينا فيها رواسى وانبتنا فيها من كل شيء موزون. وجعلنا لكم فيها
معايش ومن لستم له برازقين .

Serei Hicr : 15 - Ayet : 19-20

[Su üstüne yeri yaydık ve (yerin oynamaması için) sabit dağlar ilka ettik. (Yerde ve dağlarda) orada ölçülü (altın ve gümüş gibi tartı ile satılan ve alınan) yahut (ahenkli) her şeyi yetiştirdik. Orada sizin yaşamanız ve geçinmeniz için lâzım gelen şeyleri var ettik. Size ve onlara rızkı veren Tanrıdır; siz değilsiniz.]

(6—7) وهوالذى انزل من السماء ماء فاخرجنا به نبات كل شيء فاخرجنا منه خضراً نخرج منه
حباً متراكباً ومن النخل من طلعها قنوان دانية وجنات من اعناب والزيتون
والرمان مشتبهاً وغير متشابه انظروا الى ثمره اذا اثمر وينعه ان فى ذلكم لآيات
لقوم يؤمنون

Suret-ül-En'âm : 6 - Ayet :99

[O Tanrı gökten su yağdırdı; o yağmurla cins cins nebat yetiş-

tirdik. O (nebat veya yağmurdan) yeşillik çıkardık. O yeşillikten birbirine terkib edilmiş hububat (başak olmuş daneler) çıkarırız. Ve hurma ağacının tomurcuklarınden birbirine yakın salkımlar çıkarırız. O yağmur ile üzüm bostanları bitirdik, zeytin ve nar ağaçları yetiştirdik. Bu ağaçlar yaprak yönünden birbirine benzedikleri halde meyvalarının tadı birbirine benzemez. Bunların meyvalarına bakın: henüz ham iken yenmez, olğunlaşınca onlardan istifade ederiz. Bu zikrettiğimiz şeylerde inananlar için (Tanrının büyüklüğüne gücüne, birliğine dair) alâmetler vardır.]

انما مثل الحيوة الدنيا كماء انزلناه من السماء فاختلط به نبات الارض مما يأكل الناس
والانعام حتى اذا اخذت الارض زخرفها وازينت وظن اهلها انهم قادرون عليها
اتيها امرنا ليلا او نهارا فجعلناها حصيدا كأن لم تغن بالامس كذلك نفصل الآيات
Sure-i Yunus : 10 - Ayet : 24 لقوم يتفكرون.

[Dünya yaşayışının fânî ve zail oluşu şuna benzer: gökden su indiririz; o sudan insanların ve hayvanların yiyecekleri (hububat ve ot) biter ve yer güzelleşir (renkler, çicekler ve nurlarla). Yer ehli kendilerini bunların hasadına kadır zennederler. Gece veya gündüz onları mahvetmeğe buyruğumuz erişir. Onu mahvederiz. Öyle ki evvelce hiç yetişmemiş sanılır. (Dünyanın fânî olduğunu düşünüp gurura kapılmayanlar için) biz alâmetleri böyle tafsil ve beyan ederiz.]

7 — Yakut - Değerli bir taştır, dört renkte olur: kırmızı, sarı, gökrenk, beyaz mehtabî (asumancûnî). Bu dört esaslı renklerin *muhtelif nevileri vardır. En kıymetlisi kırmızı, şeffaf nar* danesine benziyenidir; buna Behremanî, Behreman veya Bahramen [1] derler. Beyaza bakan kırmızı ikinci derecede gelir. Şarab ve usfurî (yaban safranı, papagan yemişi boyası: aspur) üçüncü derecededir. En kötüsü susam çiçeği renginde olan yeşili, kıymetce en aşağısı da beyazıdır. Eskiler yakuta elmastan başka hiçbir şey tesir etmez derlerdi.

Havassı: Taşıyana mehabet ve vekar verir; ağza konursa tükürüğü akıdır, harareti giderir; sihir ve sar'ayı izale eder; kalbi takviye eder, ferahlık verir.

Lâ'l — Değerli taşlardandır. Kırmızı, yeşil ve sarı olmak üzere üç nevidir.

Havassı : İnsana sıkıntı ve hüzün verir; ahlâkı bozar.

Gevher (Cevher): Yağmur yağdığı zaman denizin dibinden bir hayvan suyun yüzüne çıkar, kulağını açıp yağmur katresini

[1] Behram, Mirrih yıldızıdır, rengi kırmızıdır.

kapar denizin dibine iner. İçinde o katre cevher (inci) oluncıya kadar kulağını açmaz. Fğer katre büyük ise inci de büyük olur, küçük ise küçük olur. Eğer karnında deniz suyundan bir mikdar varsa inci bulanık, yoksa parlak olur.
Havassı — Kalbi ferahlandırır; yüzü güzelleştirir; kalb kanını tasfiye eder; sürmeye katılıp göze çekilse göz sinirlerini kuvvetlendirir. Bu sürmeye Kûklülcevahirî derler.

8 — وسخر لكم الليل والنهار والشمس والقمر والنجوم مسخرات بامره ان في ذلك لآيات لقوم يعقلون.
Sure-i Nahıl : 16 - Ayet : 12
[Tanrı kendi emrine musahhar olan geceyi ve gündüzü (rahat için) güneş ve ayı (meyvalarınızın pişmesi, ekinlerinizin yetişmesi, günlerinizin hisabını bilmeniz) ve yıldızları (geceleyin yolunuzu bulmanız için) size musahhar etti. Bunda akıl sahibi olanlar için alâmetler vardır.]
ان ربكم الله الذى خلق السموات والارض فى ستة ايام ثم استوى على العرش يغشى الليل النهار ويطلبه حثيثا والشمس والقمر والنجوم مسخرات بامره الا له الخلق والامر تبارك الله رب العالمين.
Suret-ül-A'raf: 7 - Ayet : 53
[Rabbiniz o Tanrıdır ki gökleri ve yeri altı gün mikdarı bir zamanda yarattı. Sonra emri Arş üzerine müstevi ve müstevli oldu. Geceyi gündüz üzerine getirip onunla gündüzü örter. (Gece gündüzü) süratle takib eder. Güneşi, ayı ve yıldızları buyruğuna tabi' yarattı. Yaratma, buyurma ona mahsustur. Tanrı Tanrılıkta birlikle, yetiştiricilik ve besleyicilikte benzeri olmamakla uludur, o âlemlerin mürebbi ve malikidir]

9 — ما ترى فى خلق الرحمن من تفاوت فارجع البصر هل ترى من فطور
Sure-i Mülk : 67 - Ayet : 3
[Sen Tanrının yaratmasında uygunsuzluk görmezsin. Hepsi biribirine uygundur, halel ve noksan yoktur. Şimdi gözünü gök yüzüne çevir bak, yarık yırtık görüyor musun ?]
Tanrı bakidir. Kendisine başlangıç olmadığı gibi son da yoktur. كل من عليها فان و يبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام Sure-i Rahman : 55 - Ayet : 26,27.
[Yer yüzünde her şey fânîdir. Tanrının zatı bakidir ki o mutlak istigna ve fazıl ve kerem sahibidir.]
Tanrının zatî sıfatları kemal ile mevsuftur; onlarda zeval olamaz. Zatî sıfatlar ilim, kudret, hayat gibi sıfatlardır ki bunların zıddı ile Tanrı tavsif olunamaz.

10 — هوالاول والاخر والظاهر والباطن Surei Hadid: 57 - Ayet: 3
[Tanrı bütün mahlûkatı yarattığı için her mevcuddan evvela; ve her mevcud mahvolup ancak o baki kalacağı için her şeyden sonra yine o; delillerin çokluğundan dolayı zahir o; hakikat-i zatı dolayısile batın yine odur.]
Bu tefsir ayetin zahirî şeriat noktasından izahıdır. Ahmedî ikinci mısraı yazmakla bu ayeti biraz tasavvufî manasına almıştır. Bu ayet tasavvuf felsefesinin mühim delillerindendir.

11 — Tanrı sıfatı ile zahirdir. Sıfat ise zatın ne aynıdır, ne de gayrıdır. Böyle olunca sıfat ile birleşmek olmadığı gibi ondan da ayrılmaz. Çünkü Tanrı cevher değildir. Cevher mütehayyizdir, mütehayyiz maddeye muhtacdır. Maddesi olan şey mekân ister, hadiseleri kabul eder. Mütekellimler cevhere bu manayı verdikleri için Tanrıya cevher demezler. Cisim de değildir. Çünkü cisim mürekkebdir. Velhasıl cisim ve cismaniyyetten, cevahir ve ârazdan münezzehtir. İnsan dimağı eşyayı ancak bir takım makuleler dahilinde düşünebildiği için bunlardan tamamen ayrı olan bir şeyi düşünemez. Onun künhünü anlamaktan âcizdir. Hazreti Ali كل ما تصور في الاذهان فالله بخلافه (Tanrı zihinler tarafından tasavvur olunan her şeyden başkadır.) demiştir.

12 — ان في خلق السموات والارض واختلاف الليل والنهار والفلك التي تجري في البحر بما ينفع الناس وما انزل الله من السماء من ماء فاحيا به الارض بعد موتها وبث فيها من كل دابة وتصريف الرياح والسحاب المسخر بين السماء والارض لايات لقوم يعقلون Suret-ül-Bakara: 2 - Ayet: 164.
[Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ve gündüzün birbirini takib etmesinde, gemilerin insanların menfaatleri için deniz üzerinde seyretmelerinde, Tanrının gökten su yağdırıp onunla yer yüzünü ölümünden sonra (nebatat kuruduktan sonra) diriltmesinde, yer yüzüne her cins hayvanatı yaymasında, rüzgârı her tarafa estirmesinde, bulutları emir ve hükmü ile hareket ettirmesinde; fikir, nazar ve aklı olanlar için onun san'at, kudret ve hikmetine dair deliller, alâmetler vardır.]
Sure-i Fatiha: 1 - Ayet: 4 اياك نعبد واياك نستعين
[Yalnız sana taparız ve yalnız senden yardım dileriz.]

13 — (8 inci beytin izahına bakınız له الخلق والامر)
Sure-i Yusuf: 12 - Ayet: 100 ان ربي لطيف لما يشاء انه هو العليم الحكيم.
[Rabbim dilediği kimseye lûtfedicidir. Muhakkak o bilici ve hakîmdir.]

Suret-ür-Ra'd : 13 - Ayet : 18 قل الله خالق كل شيء وهو الواحد القهار.
[Deki Tanrı her şeyin halıkidir ve o Tanrılıkta tektir, her şeye galibdir.]

اولم يروا ان الله الذى خلق السموات والارض ولم يعى بخلقهن بقادر على ان يحيى الموتى
Sure-i Ahkaf : 46 - Ayet : 33 بلى انه على كل شيء قدير.
[Görmezler mi ki Tanrı gökleri ve yeri yarattı ve bunları yaratmakla yorulmadı, âciz kalmadı. Bunlara kadir olan, ölüleri diriltemez mi ? Evet o her şeye kadirdir.]

فان زللتم من بعد ما جاءتكم البينات فاعلموا ان الله عزيز حكيم
Suret-ül-Bakara : 2 - Ayet : 209.
[Eğer siz açık deliller geldikten sonra islâm olmaktan çekinirseniz biliniz ki Tanrı uludur; onu bir şey intikamdan alakomaz. Ve hakîmdir; intikamında isabet eder.]
Sure-i Rahman : 55 - Ayet : 77 تبارك اسم ربك ذى الجلال والاكرام
[Zatı ulu olan Tanrının benzeri yoktur ve o kahredici azamet ve lûtfu kerem sahibidir.]

14 — Ahmedî bu beytinde akl, nefs ile âlem-i Melekûtu ins ve cin ile de âlem-i Mülkü kasdediyor. Bu iki âleme âlem-i Halk ve âlem-i Emir dahi derler. [1]

15 — Bütün mahlûkatı yaratan Tanrıdır. Eserin haricde varlığı onu var edenin varlığına delâlet eder. Buna « Bürhan-ı İnnî » [2] derler. Müessirden esere istidlâl edilirse buna da « Bürhan-ı Limmî » [3] adı verilir.

16 — Tanrı tanınmayı istedi ve sevdi evvelâ yokdan bir yeşil cevher yarattı bütün kâinat yavaş yavaş bu cevherden vücuda geldi. Bu cevhere Cevher-i Evvel, Nur-u Muhammedî, Levh-i Mahfuz Akl-ıKül, [4] Ruh-u İzafî derler. Akl-ı Küllün bir adı da Nur-u Muhammedî olduğundan ve Muhammed Peygamber de ما عرفناك حق معرفتك يا معروف (Ey bilinen Tanrı, biz seni bilinmen lâzımgeldiği gibi bilmedik) dediğinden Ahmedî bu beytinde yukarıki hadîse işaret ediyor.

17 — Bu beyitte zikredilen ıstılahlar tarikate giren sâliklerin ruhî hallerine verilen adlardır:
Kabz-u Bast—Kul korku ve yakarış (havf-u-reca) halinden geç-

[1] Bakınız : Şeyhî Divanını Tetkik-cild : 2
[2] ان tahkik manasınadır.
[3] لم illet ve sebebten sualdir.
[4] Bakınız : Şeyhî Divanını tetkik-cilt : 2

tikten sonra kabz-u-bast zuhur eder. Kabz, havfa, bast recaya benzer. Bu halin sahibi vaktinin (hâl-i ruhî) ecir ve esiridir.
Suret-ül-Bakara: 2 - Ayet: 245. والله يقبض ويبسط واليه ترجعون
[Tanrı bazı halleri tutar (sıkar) bazılarını açar ve siz ona (Tanrıya) rucu edersiniz.]

Peygamber bir hadîste : «kalbler Tanrının parmaklarından iki parmak arasındadır; onları istediği gibi değiştirir» demiştir.
Sahv-ü-Sükr — Sahv kendinden geçtikden sonra ihsasa rucudur. Sükr kuvvetli bir ilham ile kendini kaybetmektir.
Vecd — Hakikat zuhur edince beşeriyete yer kalmaz. Vecd, vücud ismi verilen bu nihayet ile tevhid yoluna girişin arasındaki halin adıdır.

Hâl — kalbe gelen ma'nadır. Bu ma'naları Tanrı ilham eder. Makamat çalışılarak kazanılır. Hal saliki ilerletir.

18 — Tanrı sıfatı ile, zuhur ve tecllisi ile bilinir. Zat ve hakikati hâdis olan insanın idrakinin fevkindedir,

19 — Ahmedî bu beytinde tamamen sofiyane fikri ifade ediyor. Tenzihî akideye sahib olanlar bu dili kullanmazlar. Şair ilk beyitlerde bu akideyi müdafaa ettikten sonra birdenbire tevhidî akideye geçiyor. Bu beytin maaline bütün mutasavvıf Türk ve İran şairlerinde raslanır. Yukarıda söylediğimiz gibi kâinatın yaratıldığı «Cevher-i Ahdar-ı Enver» Tanrının kendi nurundandır. Kâinat bir gölge mahiyetindedir. Güneş olmayınca gölge olmaz. Gölgenin varlığı güneşe bağlıdır. Kâinat ta Tanrın-n zuhur ve tecellisidir. Böyle olunca her şey odur.

20, 21 — Bu beyitteki kıssalar için «Şeyhi Divanını Tetkik-cilt : 2 » eserimize bakınız.

22 — ولقد نصركم الله ببدر وانتم اذلة فاتقوا الله لعلكم تشكرون
Sure-i Âl-i İmran : 3 - Ayet : 123.

[Tanrı size Bedir gazasında yardım etti. Halbuki siz sayı itibariyle az idiniz. Şimdi günahlardan sakınınız. Bu suretle Tanrının ihsanına şükretmiş olursunuz.]

Şeriatin hükümleri iki kısımdır : 1 — Allah âlimdir, kadîmdir, semi'dir, basirdir... ilh gibi inanış mevzuu olan ahkâmdır. Bunlara inanmadan müslumanlık iddia edilemez. Bu hükümlere Ahkâm-ı İ'tikadiyye, Ahkâm-ı Asliyye derler.

2 — Namaz, oruç gibi farz olan, zina gibi haram olan amelî ahkâmdan ibarettir ki bunlara da Ahkâm-ı Ameliyye, Ahkâm-ı Fer'iyye derler.

Sure-i Kalem : 68 - Ayet : 4 وانك لعلى خلق عظيم
[Ya Muhammed sen büyük bir ahlâk sahibisin.]

23 — (هويت) Hüviyyet «هو» dan gelir. «هو» arabca « o » demektir. Bu zamir tasavvufta hakikî varlık mansınadır. Muhiddini Arabî «Fütuhat-ı Mekkiyye» adlı eserinde der ki: «هو lâfzını kemal sahibi bir kul dese kendisi « هو »olur. « هو » dediği zaman artık kendisi yoktur. Bu ma'rifet-ullah sırlarındandır; herkes bunu bilmez, ehlullahtan bir kimse de bu noktaya işaret etmemiştir... "هو" dediği zaman bunu kulunun dilinden söyleyen tanrıdır» Kemal sahibi "هو" dediği zaman kendi fânî varlığını temamenyok edip Tanrının ebedî ve ezelî varlığına dalmıştır.

Evvel-ü-Ahır ne kim var «hû هو » imiş
Batın-ü- Zahir ne kim var « hû هو » imiş.

لااله الاهو (ondan ğayrı tanrı yoktur), Mutasavvıflar her şeyde ilâhiyyetin tecellisini gördüklerinden bunu لاموجود الاهو ondan gayri mevcud yoktur diye tefsir ederler

شهد الله انه لااله الاهو والملئكة واولوا العلم قائماً بالقسط لااله الاهو العزيز الحكيم

Sure-i Âl-i İmran : 3 - Ayet : 18
[Tanrı kendi de şahiddir ki : ondan başka Tanrı yoktur ve melekler, bilen ve doğru söyleyenler tekrar ederler ki : Ulu, kudretli ve hakîm olan Tanrıdan gayrı Tanrı yoktur.

اهم يقسمون رحمت ربك نحن قسمنا بينهم معيشتهم فى الحيوة الدنيا ورفعنا بعضهم فوق بعض درجات ليتخذ بعضهم بعضاً سخرياً ورحمت ربك خير مما يجمعون .

Sure-i Zuhruf : 43 - Ayet : 32
[(Senin tanrının nimetinden olan peygamberliği) onlar mı kısmet ederler. Dünya hayatına aid olan maişetlerini (bile) biz kısmet ettik, bazısını bazısının fevkine çıkardık; ta ki bir kısmı diğerine yardım etsin (ve bu suretle âlemin nizamı kurulsun). Senin Rabbinin rahmeti onların topladıkları maldan daha hayırlıdır.]

قل اللهم مالك الملك تؤتى الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء وتعز من تشاء وتذل من تشاء بيدك الخير انك على كل شىء قدير.
Sure-i Âl-i İmran: 3 - Ayet: 26
[(Ya Muhammed) de ki : yarabbi, mülkün malik ve sahibi olan Tanrı, sen mülkü istediğine verirsin; dilediğinden mülkü alırsın; istediğini aziz, istediğini zelil edersin; hayır senin elindedir. Muhakkak sen her şeye kadırsın.]

27 — Sure-i طه : 20 -ayet : 82 و انى لغفار لمن تاب وآمن وعمل صالحاً ثم اهتدى
[Ben tevbe edenin ve inananın ve doğru yola gidenin günahlarını affederim]

29 — Suret-ül-Ahzab: 33 - Ayet : 38 وكان امر الله قدراً مقدوراً

[Tanrının buyruğu önceden takdir edilmiştir.]

30 — وقال موسى ان تكفروا انتم ومن في الارض جميعاً فان الله لغني حميد .

Sure-i Ibrahim : 14 -Ayet : 8

[Musa dedi : siz ve yer yüzünde bulunanların hepsi kâfir olsanız (Tanrının ni'metlerine şükür etmeseniz) Tanrı sizin şükrünüzden müstagni ve zatında hamde müstahiktir.]

32 — Salikin yolunda benlik en büyük âfettir. Benlik masiva (Allahtan gayrı olan şey) ya bağlanmayı ister. Masivadan temizlenmiyen yürekte Tanrı sevgisine yer bulunmaz.

XV inci asır

Şeyhî

1 — Eğer hücum-u ecelden dilüm bulursa mecal
Diyem sena-yi cemal-i Cemil-i جل جلاله
2 — Veli ne hamdüm ola ki elsün-i [1] Nebiyy-ü-Veli
Kemal-i medh-ü-senasında buldu küllî kelâl
3 — Tezekküründe döker andelîb-i natıka per
Tefekküründe sıdı şahbaz-ı akıle bâl
4 — Hayal-i tiz-nazar bir kılı hezar yarub
İrürmedi Ceberutuna kılca vehm-ü- hayâl
5 — Bütun-u sırrı ile akl-ü-ruh nuranî
Zuhur-u nuru ile arş-ü-ferş mâlâmâl
6 — Aceb ne evvel olur ki anda [2] münderic âbâd
Zihi ne âhır olur ki anda [3] müstemir âzâl
7 — Ne bahr-i vasfına anun bulundu vasf-u-kıyas
Ne zat-ı pâkine hergiz bulundu şibh-ü-misal
8 — Cemali nuruna yine celâlidür sâtir
Celâli perdesinin kâşifi zuhur-u cemal
9 — Neyi tefekkür iderse fükûr külli figâr
Neyi tasavvur iderse ukul cümle ikal
10 — Muhit cümleye ve cümle bihaber andan
Delil halka ve halk ana kılur istidlâl
11 — Ne hikmetine muhalif ne kudretine muîn
Ne izzetine fena ve [4] ne milketine zeval
12 — Beşer ne şerh ide ol zatı ki kılur vasfı
Basiret issini samit fesahat ehlini lâl
13 — Kadîm hakkına hâdis hayal ola tasvir
Zihi tasavvur-u batıl zihi hayâl-i muhal

[1] Vezin için « k'elsün » okunacaktır.
[2] » » « k'anda » »
[3] » » » »
[4] var-nusha

14 — Kemal-i kudret anundur ki naks-ı hayretden
Kemal-i aczine ikrar ider her ehl-i kemal
15 — Dilersen irmeğe tevhid-i zata esmadan
Nazar sıfatına kıl gör bedayi'-i ef'âl
16 — Çü Kâf-ü-Nun ile kevneyn nushasın yazdı
Pes Ademün elifin kıldı ayn-ı âleme dâl
17 — Çekildi sath-ı adem safhasına hatt ı vücud
Misal-i mazi-yü- müstakbel oldu nokta-i hal
18 — Cihan-ü-can-ü-zemin-ü-zeman-ü-mülk-ü-melek
Esir-ü-unsur-u-gayb-ü-şuhud-u-hal-ü-makal
19 — Ne şerh idem ki tefasil-i âlemi cümle
Bu kevn-i cami'ün içinde eyledi icmal
20 — Hakayık-ı felekün ukdelerine keşşaf
Dekayık-ı melekün nüktelerine hallâl
21 — Vücud dairesinde nigin-i hatem-i mülk
Elinde möhr-ü hılâfet zihi atâ-vü-neval
22 — Zaif-ü-acz ile sıkl-i tekellüfata hamul
Zalûm u-cehl ile himl-i emanete hammal
23 — Emin-ü-ârif-ü-âlim dem-i Mesihe karîn
Fudul ü-haif ü-cahil düm-i Har-i Deccal
24 — Kebud hırka bu pir-i sipihre eyle nazar
Ki çarh urur dün-ü-gün bi sema'-u-bi kavval
25 — Neden döner dil-i ârif gibi felek daim
Niçündürür ruh-u aşık gibi zemin pamal
26 — Ne hırmene od urur şam-u subh nar-ı şafak
Ne ömr ekinini biçer her ayda das ı hilâl
27 — Bu nur-u-ferr ile kim cirm-i şems cevherdir
Ne cürmü var ki alur kesf irişse levn-i sifal
28 — Nedür bu perdede her gice bunca şem'-ü-çerag
Çü perde götrüle battal gibidür ammal
29 — Ne iki peyk-i revandur bu hindî yü-kâfur
Getürür iltür elinde sahaif i a'mal
30 — Bahar içinde nedendür dem-i saba attar
Hazana karşu niçündür yerin yüzü bakkal
31 — Kef-i sehab ile saçar nesim ferraşı
Zemini pür zer-ü-sim eylemeğe dürr-ü-leâl
32 — Nebat kande bulur ab-ü hâk içinde şeker
Mekes ne resme kılur zehr i hara ta'biye bal
33 — Aceb degül mi ki ef'î etinde var tiryâk

Bu kamu zehrle ana [1] rik-ı ademî kattâl
34 — Ne soydu giydi bahayî kabayi nife vaşak
Ne buldu kıldı dem-i huşgü müşg-ü nafe gazal
35 — İnayetinden anun ankebutdur nessac
Kerametinden anun kirm-i piledür gazzal
36 — Kamu garaib-i mülk-ü-acaib-i melekût
Ki akl nakline bulmaz ne mebde'-ü-ne meâl
37 — Bu cümle kesret ile zerre zerre şahiddür
Ki birdürür bu kamu fi'le mutlaka fa'âl
38 — Kamu sebebde Çalabdur مسبب الاسباب
Ne hâl olur ise oldur مقلب الاحوال
39 — منزل البركات و مقسم الارزاق
مبدل الحركات و مقدر الآجال
40 — Hıtab-ü kavli niceyse degül mahall-i cedel
Cevab-ü-fi'li ne resm ise yoh mecâl-i sual
41 — Hakikat ehli isen Hakka tut yüzun her dem
Ko tapsun ılduz-u-hâke müneccim-ü-remmal
42 — Felek muhalif ola mı çü kahr ola nazil
Melek taaruz ide mi çü lûtf ide inzal
43 — İnayet-i ezelîdür ki feyz-i fazlından
Hidayetüne nebiyy-ü-rüsül kılur irsal
44 — Alelhusus emin-i cihan ümid-i zaman
Şefi' i müznib ü- mücrim delil i zayi'-u-dâl
45 — Çü doğdu şems-i Muhammed vücud şarkından
Adem gurubuna irdi zalâm-ı küfr-ü- dalâl
46 — Beyaz-ı gurresidür nur-u ayn-i cennet-i Adn
Sevad-ı turrasıdur hur-u în cemaline hal
47 — Vücudu olmasa maksud cûd olmaz idi
Vücud-u âlem-i mevcud cünbüşüne mecal
48 — Meram-ı gayet-i aksa zihi ulüvv-ü makam
Vusul-i قرب او ادنى zihi kemal-i visal
49 — Aceb mi fazl ı İlâh افضل الرسل kılsa
Çü dini ekmel-i edyandur âli خير الآل
50 — Çahar sahibi kim çar rükn-ü âlemdür
Atîk-u-Adil-ü-Osman Aliyy-i ذو الافضال
51 — Makam-ı sıdk-u-adalet haya-vü-ilm-ü-amel
Kemali ile bularun bulubdur istikmal
52 — Ana ve âline Hakdan tahiyyet ile selâm

[1] Vezin için « zehrl'ana » okunacaktır

Hisabı çün katarat-ı sehab-ü-add-i rimal
53 — Bu cam-ı şi'r ile Şeyhî şarab-ı tevhidi
Şu resme sun ki safasına reşk ilede zülâl
54 — Aceb mi fark-ı halâl-ü-haram iden derse
Hecaya nazm-ı haram-ü-bu şi're sihr-i halâl
55 — Cevahirün dökegör çün senündürür bazar
Zemana bayı'-ü-can müşteri cihan dellâl
56 — Efadıl-ı kudemanun fezailin bilürüz
Veli اکل زمان oldu دولت و رجال
57 — Bülûg-u akl olıcak dilber-i peri-sıfatı
Kabulden koya mı ayb-ı hal-ü-ya halhal
58 — Görürse ayb-ü-halel setr-ü-sedd ider ârif
Haseddürür nola ger ta'n ider ise cühhal
59 — Gurur kılma ki seyf-i suhan degül katı'
Çü itmeye kişi kat'-ı alâyık-u-eşgal
60 — Sefer uzah kısacuk ömr azug az iş çok
Zaman-ı fursatı fevt itmeden kıl isti'cal

İZAHI

1 — Bakınız: Ahmedî - beyit : 13

2 — (hadis) ماعرفناك حق معرفتك يا معروف

[Ey bilinen ve tanınan, biz seni bilinmen lâzım geldiği gibi bilmedik].

(Hazreti Alî) لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا

[Perde açılsaydı dahi yakinin ziyadeleşmezdi].

Ölümden sonra ilâhiyyetin sırları insana açılır. Fakat bunun bir faydası yoktur. Asıl bu perdenin ölümden evvel (hakkel-yakin) e irişmek suretile açılması lâzımdır.

3 — Bakınız: Ahmedî - beyit: 2

4 — Ceberut: Ululuğun en yüksek derecesi. (Hadaratı Hams) ten ikinci hazrettir. [1]

5 — Tanrının sırrı, onun künh ve hakikatidir. Bu hakikat yaradılışın mutasavvifeye nazaran en büyük mucizesi olan zuhur içinde butûn mefhumudur. Bu mefhuma varan ise insanın butûnu olan akıl ve ruhtur. Batınî bu iki varlık ancak o hakikate ererse nurlanır.

Arş-ü-ferş bütün masivadır ki Tanrının zuhurundan başka bir şey olmadığı için onunla doludur.

6 — Bakınız: Ahmedî - beyit: 10.

Tanrı öyle bir evveldir ki onda ebedîyyetler vardır, öyle bir âhırdır ki kendisinde ezel (evveli olmamak) lar daima mevcuddur.

Evveli olmayanın sonu, sonu olmayanın da evveli olmaz.

7 — Surei İhlâs: 24 - Ayet: 4 ولم يكن له كفوا احد

[Hiçbir kimse ona eş ve benzer olmadı.]

8 — Cemal lûtfedici büyüklük, celâl kahredici büyüklüktür.

«Âlemin devri iki çarh-ı ma'nevî üzerinedir: birisi yemine, birisi şimale. Yemine devreden çarh maşrıktır yani cemal, şimale devreden çarh mağribdir yani celâl. Çarh-ı maşrık mahall-i nur-u tecellî-i cemal, bürc-i mağrib mahall-i ism-i celâldir. Cümle eşya bu iki bürcün mazharıdır. Şark bürcüne düşen ashab-ı yemin hakikat-i Muhammediyye ve veraset ve vilâyet-i

---

[1] Bakınız : Şeyhî Divanını tetkik - cild : 2

Ahmediyye mazharı olan mürşid-i kâmile irişip feyz-i Hakka vasıl ve masivallahtan tasfiyei kalb edenlerdir. Celâle mazhar düşenler cehl-i cibillî ve inad-ı aslî ile zulümatı cismaniyye ve kûdurat-ı nefsaniyye ile alûde olanlardır. Bunlar kahr-ü- celâle giriftardır. (Lâ'lîzade)

Salik cemale mazhar oldukça ilâhî hakikatlerin açıldığını, manevî derecesinin yükseledi̇ğini görür. Celâl tecellisine düşerse mertebesinden sukut eder.

İkisi arasındaki nisbet kâninatın manevî ahengini korur.

9 — كل ماخطر ببالك فالله غير ذلك (Hazreti Alî) [Gönlüne Tanrı hakkında ne gelirse Tanrı ondan başkadır.] Bu düşünce Tanrının künhü ve zatı hakkındadır. Bakınız: Ahmedî—Beyit: 2

10 — Surei-Âl-i İmran : 3 - Âyet : 120 ان الله بما يعملون محيط
[Tanrı onların yaptıklarının hepsini bilir]
Surei Fussılet: 41 - Ayet: 54 الا انه بكل شىء محيط
[İyi bil ki o (Tanrı) ilim ve kudreti ile her şeyi ihata eder.]
Tanrı her şeyi kudret ve ilmi ile ihata ettiği halde her şey onun hakikatinden bihaberdir. Asıl varlık veya yokluğunda şüphe edilecek olan yaradılanlar (mümkinat) dır. Onların varlığını isbat için Tanrının varlığını delil olarak ortaya koymak gerektir. (müessirden esere istidlâl- bürhanı Limmî). Halbuki halk eserden müessire gidiyor. (bürhanı İnnî).

11 — Surei Enbiya -21- Ayet: 112 وربنا الرحمن المستعان على ماتصفون
[Tanrımızın rahmeti çoktur. Kâfirlerin dediği şeyden biz Tanrıya sığınırız; o kendisinden yardım istenendir].
Sure tül- Bakara : 2 - Ayet : 209 فاعلموا ان الله عزيز حكيم
[Biliniz ki Tanrı ulu ve hakîmdir.]
Bu hakîm Tanrının isimlerindendir. Tanrının evsafı kemaldir. Eğer muhalefet düşünülürse onun eksik olması icab eder. Kudret sıfatı da böyledir.
Bakınız: Ahmedî - beyit: 13
Tanrının sıfatı zatı ile kaim olduğundan izzet (aziz) ve mülketine (malik) zeval ve fena olmaz. Çünkü zatı kadîm, ezelî ve ebedîdir. Bakınız: Ahmedî-beyit: 1

12 — Bakınız: Ahmedî - beyit: 2

13 — İnsan hâdis (yaratılmış) olduğu için kadîm (Tanrı) yı idrâk edemez
Bakınız: Ahmedî - beyit: 2

14 — (hadîs) رب زدنى تحيرا

[Ey Tanrı benim hayretimi artır.]

Bu beyitte ehli kemal terkibinde Hazreti Muhammede işaret vardır.

15 — Tevhid dört kısımdır : tevhid-i hakkî, tevhid-i zatî, tevhid-i sıfatî, tevhid-i ef'âlî.

a — Tevhid-i hakkî - Tevhid mertebelerinin en sonudur; buna ermek Tanrının hakikatine irişmek demek olduğundan insanlar bu dereceye varamazlar.

b — Tevhid-i zatî- Tanrı salike zatı ile tecelli ederse salik tevhid-i zatîye erer. Bütün yaratılmışları yok bilir. Tanrının zatı ile birleşir. Kâinatta tasarruf sahibi artık kendisidir. Aradan fark kalkmıştır. Cem'iyyet âlemindedir. İnsan-ı kâmildir, kutubdur. İnsaniyyetin yükselebileceği son had budur.

c — Tevhid-i sıfatî- Tanrı kuluna sıfatı ile tecelli ederse o kul Tevhid-i sıfatîye mazhar olur. Kâinatta tecelli eden sıfatı ancak Tanrıya isnad eder. Sıfat, ef'alin mücerred kategorileridir. Kâinatta her şey bir sıfat kategorisine girer. Salik bunları birleyip ezelî ve ebedî kudretin tecellisi olarak görecektir.

d — Tevhid-i ef'alî- Kul, bütün işlerde Tanrı kudretinin galib olduğunu görecektir. İşler çoktur; yapan birdir. Ondan başkasında fiil kudreti yoktur. Bu mazhariyyet sâlike Tanrının ef'aliyle tecellisi neticesinde meydana gelir. Bu üç tevhidin hakikatine irişmek için tevhid'i ef'alîden başlamak, yani Tanrının güzel, ahenkdar san'atini görüp tedkik etmek lâzımdır. Sonra sıra ile sıfatî ve zatî tevhidlere irişir. Hakkî Tevhid ancak Tanrıya mahsustur.

16 — (Bakınız: Şeyhî Divanını Tetkik — cild : 2)

«Âlem» kelimesinin ikinci harfi olan «elif» olmasaydı « علم » ilim kalacaktı. Yani bütün yaratılmışlar «ilmi ilâhî» de kalıp zuhur etmiyecekti. Âlemin ikinci harfi (arab sarfında aynelfi'li) olan elif Âdemin baştarafındaki eliftir. Kâinat «Âdem» in yaratılması için «ilm-i ilâhî» den yani hafadan kurtulup zuhur etmiştir. Çünkü Tanrı kâinatı kendinin tanınmasını istediği için yaratmıştır. Tanrıyı tanıyacak olan insandır. Sofiyye ıstılahında «Elif» herşeyin evveli olmak haysiyetiyle zat-ı ahadiyyeye işarettir.

17 — Zaman on mekuleden «Kem» in muttasıl kısmına dahildir. Mazi ile müstakbel arasında «hadd-i müşterek» haldir. Hal, an-ı gayri münkasimdir. Sonra hâli hazırlayan mazidir. Ve mazi yok olmalı ki hâl olsun. Yani hâlin tahakkuku için mazi

evvelâ var sonra da yok olmalı. Mevcudat zaman ile mukayyeddir. Hadd-i müşterek olan hâl mazi ile müstakbel arasında hadd-i fâsıl olduğundan ikisine de benzer.

18-23- Kevn-i cami' insandır. (Bakınız: Şeyhî Divanını Tetkik- cild: 2 Hadarat-ı Hams)

24-35- 16 ıncı beyitten 35 inci beyte kadar Tanrının yaptığı işlere geçiyor. 36 ve 37 inci beyitlerde Tevhid-i ef'aliyi telkin ediyor.

38 — ونقلب افئدتهم وابصارهم كما لم يؤمنوا به اول مرة ونذرهم فى طغيانهم يعمهون .
Suret-ül- En'am : 6 — Ayet : 110
[Biz onların kalblerini tasdikten ve gözlerini hakkı görmekten çeviririz. Evvelce Tanrının alâmetlerini görüp inanmadıkları gibi. Ve onları dalâlet içinde mütehayyir bırakırız.]

42 — واذ قال ربك للملائكة انى جاعل فى الارض خليفة قالوا أتجعل فيها من يفسد فيها
ويسفك الدماء ونحن نسبح بحمدك ونقدس لك قال انى اعلم مالا تعلمون .
Suret-ül- Bakara : 2 — Ayet : 30
[Zikret o vakti ki Rabbin meleklere : «Ben kendime arz üzerinde sizden daha değerli bir halife yaratacağım dedi. (Bu halife Âdemdir). Melekler dediler ki : « Arz üzerinde fesad koparan, kanlar döken birisini halife eder misin? Halbuki biz sana hamd ve seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ediyoruz.» Tanrı dedi : «Muhakkak ben sizin bilmediğinizi bilirim.»] Tanrının insanlara olan bu lûtfuna melekler karşı gelememişlerdi.

43 — Tanrı Peygamber gönderip insanlara doğru yolu gösterir. Lâkin Peygamber göndermeğe mecbur değildir. Onları «ezelî fazıl ve inayet» inden dolayı gönderdi.

47-48- (Bakınız : Şeyhî Divanını Tetkik - cild : 2)

50 — Atîk, Ebubekir'dir. Önce müslüman olduğundan kendisine bu lâkab verilmiştir.
Âdil — Ömer'dir. Adaletiyle meşhurdur.

Sadrî

XV inci asır

1 — Zihi eyvan zihi keyvan Hudâyâ
Ki sensin kamuya sultan Hudâyâ
2 — Bu yerlerde ve göklerde ne kim var
Kamusu hükmüne ferman Hudâyâ
— Firiştehler kamu tesbih iderler
Ki «ya Kuddus-ü- ya Sübhan» Hudâyâ
4 Karangu gicede kara karınca
Yürüyüb kılduğun devran Hudâyâ
5 — Işidürsün ayağınun avazın
Semi'-ü-nâzır-u-deyyan Hudâyâ
6 — Denizde balığa rızkın virürsün
Hakîm-ü-razık-u-rahman Hudâyâ
7 — Bu cümle mahlûkatun rızkı senden
Kılursun daima ihsan Hudâyâ
8 — Kimisi renc ile daim iniler
Kiminin derdine derman Hudâyâ
9 — Kimisi gussa içinde giriftar
Kimisi daima şadan Hudâyâ
10 — Kimisi dünyede bir pula muhtac
Kiminün dopdolu enban Hudâyâ
11 — Kimisi daima halvet diler ol
Kiminün fikridür dükkân Hudâyâ
12 — Kimisi mazlum -u- derviş -ü- şakir
Kimisi zalim -ü- a'van Hudâyâ
13 — Kimisi *hükmeder ez Kaf ta Kaf*
Muti'dür cinn-ü- hem insan Hudâyâ
14 — Kiminün adını Mahmud korsun
Olur ma'bed ana hayran Hudâyâ
15 — Kimisi ağlamakdan gözsüz olmuş
Gice gündüz işi efgan Hudâyâ
16 — Kimisi Mısr tahtında oturmuş
Görünmez gözüne Ken'an Hudâyâ

17 — Kimisi kaçar ağaca sığınur
İki diler anı erran Hudâyâ
18 — Kiminün gönlü daim hakka meşgul
Kiminün kıblesi Şeytan Hudâyâ
19 — Kimini mübtelâ kılursun ey Hak
Yer anun gövdesin kirman Hudâyâ
20 — Kimi kahrun anub gülmez o bir dem
Kimi lûtfun ile handan Hudâyâ
21 — Kiminün binisini kudretünle
Kılursun peşşe içün hân Hudâyâ
22 — Kimisi tanrıyım der nice yıllar
Gezer dünyada sergerdan Hudâyâ
23 — Görürsün aybını örtersin ey Şah
Zihi Sultan-ı sultanan Hudâyâ
24 — كه‌دارد زهرۀ تاوى بگويد
چنين گن ياچنان گردان خدايا
25 — Salâhın her birinin sen bilürsün
Alîm-ü-kadır-ü- gufran Hudâyâ
26 — Seherde « Sadreddin [1]» zikrün idüb der
Ki ya Hannan-ü- ya Mennan Hudâyâ
27 — Hudâyâ ruzi kıl tevfiki ana
Vara doğru yola âsan Hudâyâ

---

[1] Vezin için «Sadr-ı din» okunmalıdır.

İZAHI

1 — ولله ملك السموات والارض والله على كل شيء قدير

Sure-i Âli Imran: 3 - Ayet: 189

[Göklerin ve yerin mülkü Tanrınındır. Tanrı her şeye kadirdir.]

ولله ملك السموات والارض وما بينهما يخلق ما يشاء والله على كل شيء قدير .

Suret-ül-Maide: 5-Ayet: 19

[Göklerin ve yerin ve bunlarıın arasındaki her şeyin padişahlığı Tanrıya mahsustur. Istediğini yaratır; Tanrı her şeye kadirdir.]

2 — ولله ما في السموات وما في الارض وكان الله بكل شيء محيطا

Snretünnisa: 4—Ayet: 125

[Göklerde ve yerde olan her şey Tanrınındır. Tanrının bilgişi her şeyi kaplar.]

3 — وترى الملائكة حافين من حول العرش يسبحون بحمد ربهم

Sure-i Zümer: 39-Ayet: 75

[Ve arş-ı â'lânın etrafını sarmış melekleri görürsün ki Tanrılarına hamd ederek onu her türlü noksan sıfatlardan tenzih ederler.] Arşı a'zamı taşıyan melekler Kerrubiyyundur: *İsrafil*, Cebrail, Mikâil, Azrail. Bunlardan sonra arşın etrafında sekiz nehir vardır. Bu sekiz nehrin ötesinde nurdan bin perde, zulmetten bin perde yaratılmıştır. Ve Arşın nurunun şiddetinden Melâike-i Haffîn ve Saffîn bu suretle yanmaktan kurtulmuşlardır. Bu melekler yetmişbin saf teşkil edip Tanrıya hamd ve onü tesbih ederler. Marifetname-İbrahim Hakkı.»

4 — وعنده مفاتح الغيب لا يعلمها الا هو ويعلم ما في البر والبحر وما تسقط من ورقة الا
يعلمها ولا حبة في ظلمات الارض ولا رطب ولا يابس الا في كتاب مبين

Suret-ül-En'am: 6 - Ayet: 59

[Gizli işlerin hazineleri ondadır; onu ancak o bilir. Karada denizde ne varsa o bilir. Bir ağaçtan bir yaprak, arzın karanlıklarında bir dane düşmez ki o bilmemiş olsun. Yaş kuru ne varsa onun ilminde mevcuddur.]

5 — وله ما سكن في الليل والنهار وهو السميع العليم

Suret-ül-En'am: 6-Ayet: 13

[Gecede ve gündüzde sakin ne varsa onun tarafından yaratılmıştır. O işitici ve yaratıcıdır.]

ثم جعلناكم خلائف في الارض من بعدهم لننظر كيف تعملون .

Sure-i Yunüs: 10 - Ayet: 14.

[Onlardan sonra sizi arz üzerinde halife kıldık; nasıl hareket edeceğinizi görelim diye.]

Deyyan: din ceza manasınadır. Deyyan iyiliğe ve kötülüğe mukabele eden demek olup Tanrının isimlerindendir. يوم الدين kıyamet günüdür.

13 — Süleyman Peygamber.

14 — Mahmud, Muhammed Peygamberin adıdır. Herkesten ziyade hamdedici ve hamdolunmuş olduğundan mahşerde (لواء الحمد) hamd bayrağı kendisine verilmiş, ahirette de "مقام محمود" ona tahsis olunmuştur.

عسى ان يبعثك ربك مقاما محمودا

Sure-i Esra: 17- Ayet: 79

[.... taki Rabbin seni (kıyamette) Makam-ı Mahmud (ümmetine şefaat makamına) eriştire.]

15 — Yusufun ayrılığından dolayı ağlaya ağlaya görmez olan Ya'kub Peygambere işaret ediyor.

16 — Yusuf Peygamber [1]

17 — Zekeriyya Peygambere telmih vardır. Zekeriyya Beni İsrail peygamberlerindendir. Batlamyus zamanında Beyt-ül-Mukaddeste ibadetle meşgul olan bin âbid içinden ona peygamberlik verilmiştir. Epey zaman halkı doğru yola davet etti. İsa Peygamberin anası Meryem Zekeriyya tarafından büyütülmüştü. Çünkü Meryemin halası Zekeriyyanın zevcesi idi. İsa Peygamber doğduktan sonra Meryem çocuğu ile gizlice Mısıra gitti. Beni İsrail İsayı öldürmek istiyorlardı. Zekeriyyanın onları kaçırdığına zahib oldular. Ve onu öldürmeğe karar verdiler. Melik Herodos ta öldürülmesine muvafakat edince Zekeriyya Şam tarafına kaçmağa mecbur oldu. Beni İsrail onu takib ettiler. Şehrin kapısında bir ağacın koğuğuna gizlendi. Şeytan düşmanlarına bu gizlendiği yeri haber verdi. Beni İsrail ağacı bıçki ile kesip Zekeriyyayı şehid ettiler.

19 — Eyyub Peygambere telmih vardır. Eyyub, Benî İsrail Peygamberlerindendir. Sabrı ile meşhurdur. Şam vilâyetinin Saniye

[1] Bakınız Şeyhî Divanını Tetkik-Cild: 2

nahiyesine Peygamber olarak gönderilmiştir. Eyyub Yusuftan sonra Peygamber olmuştur. Zevcesi Yusuf Peygamberin torunudur. Eyyub çok zengin imiş ve daima Tanrıya hamdedermiş. Şeytan onun saadetini kıskanmış; Tanrıya « Bu kadar zengin ve mes'ud olan herkes hamdeder. Ben onun mal ve mülkünü, sıhhat ve saadetini alayım; o zaman görelim gene şükreder mi?» demiş. Tanrı, elinden ne gelirse yap diye Şeytana izin vermiş. Şeytan evvelâ Eyyubun bütün davarlarını mahvetmiş ve bunu bir çoban şekline girip Peygambere haber vermiş. Eyyub: « o malı ve davarı bana Tanrı verdi; yine alan odur. Bizim bunda ne irademiz var. » cevabını vermiş. Şeytan bakmış ki malının gitmesi onu hiç müteessir etmiyor; evlâdlarına musallat olmuş. Oturdukları damı yıkmış; oğullarını, kızlarını helâk etmiş. Bunu ağlayarak Eyyuba haber vermiş. Eyyub bu sefer onun Şeytan olduğunu anlayıp: « Ey mel'un maksadın beni feryad ettirip Tanrıdan uzak düşürmektir. Oğul, kız Allahın emanetidir. Emaneti aldı; hüküm onundur » demiş. Şeytan bunda da muvaffak olmamış. Peygamberin gönlü, dili ve kalbi müstesna olmak üzere-çünkü Tanrı bu üçüne dokunmayı menetmişti- vücudunu tahribe başlamış. Vücudu şişmiş; yaralarla, kurtlarla dolmuş. Zevcesinden başka kimse yanına yaklaşamıyormuş. Yedi sene bu belâ sürmüş. Belâ arttıkça Eyyubun sabrı da artıyormuş. Şeytan âciz kalmış. Zevcesi Rahimeyi ondan ayırmak istemişse de muvaffak olamamış. Eyyuba kavmi içinde ancak üç kişi iman etmiş. Peygemberin başına gelen bu felâket kendisine inananların imanını za'fa düşürmüş; «Tanrı Eyyubdan yüz çevirdi» d emişler. İşte bu kadar felâkete uğrayan ve sabreden Eyyub buna dayanamamış.

وايوب اذنادى ربه انى مسنى الضر وانت ارحم الراحمين .

Suret-ül-Enbiya : 21-Ayet 83

[Eyyubu hatırla ki Tanrısına : «Ben felâkete uğradım; sen esirgeyicilerin en ziyade esirgeyicisisin !» diye yalvardı] .

Tanrı bu duayı kabul edip onu felâketlerden kurtarmış.

21 — İbrahim Peygamberi ateşe attıran, Tanrılık davası eden Babil

hükümdarı Nemrud, Gök Tanrısı ile savaş için asker topladı. Tanrı sivrisineklerle bu orduyu mahvetti. Bir tane kör ve topal sinek Nemrudun beynine kadar girdi. Onu azar azar yemeğe başladı. Nemrudun bu ıstırabdan biraz kurtulabilmesi için her gün başını tokmakla döğerlerdi. Nihayet bu yüzden öldü.

22 — Bu beyitte de Nemruda telmih vardır. Çünkü Nemrud Tanrı olduğunu iddia ettiği halde bin sene yaşamış.

Rabbanî

XV inci asır

1 — Ey Kerim-ü- Lem yezel لم يزل sensin kamudan ibtida
Saltanat küllî senündür mavera-vü- masiva
2 — Bir sahisin kim sehanun lûtfuna yoktur aded
Bir ganisin kim dü âlem senden almışdur gına
3 — Hörmetin levhinde hayran oluben şam-ü- seher
Rahmet-ü- fazlunda sergerdandürür arz u- sema
4 — Çünki tekvin-i ezelden emr itdün emr ile
Halk itdün hikmetünle « Akl-ı- küll » ü evvelâ
5 — « Nefs-i- küll » -ü « Cism-i küll » andan zuhur itdi kamu
Müfredat ı kâinat-ü- ibtida-vü- intiha
6 — Akla sordum zatunu aydur ki الله الصمد
Ruha sordum cismünü der لاخلا ولا ملا
7 — Şeş cihet gerçi senünle dopdolu olmuşdurur
Sen ganisin şeş cihetden ey kadîm-i zil'ulâ
8 — Kül der isem kül degülsün ya'ni cüzden oldu kül
Cüz'dersem cüz'degülsün cüz'külden oldu ta
9 — Ger disem cevhersin ey Hakkım irer akla halel
Ger araz dirsem degülsün çün araz bulmaz baka
10 — Cevherin haricde mevcud olduğun bildüm sahih
ليس موجود هو فى الوضع اى ذات الملا
11 — Hem araz kim vardur anun nefsine yoktur kıyam
Çün kıyam-ı zatî olmaz akıbet bulur fena
12 — Cümle isbat ile hiç misl-ü-nazirün yokturur
Cümle-i akval ile vahidsin ey matlûb-u ma
13 — Ey vücud-u vacibin keyfiyyetinde fikr iden
Şirketi nefyet muvahhid ol ki bulasun safa
14 — Ikilikden lâzım oldur bire olalar muti'
Ya müşavi ola filcümle avâlim ey ata
15 — Ya ho [1] zıd ola biri birine bilfi'l ey aziz
Mucid-i icad olub her birisi bula seza
16 — Birisinin dileğini birisi nefyeyleye
Birisinin düzdüğünü birisi yine boza

---

[1] Yahut.

17 — Birisi Zeydin hayatın isteyüb hayyeyleye
Birisi anun mematın dileyüb bican kıla
18 — Eyle (öyle) olsa mülk içinde lâzım olunur fesad
Çün fesad ola ve rahat olmaya bana sana
19 — حدقه kim bu gerdan içre evhaş-ü- tuyur
Hılkatinde buluben her birisi hüsnürrıza
20 — Hakkının tesbihine oldu müsebbih cümle şey
Hem anun virdini evrad idinür şeyh-ü-feta
21 — Bu nazardan anla kim yoktur şeriki vacibün
Bu haberden fikr it kim zıdd u-nidd olmaz ana
22 — Ey hakîm-i mutlak-u-vey sani' u-hallâk-ı dehr
Ey Kadîm-ü-kadir-ü-rezzak-ı biçun-ü-çira
23 — Ey semî'-u-vey basîr-ü- ey alîm-i sırr-u- cehr
Ey mürid-ü-vey murad-ı cümle-i her dü sera
24 — Yüz sana tutduk sana tasdik itdük şübhesüz
Senden özge kimse yokdur. ازثریا تاثرا
25 — Birligüne bu delâlet ârif olana yeter
Kim kara toprak içinden gül bitürdün ey Huda
26 — İtikadında halel yokdur bugün Rabbanî'nin
Kim senün emrünle memur oldu âlem کلها
27 — Sensin ol kim evvelîn-ü- ahırin ilmündedür
Sensin ol kim tayyib-ü- tahirler itti iltica
28 — İzzet-ü- ta'zim ile ervah-ı kudsîler gibi
Asitan-ı fazluna yüz tutmuşuz ki oldur [1] reva

---

[1] Vezin için «K'oldur» okunacaktır.

İZAHI

1 — Mavera: Cevahir-i ruhaniyyedir.
Cevahir-i ruhaniyyenin bir kısmı müessir ve müdebbir değildir: bunlara «Kerrubiyyun» denir.
Bir kısmı feleklerin umurunu idare eder: bunlara «Nüfus-u Felekiyye» yahut «Melâike-i Semaviyye» adı verilir.
Üçüncü kısım «Melâike-i Arziyye» dir. Bunlar anasır ve madde âleminde tasarruf ederler.
Masiva Tanrıdan gayrı olan şeylere verilen isimdir.
Mavera ve Masiva âlem-i ulvî ve âlem-i anasır demektir. [1]

4 — Tekvin — Bir şeyi yoktan var etmeğe derler. Tanrının fi'lî sıfatlarının esası tekvindir. Bazı «Kelâm» âlimleri var etmek işinin mebdeine tekvin diyip hususî bir şeye taallûk ettiği zaman fi'l, halk, ihdas adını verirler. Meselâ tekvin hayat için olursa ihya, ölüm için olursa imate adını alır. Tekvin Tanrının ezelî sıfatlarındandır. Tekvin ebedîdir; taallûk ettiği hâdise fânidir.

6 — «الله الصمد» [Tanrı uludur, ondan daha ulu yoktur. Ebedîdir, bütün noksanlardan münezzehtir]. Onun için insan aklı onu idrak etmez ve akıl ancak büyüklüğünü tasdik eder.

Halâ' خلاء: Cisimde, işgal edilmeğe salih olan mevhum ve mafruz bir imtidaddır. Bu âlemin içindeki boşluktur. Dışındaki boşluk için hükema maddeden mücerred bir bu'di mevcud, kelâm uleması ise bu'di mevhum derler. Bu «خلا» feleklerin dışındadır. Bu beyitte halâ ve melâ yoktur hükmü ile « Tanrının sıfatından hâli bir yer yoktur. Fakat mevcudat (hâdis) tanrı değildir, demek isteniyor.

7 — Halikın her yerde hazır ve nazır olduğunu anlatmak istiyor. Bu beytin birinci mısraını Sofiyye noktai nazarından anlamak ta kabildir. Fakat umumiyet itibarile «6» ncı beytin izahıdır.

8,9,10,11 - Cüz'iyyet ve külliyyet «hâdis» in vasıflarındandır. Tanrı «kadîm» olduğu için «hâdis» e hiçbir vechile benzemez. Bu vasıf Sıfat-ı selbiyyeden «Muhabfetün lilhavadis-مخالفة للحوادث tir. Cisimlerde olan cüz'iyyet ve külliyet, cevheriyyet ve araziyyet, cismiyyet, tahayyüz, temekkün, hareket ve sükûn,

[1] Bakınız: Şeyhî divanını tetkik — cild: 2

ittisal ve infisal [1] intikal, tecezzi, terekküb, hulûl, infial, tecanüs ve tenevvu; tevalüd, gülme, ağlama gibi evsaftan Tanrı münezzehtir.

Tanrının varlığı vacibdir, harşeyden müstağnidir, kadîmdir, bakîdir.

Mümkinat ise var olmayabilir, muhtacdır, hâdis ve fanidir.

İslâmiyetin yolunu azıtmış fırkalarından biri olan «Mücessime» bazı müteşabih ayet [2] ve hadislere istinad ederek Tanrıyı cisim olarak tavsif ederler.

Halbuki.. Cisim.. değildir.

Cevher veya araz olmaması bahsine gelince: Hükema cevheri şöyle tarif ederler: Cevher mevcuddur fakat mümkindir (yani olmasa da olur) ve bir mahall-i mukavvimde değildir.

Cevher eğer hissî işareti kabul ederse vaz'îdir. Cevherin haline « Suret », mahalline « Heyulâ », mürekkebine « Cisim » derler.

Işaret-i hissiyyeyi kabul etmeyen cevherler ukul ve nüfustur. Bunlar haricde var fakat mutehayyiz değillerdir.

Kelâm uleması indinde cevher mümkin (vacib değil) bir mevcuddur. Cisim gibi mürekkeb veya «cevher-i ferd» adını alan «cüz'ü lâyetecezza» gibi basit olabilir.

Tanrı cevher değildir, çünkü mütehayyizdir. Kelâm uleması nazarında Tanrının zat ve sıfatından başka mütehayyiz olmayan şey yoktur. Mütehayyiz olunca maddeye muhtacdır; madde ise «mümkin» dir. Tanrı «vacib» dir. Mütehayyiz olunca hareket, sükûn gibi «hâdis» in evsafına malik olacaktır. Tanrı «kadîm» dir.

Eğer cevher mevzu ve mahalden müstağni, bizzat mevcud ve kaim manasına alınırsa «Tanrı» ya cevher denebilir. Lâkin buna şeriat müsaade etmemiştir.

Araz zatı ile kaim olmayıp cevhere muhtac olan şey demektir; hâdistir, fena bulur. Tanrıya araz da denemez [3]

12 — Vahdaniyyet selbî sıfatların üçüncüsüdür. Varlığında vacib ve yaratıcı olan Tanrının Tanrılık hassalarında ortağı ve ben-

[1] Cisme aid bu vasıfları Tanrıya isnad eden Müşebbihe firkasıdır. Onlar : « Tanrı cisim değildir; fakat cismin vasıflarını kobul eder» derler.

[2] الرحمن على العرش استوى ، يدالله فوق ايديهم ، ويبقى وجه ربك gibi ayetler ve ان الصدقة تقع فى كف الرحمن ، ان الله خلق آدم على صورته gibi hadisler.

[1] ليس كمثله شىء (آيت) [1]

zeri yoktur demektir. Bu birlik sayı bakımından değildir; ortağı olmaması cihetindendir. Sayı bakımından tek olmak cüz'olmamak manası (muhalefetün lilhavadis مخالفةللحوادث) selbî sıfatına dahildir.

13-21 — «Tanrı»nın vahdaniyyetine getirilen burhanlar arasında bir de « burhan ı temanu' (برهان تمانع) vardır. Bu burhan Suret-ül-Enbiya 21- Ayet: 22: لوكان فيهما الهةالاالله لفسدتا ayetine istinad eder: [Eğer yer ve gökte müteaddid tanrı olsaydı yerde ve gökte fesad olurdu.] Eğer aralarında ihtilâf çıkar; birisi bir şeyin varlığını, diğeri yokluğunu isterse bir şey ya aynı zamanda hem var hem yok olacak; yahut ne var ne de yok olacak yahut ta ya var veya yok olacak.

Birinci takdirde iki nakizin bir araya gelmesi olur ki muhaldir. İkinci de muhaldir; çünkü «Tanrı»lar âciz oluyorlar demektir ki Tanrılık hassalarından olan tam «Kudret» sıfatına münafidir. Üçüncü ihtimal olursa Tanrılardan biri kadir diğeri âciz olacaktir; âciz olan da «Tanrı» olamaz.

Kâinatta «fesad» olmadığına göre bir tek iradenin cereyan ettiğine inanmak lâzımdır.

Tanrının şeriki olmadığı gibi zıddı da yoktur. Burada « zıd » yine şerik ve benzer manasındadır.

23 — Sure-i Hud: 11-Ayet: 108 ان ربك فعال لما يريد Sure-i Âli İmran : 3 Ayet: 40 والله يفعل مايشاء Sure i Bakara: 2-Ayet: 185 و يريد الله بكم اليسر ve bunlara benzer ayetler « Tanrı » nın « irade » sıfatına naklî delillerdir.

« İrade » Tanrının bir şeyi var veya yok etmek, bir şeyi yapmak veya yapmamak istemesidir. Bu iki şeye de aynı derecede kadırdır.

Bu sıfat Tanrının Sübûtî ثبوتى sıfatlarındandır.

Tanrı « mürid » dir, ve bütün mükevvenatın muradıdır. Çünkü her şeyin mebdei ve maadı odur. Mümkinat Kavs-i nüzul ile ondan ayrılıp «Kavs i uruc» ile ona döner.

Dr. Ali Nihad Tarlan
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Metinler Şerhi Doçenti

DİVAN EDEBİYATINDA

TEVHİDLER

FASİKÜL : II

Fuzulî, Nâbî

İSTNABUL
Bürhaneddin Matbaası
1936

FUZULÎ

XVI ıncı asır

1 — Hava arayis-i gülzara oldu çihre-güşa
Bahar gülşene giydirdi hulle-i hadra
2 — Semen eyaletine oldu nasb husrev-i gül
Havaya ebr-sıfat hükmün etmeğe icra
3 — Yazıldı sebze-i nevhizden hat-ı ahkâm
Çekildi saye-i matbu'-u servden tuğra
4 — Sarir-i ab-ı revan-ü-safîr i mürg-ü çemen
Nikât-ı tehniye-i makdem etdiler inşa
5 — Zeban-ı sevsen-i azad-ü-sebze-i nevhiz
Sena-yi rif'at-ü iclâle oldular gûya
6 — Şekayık alnı zemin-busdan olub mecruh
Benefşe kameti oldu tevazu' ile düta
7 — Müretteb eyledı bir bezm gülşen içre bahar
Ki verdi zevk-i temaşa-yi neş'e-i sahba
8 — Ânadil etdi beyan-ı meratib-i nagamat
Kamari oldu terane-keş-ü- sürud-sera
9 — Sada-yi mürg bırakdı büzürg-ü- kûçeke şevk
Sürud-u nay ile uşşaka hasıl oldu neva
10 — Bilindi goncada gülbergi zahir olmak ile
Ki gonca başına yağdırdı jale seng-i cefa
11 — Cerahat olmasa a'zada zahir olmaz kan
Tereşşuh eylemez elbette sınmadan mîna
12 — Hümayveş varak-ı yasemin -ü- berg-i semen
Uçub havaya gülistana düşdü zıll-i hüma
13 — Bahar taciri mısr-ı çemen ganilerine
Bıraktı Yusuf-u gül arz eyleyüb gavga
14 — Bu zevk saldı Züleyha-yi lâleye bir şevk
Ki lâ'l-ü-müşg döküb verdi ağırınca baha
15 — Hadika tahta-i ta'lim olub reyahinden
Yazıldı mühmel-ü- mu'cem ana huruf-u heca
16 — Müzeyyen eyledi evrak-ı lâleyi şebnem
Huruf-u lâlede olmaz eğerçi nokta reva

17 — Götürdü şebnemi ezhardan hararet-i mihr
Şükûfe noktaların gerçi kim eder imlâ

18 — Debir-i bad verüb tıfl-ı andelibe sebak
Götürdü çihre-i ezhardan nikab-ı hafa

19 — Kamu dıraht bulub ref'-i istikamet i hal
Şükûfe hamli ile kesr buldular illâ

20 — Nihal-i bibedel-i serv kim kalub mansub
Sebat-ı hal ile onlardan oldu müstesna

21 — Sada-yi seyl çeker medd-i muttasıl ya'ni
Ki medd-i muttasıl ile olur kıraat-i ma'

22 — Göründü hey'et-i ab-ı revanda şekl-i habab
Subuta yetdi sebat-ı nücum-u- seyr-i sema

23 — Hutut-u muhtelif-ü- müstakımi enharın
Çemende saldı zevaya-yi gûne gûne bina

24 — Reayet-i turuk-i müstakimden nice kim
Olur husul-i makamat-ı cennet-ül Me'va

25 — Hava-yi bağdan etdim bu hikmeti ma'lûm
Ki i'tidaldedir sıhhat-i havass-ü- kuva

26 — Bahar güleşni ezhar ile kılub memlû
Yakinim oldu ki mümkin değil vücud-u halâ

27 — Nazarda olmak ile subh-u-şam gonca-vü-gül
Bedihî oldu kemal ehline husul-i safa

28 — Netice sâlibe olmak hılâf-ı âdetdir
Olunca mucib-i suğraya müttefik kübra

29 — Zamir-i gülbüne gül rengi saldı ateş-i bim
Ki humre kana olur nefs evinde rah-nüma

30 — Gül ateş üzre kılur akd-i zühre-i şebnem
Tedarük-i kamer ü-şems eder sabah-ü-mesa

31 — Bu kimya sebebinden aceb midir olsa
Elinde dane-i erzen mesabesinde talâ

32 — Şükûfe simine farz eyledi huruc-ü zekât
Medar-i havl-ü- bülûg-i nisab-ü-istinma

33 — Hukuk def'i içün ağniya-yi eşcara
Sahaif-i çemen oldu eyadi-i fukara

34 — Bahardan ten-i gülbünde eyleyüb heyecan
Hararet-i demevî kıldı ukdeler peyda

35 — Boyandı kanı ile safhai çemen gül gül
Meğer ki fasdına hükm eylemiş tabib-i hava

36 — Hibal-i sihre dönüb cünbiş-i cedavil-i ab
Kelîm-i serv ana aksden bırakdı asa

37 — Olub terennüm-ü bülbül azayim-i teshir
Çemen perilerine lâzım oldu arz-ı lika

38 — Bisat-ı gülşene dün eyledim güzer ki demi
Kılam nazare-i asar-ı san'at-i Mevlâ

39 — Aceb niza'da gördüm çemen zariflerin
Taaccüb ile kamu salik-i tarik-i hata

40 — Kamu güman ile müsted'i-i tarik-i necat
Veli kamusuna batıl delil-i istid'a

41 — Sanub şükûfe mebadi sunuf u eşcarı
Kılurdu bahs ki caiz taaddüd i kudema

42 — Verüb teselsüle kuvvet tabiat-i gec i ab
Olurdu nafi-i isbat-ı illet-i ûlâ

43 — Hayal-i mahz sanub kâinatı nergis-i mest
Kılurdu cehl ile nefy-i hakayik-i eşya

44 — Ederdi bülbül-ü kâfir nihad secde-i gül
Taabbüd ü sanem ile tutub necata reca

45 — Nesim vakıf olub bu fesadı men'etti
Ki ey güruh-u perişan tutun tarik-i hüda

46 — Bu kârhane bir üstaddan değil hali
Gerek bu kudrete elbette kadır-ı dânâ

47 — Kılur delâlet-i illet vücud-u her mevcud
Veli ne sud ki sahib-nazar değil a'ma

48 — Mükevvenat-ı hudus ol kadîmdendir kim
Kemal-i zatına mümkin değil kabul-i fena

49 — Kadîr-ü muktedir-ü-kadir-ü mukaddir ü- hay
Alîm-ü-âlim-ü-allâm-ü-a'lem-ü-a'la

50 — Zihi tekevvün-ü kâmil ki kudretindendir
Peri-likalara lûtf-u tenasüb-ü a'za

51 — Melâhat-i leb-i meygûn-u-lehce-i şirin
Nezaket-i kad-i mevzun-u- çihre-i zîba

52 — Safa-yi cism-i lâtif-ü- kabul-ü cevher i pâk
Letafet-i hat-ı müşgîn-ü zülf-ü anber-sâ

53 — Kemal-i kudret-ü-ilminedir şevahid-i adl
Ukud-u silsile-i kârhane-i dünya

54 — Besaite şeref-i mahremiyyet-i vahdet
Mürekkebata kabul-i terekküb-û ecza

55 — Hava-yi mekrümetinden kabul-i feyz kılub
Mürebbi-i çemen olmuş bahar ı ruh- feza

56 — Nesim-i merhametinden alub ifade-i cûd
Cihanı reşg-i cinan eylemiş nesim-i saba

57 — Safa-yi lûtf-u amîmi nüfuz edüb kılmış
Mizac-ı namiyeyi müsteidd-i neşv-ü nema

58 — Feza-yi gülşen-i lûtfu merati'-i ahbab
Hadaik-i reh-i kahrı mehalik-i a'da

59 — Sühaya lûtfu eğer kılsa zerre-perverlik
Yeter makam-ı müsavat-ı afitaba süha

60 — Ver olsa kahrına mazhar anasır-u- eflâk
Nikâh akdin üzer ümmehattan âbâ'

61 — Hisab-ı rızkını kılmış tamami-i beşerin
Henuz Âdeme peyvend kılmadan Havva

62 — Beyan-ı haline yetmiş cemi'-i mahlûkun
Henuz perdeye a'yanı çekmeden esma

63 — Kemal-i terbiyeti nevg i hâra vermiş reng
Lâtif edüb lâkabın eylemiş gül-i ra'na

64 — Gül ateşîn bir avuç hâk rehgüzara salub
Kül eylemiş komuş adını bülbül-ü şeyda

65 — Türab-ı dergehine ittisal şevkı ile
Kef-i tazarru'-u deryada damen-i sahra

66 — Ziyaret-i haremin kılmamak cezası içün
Havale hançer-i seylâba sine-i derya

67 — Cemi'-i vakt şifahane-i şifasından
Cemi'-i halka müyesser cemi'-i derde deva

68 — Rümuz-u hikmetin eyler beyan meratib ile
Cemi'-i hal-i beşer hâh fakr ü- hah gına

69 — Mariz-i arıza-i naksdır nüfus tamam
Kimine faide perhiz eder kimine gıda

70 — Şerif zatlara evc-i imtihanından
Vesile-i şeref-i kurb olur nüzul-i belâ

71 — Hasis nefslere genc-i iltifatından
Mezid-i illet-i idbar olur vüfur-u atâ

72 — Delil-i zillet-i isyandır taarruz-u hal
Tarik-i hüsn-ü rızası Cemi'-i hale rıza

73 — Zihi kerem ki nazar kılmayub adavetine
Müyesser eylemiş İblise itibar-ı baka

74 — Zihi kerîm ki ifrat-ı lûtf-u- ihsanı
Mesihi eyledi mihrab-ı secde-i tersa

75 — Fakir-i dergehine lezzet-i rızası ile
Taallûkat-ı tarik-i fenadan istigna

76 — Esir-i mihnet-i ışkına zevk-i şevki ile
Hılâf-ı kaide meyl-i tabib-ü zikr i şifa

77 — Zihi hakikat-i zatında lâf-ı akl cünun
Kapun makam-ı müsavat-ı padişah-ü- geda

78 — Na'îm-i lemyezelî anda kim sana vasıl
Muazzeb-i ebedî ol ki senden ola cüda

79 — Tavaf-ı kâ'be-i vaslın tahassürile müdam
Sürud-u seyle safîr-ü huruş-u ra'de sada

80 — Müheyminâ, Samedâ bende-i siyeh-ruyem
Sahife-i amelim ma'sıyet hatı ile kara

81 — Terahhum et ki beni kamet-i şikeste ile
Benefşe-i çemen-i derd kıldı bar-i anâ

82 — Nihal-i gülşen-i derdim ki su yerine verir
Bana hemişe ciğer kanı bağban-ı kaza

83 — Dirig-u-derd ki encama yetdi ömr-ü- henuz
Harab-ı bade-i zerkam esir-i dam-ı riya

84 — Azab-ı ruz-u ceza vehmi ile şam-ü- seher
Pür ıztırab-ü- azab içreem men-i rüsva

85 — Kim ol azabı meğer iktıza-yi adl vere
Azab-ı ruz-u ceza münkirine ruz-u ceza

86 — Eğerçi gussa tutar ruz-u-şeb giribanım
Elimden eylemen ümmid damenini reha

87 — Mukim-i hôcre-i şevkem feza-yi kurbunda
Hemişe sem'-i ümidimde iştiyak-ı sada

88 — Ki ey fakir-i harîm-i visal bismillâh
Taallül etme ki demdir emanet ola eda

89 — Sehab-ı feyz emel gülşenin kılub sirab
Gül-i murad açılub ola müstecab dua

90 — Ümid var ki ayine-i zamirimden
Hemişe saykal-ı ihsanın ola jeng-zeda

91 — Ümid var ki lûtfundan olmaya nevmid
Dil-i Fuzulî-i aşüfte- hal-ü- biser-ü-pa

92 — Müyesser ola ana şahrah-ı ışkında
Devam-ı hüsn-ü kabul-ü- sebat-ı resm-i vefa

İZAHI

1 — Arais-i gülzar : çiçekler. (gülzar gelinleri)

2 — Bu beyitte «hava» kelimesinde iham san'ati vardır. Gül sevgiliye benzetildiğinden hükmü «aşk» üzerine caridir. İkinci manası da havadır. Gül, kokusunu rüzgâra vermek suretile havada hükmünü yürütür. Bir de gül mevsiminde yani baharda havanın güzel olmasına sebeb o mevsimde yetişen güldür demek ister.

İcra kelimesi de hüküm kelimesine bağlanırsa bizim kullandığımız manadadır. «Ebr» ile beraber geldiği için akıtmak manasını da alır; bu suretle bahar yağmurlarına işaret eder. «Ebrsıfat» aynı zamanda feyiz verici demektir.

3 — «Sebz» yeşil ve siyah manalarına gelir. Esmere «sebzareng» derler. Yeşil rengi münasebetile çimene, siyahlığı dolayısile de ferman yazısına benzer. Fermanlarda tuğra bulunması zarurî olduğundan selvi gölğesi de o fermanın tuğrası oluyor. Çekildi kelimesi bir taraftan tuğra çekilmesine (Tuğra keş), diğer taraftan selvinin yüksekliğine (serkeşı işarettir.

5 — Susam yaprağı ve çimen dile benzetilir.

6 — Şakayık-un-Nu'man, dağ lâlesi لاله کوهی ; gelinciktir. Nu'man ibni Münzir bunu çok sevdiği için şakayıka bu isim verilmiştir. Rengi kırmızı ve çimen içinde kan damlasına benzediğinden şair hüsnü ta'lil san'atı yaparak alnının yeri öptüğü için yaralandığını yazıyor.
Benefşe (menekşe) boynu bükük gibi durur. Gerek divan ve gerek halk edebiyatında menekşeye dargın, boynu bükük, mahzun vasıfları verilir.

9 — Uşşak ve neva kelimelerinde tevriye ve ihamı tenasüb san'atları vardır.

13 — Yusufu kardeşlerinden satın alıp Mısıra gönderdikleri zaman Mısır zenginleri onu satın almak için mücadeleye girişmişler. Bahar kelimesi kendi ma'nasından başka sarı gül manasına da

gelir. Bunun için (bahar taciri gül Yusufunu arzeyleyip .. dend ği zaman bahar kelimesinde tevriye san'ati yapılmış olur.

14 — Lâlenin kırmızı rengi lâ'l, içindeki siyahlık (dağ ı lâle) de miske benzetiliyor. Lâlede bu iki renkten mada bir şey bulunmadığı için ağırınca baha vermiş olur.

19 — Ref', hâl, haml, kesr gramer ıstılahlarındandır.

20 — Bu beyit kendinden evvelki beyte bağlıdır. إلا arabca istisna edatıdır. Arab gramerinde müstesnalar mansub (üstün harekeli) der. Mansub, bibedel, hal kelimeleri arasında ihamı tenasüb vardır.

21 — Meddi muttasıl tecvid ıstılahıdır. ماء (ma) kelimesi Kur'anda meddi muttasıl ile okunur.

22,23- İlmi nücuma ve hendeseye temas eder.

25 — İnsan vücudunda 28 nevi uzuv vardır. Bunun batınına da akıl ve nefs ilâve edilmiştir.

28 nevi'uzuv dört unsurdan yaradılmıştır :

1 — Ateş : safra.
2 — Rüzgâr : kan.
3 — Su : balgam.
4 — Toprak : sevda.

Eğer bu dört unsur müsavi olursa o vücud sıhhattedir. Bunlardan biri fazla veya eksik olduğu zaman hastalık zuhur eder. Bu dört unsurun müsavatına «itidal» adı verilmiştir. Baharda- « itidal i rebiî » vardır.
Ahlâkın da esası itidaldir.

26 — Kelâm ilminin mühim bahislerindendir. [1] ...

27,28- Gül goncanın kemalidir ve kemale geldiği zaman insana safa verir. Her kemale gelen şeyde safa hasıl olursa bu hal insanda da tecelli ettiği zaman aynı neticeyi verecektir. Yani insan kemale geldiği zaman kendisinde safa (temizlik, melekiyyet) hasıl olacaktır. Şair burada (husul i safa) terkibi ile iki mana kasdediyor : biri gülün onu seyredenlere safa vermesi, ikincisi kemal ehlinin kendi ruhlarında safa hasıl olması. Beytin ikinci tefsiri de şudur :

---

[1] Bakınız : Şeyhî Divanını tetkik-cild : 2

Kemal ehli sabah akşam gözleri önünde duran gonca ve gülden kemalleri derecesi ile uygun manevî duygular alacak ve bundan manevî haz duyacaklardır.
Ayrıca suğrada goncaya, kübrada güle aidiyyet vardır.

30 — Eski kimyada altın ve gümüşün civadan istihsal edildiğine kani idiler [1]. Şebnem civa, güneş altın, ay gümüştür [2]

32 — Medari havl, deveran (havelân)-i havl demektir. Paranın veya malın üzerinden bir sene geçince, zekât farz olur.

37 — Azaim cin ve perileri teshir edip kendi maksadında kullanmak ilmidir.

41,42- Her çiçek, üzerinde yetiştiği ağacı kendine mebde'farzederse « kadîm » ler çoğalır. Eşya ve mahlûkat hâdis ve mahlûktur. Kadîm olsa fânî olmaz; çünkü ezelî ve ebedîdir. Kelam ilminde teselsül batıldır. Halka halka ve eğri akan ırmak ise teselsüle kuvvet veriyor; bu suretle illet-i ûla olan Halıkı nefyediyor. Çünkü her halikın bir halıkı olursa bunun nihayeti bulunmaz. Muhakkak bizatihi mevcud bir Tanrı kabul etmek. Kelâm ilminde aklî bir zarurettir.

43 — Nergis mest ve mahmur tasavvur edildiği için şair ona da eşyanın hakikatlerini inkâr ettiriyor. Eski Yunanistanda Protagoras ve Gorgias gibi mütefekkirlerin kurdukları İzafiye, Sofestaiyye felsefesi müslümanlık âleminde kuvvetli bir mukavemet bulmuş ve Kelâm âlimleri buna cevab vermişlerdir. İslâm felsefesi Sokrat ve Aristoya tebaan «Hakayik-i eşya» nın sübutunu kabul eder : حقایق الاشیاء ثابتة والعلم بها متحقق خلافا للسوفسطائيه.
و اسباب العلم ثلاث: الحواس السليمة والعقل والخبر الصادق.

46 — Eserden müessire intikal ile Tanrının varlığını isbat ediyor.

50 — Tanrının yarattığı şeylerde insan aklını hayretlere düşürecek acaibi sayarken ilk hamlede «Peri-lika» ları zikretmesi Fuzulînin şahsiyetini çizecek en kuvvetli bir vesikadır.

54 — Eski Hikmette cisim ikiye ayrılır : basit, mürekkeb
Basit cisim suret ve tabiatleri ayrı ayrı olan ecsama kabili taksim olmaz. Basit cisim iki kısma ayrılır : Ulvî, Süflî.

---

[1] Bakınız; Şeyhî Divanını Tetkik- Cild : 2
[2] Zer-ü-sim adı imiş şems-ü-kamer
Böyle esma da semadan mı iner ?
Lûtfiyye : (درعا کیمیا) Sünbül Zade Vehbî

Ulvî basit cisim aydınlatıcı ise yıldızlar; değilse feleklerdir. Bunlara Ecram-ı Esiriyye veya Âlem-i Ulvî derler.
Süflî basit cisim Anasır-ı Erbaadır : Ateş, hava, su, toprak. Bunların âlemine de Âlem-i Süfli veya Âlem-i Kevn-ü-Fesad denir. Basit cisimlerin eczası bir suret ve tabiatte olduğu için «Vahdet» e yaklaşmış demektir.

64 — Bülbül kül rengindedir.

73 — Şeytan kıyamete kadar yaşayacaktır.

87,88- Bu beyitler Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin şu gazelini hatırlatır:

ای عاشقان ای عاشقان آمدکه وصل ولقا ـ از آسمان آمدندا جارا که باز آ الصلا
بنشسته‌ام‌من بر درت تا بوکه بر جوشد وفا ـ شاید که بکشایی دری کویی که بر خیز و بیا

88 inci beyitteki « بسم الله » içeri buyur manasınadır.

FUZULİ

— 2 — [1]

1 — Aferin ey sani'-i ten-perver-ü-can aferin
Hâlik-ul-eşya Ilâh-ül-halk-i Rabb-ül-âlemîn

2 — Mübdi'-i âsâr-ı kudret akd-i peyvend-i vücud
Zabit-i erkân-ı fıtrat nakş-bend-i ma'-ü-tıyn

3 — Ey semum-i satvetin te'siri niran-ı cahîm
Vey sehab-ı rahmetin sirabı Firdevs-i berîn

4 — Kudretin gülzarına bir sebze Sidr-ül-Münteha
Hikmetin şem'ine bir pervane Cibril-i Emin

5 — Sun'un eyvanında bir kandil devr-i asüman
San'atin dibacesinden bir varak ruy-i zemin

6 — Arsa-i idrâk-i fevz-i re'fetin dar-ül-eman
Rişte-i ümmid-i feyz-i rahmetin habl-ül-metin

7 — Dergeh-i ta'zim-ü-tekriminde âlem kâm-cuy
Hırmen-i ihsan-ü-eltafında Âdem huşe-çin

8 — Hâkden her zerre te'yidinle bir cism-i lâtif
Abdan her katre tevfikınle bir dürr-ü semin

9 — Ol âmîm-ül-feyz mün'imsin ki feyz-i şamilin
Rızk taksiminde kılmaz imtiyaz-ı küfr-ü-din

10 — Vadi-i derkindedir sergeşte fehm-i tünd-seyr
Mülk-ü tevhidindedir mahsur akl-ı dur-bîn

11 — İlm-ü-irfanında her kim bir yakin bulmuş veli
Hiç şek yokdur kim ol idraki hasretmez yakin

12 — İktıza-yi hikmetin izhar-ı kudret kılmağa
İhtilâf-ı tab'ile azdadı kılmış hem-nişin

13 — Hâdisat-ı ihtilâf-ı devrden görmez halel
Kime kim ma'mure-i hıfzın olur hısn-ı hasîn

14 — Hiç kes cürm ile dergâhında olmaz na-ümid
Senden ister kâm ger rüsva ve ger halvet-nişin

15 — Sensin izhar eyleyen ma'şuka âşık şevkini
Aşıkı sensin kılan ma'şuk şevkı ile hazin

[1] Leylâ ve Mecnun mesnevisinden

16 — Neş'e-i ışkınladır Mecnun sürudu derdnâk
Pertev-i hüsnünledir Leylâ cemali nazenin

17 — Padişaha iktıza-yi hikmetin tenbih idüb
Gerçi hur-u-ravzayı ta'âta koymuşdur rehin

18 — Taatin eyler Fuzulî takat oldukca veli
Hırs ile ne ravza-i Rıdvan diler ne hur-u-în

19 — Hur-u-în-ü-ravza-i Rıdvan hava yi nefsdir
Nefsden geçmiştir ol senden rıza ister hemin

İZAHI

4 — Cebrailin makamı Sidredir. O makamı tecavüz edemez. Ederse yanar. Pervane de muma yaklaştığı anda yanar. Muhammed Peygamber mi'racda Sidreye kadar Cebrail ile beraber çıkmıştır. Orayı terkedeceği zaman kendini oraya kadar getiren Cebraile, yollarına yine beraber devam etmelerini teklif ettiği zaman Cebrail Tanrının heybetinden titremeye başlamış ve لودنوت انملة لاحترقت [bir parmak daha yaklaşırsam yanarım] demiştir [1]. O Tanrının hikmetinin pervanesidir; peygamberlere ve onlar vasıtasile bütün insanlara Tanrının hikmetini getirmeğe memurdur.

5 — Tanrının şefkatinden dolayı kurtulacaklarını anlamak; insanların emniyetle sığındıkları yerdir.

7 — Âdem Cennette buğday yediği için bu beyitte o hâdiseye telmih vardır

8 — İnsan topraktan yaratıldığı için güzellerde güzelleşen topraktır. O zerre Tanrının te'yidi ile insan uzviyyetine girmiştir.

14 — لا تقنطوا من رحمة الله Sure-i Zem: 39-Ayet: 53 [Tanrının rahmetinden ümidinizi kesmeyin]

15 — Vahdet âleminde seven ile sevilen ayırd edilmez. Sevgiliye sevenin sevgisini izhar eden, seveni de hüzün ve ıstırab içinde bırakan Tanrıdır.

16 — Mecnun Tanrı'nın Leylâda tecelli eden güzelligine aşıktır; onu inleten bu İlâhî sevgidir.

17,18,19 — Tanrı, hikmetinin muktezası olarak cenneti kendisine kulluk edenlere ihsan edecektir. Hakikî mutasavvıf Cehennem azabından korktuğu veya Cennet zevklerini istediği için Tanrıya kulluk etmez. O her türlü cismanî zevk ve ıstıraba lâkayddır. Tanrıyı sevdiği, onun kendisinden razı olmasını istediği için ibadet eder.
Cennet ve içindeki güzeller bile cismanî zevklerdir.

---

[1] Bakınız: Şeyhî Divanını Tetkik-cild: 2 ve Mearic-ün-nübüvve tercümesi-Fasıl: 13.

FUZULİ

— 3 — [1]

1 — Ey Munis-i ehl i zevk yadın
Ebvab-ı emel kilidi adın
2 — Ey genc-i atâ tılısmı ismin
Sen genc-i nihanı ol tılısmın
3 — Ey cûd-u vücudu kevne vâhib
Zatı gibi i'tirafı vacib
4 — Ey silsile-i vücuda nazım
Rezzak-ı erazil-ü-eazım
5 — Ey perde-keş-i rümuz-u mübhem
Müstahfız-ı intizam-ı âlem
6 — Ey nakş- taraz-ı safha-i hâk
Sahib rakam-ı hutut-u eflâk
7 — Ey muhtesib-i cihat-ü-erkân
Kân ı güher-i vücub-u-imkân
8 — Ey mebde-i feyz-i aferiniş
Senden ruşen çerağ-ı biniş
9 — Ey perde-i masiva nikabın
Senden özge yok hicabın
10 — Ey sırr-ı vücudun emr-i ma'lûm
Mevcud hemin sen özge ma'dum
11 — Ey yeddi gül ü dokuz gülistan
Feyz-i kereminle sebz-ü-handan
12 — Ey varı yok eyleyen yoğu var
Yok varlığında zann-ü inkâr
13 — Ey şahid-i gayb perdedarı
Fikrin gül-ü ma'rifet baharı
14 — Ey âleme feyz-i cüd senden
Halka şeref-i vücud senden
15 — Ey cümle cihan sana rıza-cu
Feyz-i kereminle dehr memlû

[1] Leylâ ve Mecnun mesnevisinden

16 — Ey şem'i ezel fitile suzu
Bezm-i ebed encümen-füruzu
17 — Ey şirk-ü-şerikden münezzeh
Sırr-ı ezel-ü-ebedden âgeh
18 — Ey bar-ı Huda yi âlem-âray
Tahsin işine hemin ola ray
19 — Ahsente zihi hakîm-i kâmil
Ne şükr ola sun'una mukabil
20 — Fikret rakamın çeken zamanda
Hakka ki bir emr-i Kün Fekânda
21 — Hükm itdin ki ne ola ahval
Ne vaz'ile çizgine meh-ü-sâl
22 — Devran ne zamanda ola âhır
Her devranda ne ola zâhir
23 — Nice ola ferd-i nesl-i Âdem
Her ferdi anın ne ide her dem
24 — Eşyaya çok itmezem tahayyür
Senden yanadır hemin tefekkür
25 — Eşya aceb olmaz olsa zâhir
Kim var senin gibi müzahir
26 — Amma çü sana kadîmdir zat
İdrâk sana yeter mi heyhat
27 — İdrâkimize kemal-i hayret
Tevhidine besdürür delâlet
28 — Endişe-i zat kılmak olmaz
Bilmek bu yeter ki bilmek olmaz
29 — Ol dem ki idüb binayi muhkem
Çekdin rakam-ı nizam-ı âlem
30 — Hakka ki hoş intizam verdin
Ârâyişini tamam verdin
31 — İtdin gereğin ger az-ü-ger çok
Bir nesne gereklü yok ki ol yok
32 — Bir nev'ile eyledin müheyya
Kim geldi kusurdan müberra
33 — Eşyada eğerçi az-u-çokdur
Ol kim ola razın anda yokdur.
34 — Eşya nice senden ola agâh
القدرة والبقاءلله

İZAHI

1 — Bu tevhid, Leylâ ve Mecnun mesnevisinin başındadır. Âşıkane bir mesnevinin başında geldiği için; « ey ismi aşk zevkini duyanların ruhunda olan Tanrı» diye başlıyor. Ve bu başlayışile bütün Leylâ ve Mecnun mesnevisini hülâsa etmiş oluyor. Çünkü bundan evvelki Tevhidin 15 ve 16 ıncı beyitlerinde de yazıldığı vechile Mecnunun «şevk»i Tanrının sevgisinden neş'et etmiştir, Leylânın güzelliği de Tanrının onda tecelli eden güzelliğidir. Bu aşk « mecaz » dan geçip şuurlanınca, yani Tanrıya vasıl olunca sevenler emellerine nail olacaklardır. Bu suretle Tanrı adı bütün emel kapılarının anahtarı olmuş oluyor.

2 — Kâinat, Tanrının bir zuhurudur. Zuhur; bir ihsandır. Ve bu zuhur ile o zuhur arkasındaki hakikî varlık (sıfat, zat) bir hazinedir. Tanrı ismi bu hazinelere vasıl olmak için bir tılsımdır. Tanrının zatı da gizli bir hazinedir: (. . . كنت كنزاً مخفيا) Sıfâtdan tevhidi zatîye ancak bu yol ile irişmek kabildir.

3 — Tanrı « Vacibülvücud » olduğu için onu tanımak insanlara «vacib» dir.

6 — Tanrı yer yüzünü çiçeklerle, hububat ile süslemiştir.

7 — Bu beytin ikinci mısraında Tanrının sıfatı zatından ayrı değildir demek istiyor ki bu mısra, bütün bir tasavvuf felsefesini ihtiva eder.

8 — Yaradılışın feyyaz mebdei olan Tanrı ; insanlara yaradılışı ibret ile görmek ve eserden müessire intikal ederek Tanrıyı tanımak için lâzım olan basiret gözünü de vermiştir.

9 — Masiva; Tanrının sıfâtıdır. Sıfât zatı örter. Bu suretle Tanrı kendi sıfâtı ile kendi zatını örtüyor demektir.

10 — «Sırr-ı vücud» zatdır, sırdır. «Emr-i ma'lûm» sıfâtdır. Yine zat ile sıfatı birleştirib «لاموجود الاهو» hükmüne varıyor.

11 — Yedi gül, yedi yıldız; dokuz gülistan bu yedi yıldızın felegine arş ile kürsî ilâvesile hasıl olan dokuz felektir.

13 — « Şahid-i gayb » zat, [1] « perde » sıfâtdır. Burada « fikrin » «seni tefekkür» manasınadır. Tanrının zatı düşünülmez, sıfâtı düşünülür. Onun için «ey şahid-i gayb perdedarı, seni düşünmek (yani Tanrının perdedar makamını düşünmek) batınî bilgi (marifet) baharının gülüdür» diyor. Gül, baharda gayıb perdesinden çıkar. Salik te sıfât üzerinde düşününce tevhidi zatîye mazhar olur.

20,21,22,23 — Şeriatte «Kazayi ilâhi» budur.

24 — Tanrı bilindikten sonra kâinattaki büyük kudret ve hikmete hayret edilmez. Asıl, düşünce mevzuu, Tanrıdır.

25 — Çünkü Tanrı gibi bir vücuda getiren olduktan sonra eşyanın zuhuru çok tabiîdir. (برهانی)

27,28 — « العجز عن درك الادراك ادراك » İdrakin aczi, hayrettir.

33 — Dünyada mevcud her şeyde o şeyin mahiyetine göre az ve çok İlâhî bir sır vardır. Çünkü her zerrenin zuhuru bir sebeb ve hikmet tahtındadır. O sebeb ve hikmet ise İlâhi sırdır.

---

[1] Bakınız: Şeyhî Divanını Tetkik- cild: 2 Hadaratı hams

N Â B Î
XVIII inci asır

1 — Taalâllah zihi divan - taraz ı suret-ü man'a
Ki cism-i lâfz ile ruh-u maali eylemiş peyda

2 — Zihi hayyat-ı hıl'at-duz-u bazar-ı hakikat kim
Kad-i ma'nayi etmiş came-i terkib ile berpa

3 — Olub hurşid-ü mehden möhrekeş evrak-ı eflâke
Hutut-u ruz-u-şebden nusha-i sun'eylemiş inşa

4 — Edüb vaz'-ı kalem evrak-ı hikmethane-i sun'a
Çeküb müsvedde-i gaybı beyaza eylemiş imlâ

5 — Verüb tertib ecza-yi muhalifgûne-i kevne
Dü renge tardan dikmiş ana şiraze-i ibka

6 — Kurub bir bargâh-ı sun'lûtf-u kahrdan memzuc
Verüb ezdada amiziş komuş namın anın dünya

7 — Yazub redd-ü kabule huccet etmiş kişverin ta'dil
Verüb kevn-ü-fesada suret etmiş hükmünü icra

8 — Verüb hakk-ı sarihin kabz-u-bast-u-mahv-ü-isbatın
Adalethane-i hikmetde etmiş cümlesin irza

9 — Edüb dolab-ı istignayı gerdan cuy-i cûd üzre
Riyaz-ı ihtiyac-ı mümkinatı eylemiş irva

10 — Zihi zat-ı ülûhiyyet mühimsaz ı rübubiyyet
Ki şehristan-ı sun'unda değil bir zerre naberca

11 — Zihi mübdi' ki bireng-i amâdan eylemiş tasvir
Hezaran çihre-i rengîn hezaran dide-i bîna

12 — Zihi vacib ki etmiş mümkinin icadını icab
Kemal-i rahmetinden eylemiş ma'dum iken ihya

13 — Zihi halık ki kemter nutfe-i naçizden etmiş
Kıbab-ı bargâh-ı çarha sığmaz kimseler peyda

14 — Zihi razık ki enban-ı ademden etmede ihsan
Hezaran tuşe-i şirin hezaran ni'met-i ahlâ

15 — Zihi fatih ki agsan-ı hafadan etmede ibraz
Nikab-ı berg-piçîde hezaran mive-i eşha

16 — Zihi bâri ki hikmethane-i sun'unda halk eyler
Hezaran dilber-i mevzun hezaran duhter-i hasna

17 — Zihi sani'ki eyler berg-i tut-u-kirm-i bedbudan
Libas-ı iftihar-ı şehriyaran atlas-u - dîba

18 — Zihi kadir ki hâk-i tire-tıynetden eder icad
Sifid-ü-zerr-ü - maden sebz-ü-sürhîn cevher-i garra

19 — Zihi âdil ki eyler çarsuy-i çar faslında
Terazu-yi dükeffe hızmetin serma ile germa

20 — Zihi kabız ki âlem kabza-i hükmünde muztardır
Zihi basıt ki çekmiş kâinata sofra-i yagma

21 — Edüb âlemlere bahş-ı hayat enfas-ı rahmanı
Çıkarmış arz-ı meyte mürdegânın eylemiş ihya

22 — Çinar-ı ratbdan tahsil edüb tedric ile ateş
Nihad-ı gureden tedbir ile terkib eder helva

23 — Bu ulviyyat - ü - süfliyyat-ı tedbirat-ı Rabbanî
Kitab-ı ma'rifetdir nokta-i zerratı sertapa

24 — Bu emvac-ı mecazın ka'rına rehyab olan anlar
Ki var tahtında pürdürr-i hakikat jerf bir derya

25 — Huruş-u rahmetinden müstear arayiş-i hestî
Kelâm-ı izzetinden müstefad esrar-ı ماوحى

26 — Kitab-ı hikmetinde nokta-i zer kursa-i hurşid
Kıbab-ı izzetinde cam-ı revzen tarem-i mina

27 — Der-i ilminde müsta'mel suhan mahiyyet-i âlem
Reh-ı fazlında paşide güher hasıyyet-i eşya

28 — Şükûh-u kudreti balâ-yi idrakât-ı insanî
Vücuh-u hikmeti birun-i hadd i fehm-ü-istifa

29 — Sehab-ı lütfa na kabil temanu' eylemek imsâk
Hudud-u men'i na mümkin tecavüz eylemek i'ta

30 — Terazu-yi tekabül vaz'edüb bazar-ı imkâna
Nakizeyne tevafukla tehalüf eylemiş ilka

31 — Anasırla tabayi'reng-i zıddında olub kaim
Biribirile olmuşlar vahid-ül- asl iken a'da

32 — Edüb bittab'biribirine hem dost hem düşman
Koparmış iktıza-yi hikmet üzre arada gavga

33 — Tehalüf sureta mani'değildir vahdet-i asla
Olur bir şahdan sürh-ü sifid-ü-hâr-ü-gül peyda

34 — Muhitin vasfıdır azb-ü-ücac-ı lezzet-i enhar
Müsemma vahid amma muhtelif evsaf ile esma

35 — Ezel ser nokta-i devr-i hayat-ı asldır k'eyler
Ebedden imtina'-ı infikâk-i aynına ima

36 — Olanlar zevkyab-ı meşhed-i Musa eder idrâk
Seraser olduğun âlem tecellihane-i Ṣîna

37 — Maraz hemçeşm-i sıhhat nîstî mir'at-ı hestîdir
Dü mirat-ı tekabülgûnedir serra ile darra

38 — Olur zahir tıbaa nisbet ancak nef'ile darrı
Eğerçi nef'-ü-darrı muhtevi mecmua-i ecza

39 — Mekal-i لاابالی hemcenah-ı tair-i re'fet
Sual-i لم تعدی hemper-i tavus-u istigna

40 — Edüb yerli yerince kârgâh-ı hikmetin tertib
Kimin etmiş geda-yi kâse-ber-kef kimisin igna

41 — Gıdasın herkesin şayanı üzre eylemiş ta'yin
Kimin etmiş palas-ı cehle müstağrak kimin dânâ

42 — Melâik hadiman-ı يأمر بالعدل والاحسان
Şeyatin dideban-ı fursat-ı ينهى عن الفحشاء

43 — Kimin etmiş diyanet şöhretile umde-i eyyam
Kimin etmiş günah-ı ma'sıyetle âleme rüsva

44 — Kimin hembister-i illet kimin hemhâbe-i sıhhat
Kimin etmiş reaya kimisin şah-ı cihan - ârâ

45 — Burak-ı izzet-ü cahı edüb pa-beste-i tahsis
Semend-i rahmet-i âmın inanın eylemiş irha

46 — Kimin etmiş risaletle şefi'-i varta-i mahşer
Kimin etmiş velâyetle nedîm-i halvet-i ma'na

47 — Cihandan asl-ı maksud enbiya-vü-evliyadır hep
Velikin oldular enva'-ı uhra bitteba' peyda

48 — Nübüvvet hâkim-i fermanreva-yi mesned-i teşri'
Velâyet hazin-i envar-ı sırr-ül-gayb-ı لايحصى

49 — Nübüvvet kimya-yi mis şirit-i pute-i işrâk
Velâyet vasıl-ı iksir-i eczahane-i ulya

50 — Nübüvvet sahib-i terfi'-bahş-ı râyet-i alıkâm
Velâyet hacib-i halvetsera-yi izzet-i ahma

51 — Nübüvvet afitab-ı nur-paş-ı maşrık-ı izhar
Velâyet gevher-i gencine-gîr-i mağrib-i ihfa

52 — Verüb sermaye-i tafsili dest-i teng-i icmale
Eder bir noktadan çendin kitab-ı anberîn imlâ

52 — O mücmel noktanın tafsil i asarın temaşa et
Olur bir tohm-u] kemterden dıraht-ı barver peyda

54 — Olur ol nokta zahir ayni ile mive zımnında
Ayar-ı nokta-i dil noldu̇ğun fehmeyle ol dânâ

55 — Anınçün kalb i mü'min oldu Arş-ı a'zam-ı Bârî
Dedi Ârif benim ol nokta-i mevzua tahtelba

56 — Bu âlem bir kitab-ı hikmet-enduz-u hakayıkdır
Maalin her kim istihrac ederse aferin bâdâ

57 — Aceb vaz'eylemiş bu kârgâh-ı hikmet-amizi
Ki kemter sun'unu derk eyleyince pîr olur berna

58 — Hakikat-bîn olanlar fark ederler olduğun ancak
Cihan-ı zâhir-ü-bâtın hükûmethane-i esma

59 — Meşair vaz'edüb terkib-i cism-i nev'-i insanda
Yed-i her digere etmiş münasib âletin i'ta

60 — Dimağı eyleyüb halvetsera-yi kuvvet-i tasvir
O âlî kasrda şah-ı hayali eylemiş iva

61 — Bina-yi intizam-ı din-ü-dünyaya edüb âlet
Zebana nutk vermiş gûşa vermiş kuvvet-i ısga

62 — Edüb çeşme havale hizmet-i zevk-i temaşayı
Cemal-ü-çeşmi etmiş birbirine valih-ü-şeyda

63 — Edüb nerm-ü-dürüştü lâmise biçareye ta'yin
Meşamı bûya vakf etmiş mezaka lezzeti ihda

64 — Hat-ü-nakş-ü-kumaş-ü-kârı etmiş cuy-u sun'undan
Ser-i enbube-i mizab-ı engüştan ile iska

65 — Hıred derkinde âciz sun'unun fehminde dil hayran
Taalâllah zihi sani' taalâllah zihi dânâ

66 — Bülend-ü-pest-i âlem birbirile irtibat etmiş
Biri birisine muhtacdır a'lâ ile edna

67 — Medarından terakki ya tenezzül eylese hurşid
Olurdu zindegî iksir-ü sıhhat hemper-i anka

68 — Fusul-i erbaa etse tecavüz hadd-i perkârın
Nizam-ı mümkinata ihtilâl eylerdi isti'lâ

69 — Eğer leyl-ü-nehar amed şüdünde geçse mikdarın
Hayat-ı kâinata fasidat eylerdi istilâ

70 — Hava-yi ruh-bahşa etmeyeydi cilve-i rahmet
Olurdu halk-ı âlem yek nefesde cümle napeyda

71 — Olaydı pa-keşide âb reftar-ı dilâradan
Ederdi suz-u sine teşnegânın sıhhatin yağma

72 — Birun olmazsa ateş haclegâh-ı seng-ü-ahenden
Olur efsürde-i ta'til ni'methane-i uzma

73 — Eğer hâk-i siyeh bast eylemezse hân-ı ihsanı
Olur kâr-ı şikem-haran-ı âlem ah-ü-vaveylâ

74 — Kemine gendüm-i kemkadr nayab olsa âlemden
Nolurdu zib-i hân-ı şehriyaran-ı cihan-ârâ

75 — Eğer gâv-ı hakir olmasa gerden-dade-i hızmet
Olurdu hâl-i mağruran-ı âlem müşrif-i ifna

76 — Sehab-ı rahmet-i Hak gevher-efşan olmasa yekçend
Olurdu halk-ı âlem kâse-gerd-i dest-i istiska

77 — Şumar-ı ni'metinde bivefadır leşker-i a'dad
Sena-yi kudretinde naresadır süllem-i ihsa

78 — Bu denlu ni'met-i bi imtinanın kadrini bilmez
Aceb küfran-ı na şükrandır ekser merdüm-i dünya

79 — Bu denlu ni'met-i ma'lûme-vü-mechuleden sonra
Eder takdirden bast-ı şikâyet etmez istihya

80 — Bu nan-ü-bu nemek hakkın feramuş eyleyen cahil
Ne suretle olur ümmidvar-ı ni'met-i ferda

81 — Ceza tertibine şayandan özge bir cevab olmaz
Ger etse müfti-i insafdan yüz kerre istifta

82 — Değil lûtfu Hudavend-i kerimin kabil-i inkâr
Meğer inkâr eden mecnun ola ya tıfl ya a'ma

83 — Eğer ki ism-i Settarın mededkâr olmasa lûtfu
Ederdi iktıza evvel kademde olmağı rüsva

84 — İlâhî sabık-ı in'amını et lâhika peyvend
Günah-ı bendegânı etme ruy-i cehline ilka

85 — Usat-ı bendegânın olsa da şayeste-i ta'zib
Yine eyle İlâhî şanına şayanını icra

86 — Kerimâ cahilan-ı ni'metiz mümkin midir bizden
Bu denlu ni'metin etmek hukuk-u şükrünü ifa

87 — Bizim küfranımız lağv olduğunda şübhe yok ancak
Anı sen cınbız-ı aklâm-ı gufranınla kıl ilga

88 — Afüvva bendegânın layıkı taksirdir affet
Edersen de bile taksiri bast-ı harf-i isti'fa

89 — O dergâh-ı kerem kim hâki ihsan-hız-i rahmetdir
Ne kadırdır amel müstevcib-i af olmağa haşa

90 — Neyiz biz ya bizim a'malimiz nolsa gerek ya Rab
Ana da mikneti sensin veren ey mucid-i eşya

91 — Garik-i lûtf iken haşa ki rahmetden ola mahrum
Kemine bikesin abd-i fakirin «Nabî»-i şeyda

İZAHI

1 — Bu tevhid Nâbî'nin divanını toplayan Silâhdar İbrahim Paşanın arzusu üzerine yazılmıştır.

Cenab-ı Asaf İbrahim Paşa-yi Bilend-ikbal
Vücudiyle şerefyab olduğunda hıtta-i Şehba
Teveccüh etdi divan-ı hakiri etmeğe tertib
Kühen müsveddelerden bir yere cem'etdi sertapa
Dedi dibacesinde olsa bir sername-i tevhid
Olurdu naksdan ârî mükemmel nusha-i garra [1]

Onun için başlarken kâinatı bir divana benzetiyor. Kâinatta zahirî veya batınî havas ile hissedilen şeyler yani mümkinat suret, onların herbirinde tecelli eden «sıfât-ı İlâhiyye» ma'nadır. Divanda da lâfız, cisim (suret); maal, ruh (ma'na) dır.

2 — Dört unsurun (ateş, rüzgâr, su, toprak) terkibi ile Mevalid-i Selâse (cemad, nebat, hayvan) vücuda gelmiştir. Bütün mümkinat âlemi [2] bunlardan terekküb eder. Came; terkib neticesinde cisim elbisesine bürünmektir.

3 — Mühre, kâğıdları cilâlamak için eskiden kullanılan istiridye kabuğudur. Güneş ve ay gökyüzü (yaprak) üzerinden onu parlatarak geçen birer mühre gibidir. Tanrı bu suretle kâğıt hazırladıktan sonra san'atinin eserini yazıyor: Siyah yazılar zaman imtidadı ile gece, aralarında kalan beyazlıklar gündüzdür.

4 — Kâinat zuhurdan evvel gayb karanlığında idi [3]. Müsvedde (müsevvede) karalanmış (karalama) manasınadır. Müsveddenin beyaza çekilmesi kâinatın zuhuru (hılkat) dur.

5 — Şair birbirine muhalif olan kâinat cüzü'lerinin gece ve gündüzden ibaret olan iki zaman arasında ahenk ve intizam ile birleşmesini ve bir gayeye yönelmesini anlatıyor. Birbirine muhalif cüzü'leri bir kitabın eczasına, gece ile gündüzü de

---

[1] Tevhidin sonundaki bu birkaç beyti mevzuumuzla alâkadar olmadığı için metne yazmadık.

[2] Bakınız : Şeyhî divanını tetkik - cild : 2

[3] Bakınız : » » » » (Hadarat-ı Hams)

onları birleştiren kitap şirazesinin siyah ve beyaz ipliklerine benzetiyor.

6 · Beşinci beyitte kitab müşebbehünbihini bırakıp bir padişah tasavvuruna geçiyor. Padişahın bütün hareketleri adalet mefhumu içinde lûtuf ve kahr olduğu gibi kâinatta da Tanrının esaslı iki tecellisi vardır: Cemal, Celâl [1]. Azdad anasır ı erbaadır. Bunların keyfiyetleri birbirine zıddır: Hararet, bürudet, rutubet, yubuset.

7-8 — Red, fesad, kabız, mahiv celâlin; kabul, kevn, bast cemalin tecellisidir.

9 — Mümkinülvücud olan eşya var olabilmesi için vacibülvücuda muhtaçtır. Vacibülvücud iki âlemden müstağni olduğu halde mümkinatın ihtiyacını temin ediyor. Ve bunu sırf lûtf u-ihsanından yapıyor.

10 — Kâinatta her şey yerli yerindedir Herşey iyidir; çünkü mutlak kemal sahibi olan Tanrının eseridir.

11 — Amâ kâinatın zuhurundan evvelki halidir. [3]
Birenk hiçbir taayyüne sahib olmayan demektir. Şair birenk ile rengîni, amâ, (gizlilik, körlük) ile bînayi karşılaştırmıştır.

12-20 —Bu beyitlerde zihi kelimesinden sonra gelen mübdi' vacib, halık, razık, fatih, bari, sani', kadır, âdil, kabız, bâsıt kelimeleri «esma-i İlâhiyye» dendir. Kur'anda hepsi zikredilmiştir. «Şeyhî Divanını Tetkik» adlı eserimizin ikinci cildi ile bundan evvelki tevhidlerde geçmiyenlerin istinad ettikleri âyetleri yazıyoruz:

ولو ان اهل القرى آمنو واتقوا لفتحنا عليهم بركات من السماء والارض و لكن
كذبوا فاخذ ناهم بما كانوا يكسبون

Suret-ül A'raf: 7 - Ayet: 95
[Eğer köyler halkı Tanrıya iman edip fenalıklardan sakınsaydılar biz gökten, yerden onların üzerine rızık bolluğu açardık. Lâkin onlar peygamberleri tekzib ettiler. Biz de yaptıkları işe göre onları muahaze ettik.]

Suret ül-Fürkan: 25 - Ayet 46 ثم قبضناه الينا قبضا يسيرا

---

[1] Bakınız: Şeyhî Divanını Tetkik- cild: 2
[2] » » » » » (âlem-i kevn-ü-fesad)
[3] » » » » »

[Tanrının bütün kâinata kaydsız ve şartsız hâkim olduğunu isterse her şeyi kabzedip, mahlûkatı iztırar içinde bırakacağını, isterse her şeyi ihsan edeceğini anlatmak istiyor.]

Suretürra'd : 13 - Ayet : 28 الله يبسط الرزق لمن يشاء و يقدر

[Tanrı istediğinin rızkını genişletir, istediğinin daraltır.]

21 — Enfas-ı rahmet, asar-ı rahmet demektir. Bu terkibi şairler «bahar» yerinde kullanırlar. [1]

30-31-32 — Bazar-ı imkân, mümkinat âlemi yani dünyadır.

Anasır ve tabayi' bir asıldan geldikleri halde birbirine düşmandırlar. Su ile ateş gibi. Dört unsurun tabiatleri ikişer ikişer birbirine zıd oldukları halde [yübuset (kuruluk), rutubet (ıslaklık), hararet (sıcaklık), bürudet (ssğukluk)] anasırın her birinin tabiatlerinde bir iştirak (tevafuk) vardır. Bu suretle bir birine istihale dahi edebilirler.

35 — Kadîm isminde ezel ile ebed birleşmiştir. Evveli olmıyan bir şeyin sonu da olmaz.

36 — Suret-ül-A'raf : 7 - Ayet 142 فلما تجلى ربه الى الجبل [2]

37 — ثم بدلنا مكان السيئة الحسنة حتى عفوا و قالوا قد مس آباءنا الضراء والسراء

Suret-ül-A'raf : 7 - Ayet : 94 فاخذناهم بغتة وهم لايشعرون

[Sonra biz fenalık yerine iyilik verdik ; nimetleri bol oldu. Onlar dediler ki : «babalarımıza da böyle sıkıntı ve ferahlık gelmiştir. (Dünyanın adeti budur.)» Biz derhal onları ellerinden aldık (cezalandırdık). Halbuki onlar nimetleri kimin verip kimin aldığını bilmezler.

39 — Bu beyitte şu iki "hadis-i kudsîye,, işaret vardır.

العظمة ازاری والكبرياء ردائی فمن نازعنی فيهما القيته فی ناری ولاابالی.

[Azamet benim iç gömleğim; ululuk dış kaftanımdır. Bu iki vasıfta benimle karşılaşmak isteyeni ateşime atarım ve çekeceği azaba hiç aldırmam] Şair; bunu söyliyen Tanrının aynı zamanda rahîm ve şefik olduğunu ve Musaya مرضت فلم تعدنی [Hastalandım da beni ziyarete gelmedin [3].]

[1] Bakınız: Şeyhî Divanini Tetkik - cild : 2

[2] Bakınız: Şeyhî Divanını Tetkik, cild: 2 (Musa-Tur)

[3] Tanrı bunu Musaya söylemiş. Musa: «yaRabbî, sen nasıl hasta olabilirsin?» diyince Tanrı: «filân kulum hasta idi; ben gönlü kırık olanların yanındayım» cevabını vermiş.

Dediği halde de bütün kainattan müstağni bulunduğunu anlatmak istemiştir.

42 — ان الله يأمر بالعدل والاحسان وايتاى ذى القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر والبغى
Sure-i Nahil: 16 - Ayet: 90 يعظكم لعلكم تذكرون
[Şübhesiz Allah halka karşı adalet ve ihsan ile muamele etmeği, akrabaya yardım etmeği emreder ve kötü, menedilmiş işleri yapmaktan, halka cebretmekten men'eder. Bu hususta size nasihat verir; ta ki siz onun emri dahilinde hareket edesiniz.]

45 — Tanrının rahmeti bütün yaradılmışlara şamildir. Yalnız ululuğu dilediğine verir; her kese değil:
Sure-i Al'-i İmran: 3 - Ayet: 26 وتعز من تشاء
[Dilediğini aziz edersin.]

46-47- Velâyet kulun benliğinden, varlığından çıkmasıdır. Varlık âlemini سير الى الله ile geçip «سير فى الله» da ilerleyen salike velî derler. Velî yakın demektir.
Veli ilahî ahlâk ile ittisaf ettiğinden mabuda yaklaşmıştır. Bir hadis-i kudsî maaline nazaran: «Velînin ilmi Hak ilmi, kudreti Hakkın kudreti, işi ve sözü Hakkın işi ve sözüdür». Tanrı onu her ısyandan muhafaza eder. Velî kendi nefsini ifna edip Hak ile kaim olduğu için Hakka çok yakındır. Velî halkı Hakka davet ederek onu cehil ve zulmetten kurtarmak için Tanrı tarafından gönderilen «insan-ı kamil» dir.
Nebî; halk ile uğraşır. Kendinin Tanrı yanındaki mevkiini halka bildirir; mucizeler gösterir.
Resul [1] *ise nübüvvet ve velâyeti kendi nefsinde cem'eden insan ı kâmile derler.*
Nübüvvet İlahî hakikat ve bilgileri halka bildirmektir ve iki kısımdır: Ta'rif nübüvveti, Tesri'nübüvveti.
Ta'rifî nübüvvet Tanrının zatı ve sıfâtı hakkında malûmat vermektir. Teşri'î nübüvvet halkı bunların ahkâmına göre yetiştirmeğe çalışmaktır. İşte bu risalettir.
Evliya da halk üzerinde tasarruf eder; fakat onlar halk üzerinde Hak ile ve batınî olarak tasarruf ederler. Peygamberler

---

[1] Nebi, Cebrail veya rüya-yi saliha ile gelen vahiy vasıtasile gaybdan haber veren, resul ise kitab ve şeriat ile gelen peygambere derler. Bu uğurda büyük mücadelelere giren, felâketlere uğrayan, icabında harb eden resullere de "ülül'azim» unvanı verilir. Ülül'azim peygamberler şunlardır: Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed.

zahirî şeriat hükümlerini bildirirler. Resuller velâyet ve nübüvvete sahibdirler. Her birinin nübüvveti risaletinden, velâyeti de nübüvvetinden üstündür.

55-58- Mü'minin kalbi Tanrının tecelli ettiği yerdir. Tanrı onunla bilinir.
Bu noktaya süveyda derler. İmam Alî:

(كل ما كان فى كتاب الله فهو فى فاتحه الكتاب وكل ما كان فى فاتحة الكتاب فهو فى بسم الله الرحمن الرحيم وكل ما كان فى بسم الله فهو فى الباء وكل ما كان فى الباء فهو فى نقطة الباء وانا النقطة تحت الباء)

[Kur'anda ne varsa Fatihada; Fatihada ne varsa besmelede; besmelede ne varsa « ba » harfinde; « ba » harfinde ne varsa onun altındaki noktadadır. Ve ben bu «ba»nın altındaki noktayım.] demiştir. Varlık « ba » ile zuhur etmiş, ondan başlamış, ona avdet ediyor. Kâinatta her şey Tanrının ismi yani vücudu ile kaimdir. Bunu «besmele» ifade eder. Varlığın birinci mertebesi « elif » tir. Bu ahadiyyet, lâtaayyündür. İkinci harf "ba,, dır. Bütün varlık âleminde Tanrının nihayetsiz tecellileri (esma) hüküm sürmektedir. Hakikati görenlerin nihayet vasıl oldukları mertebe budur.

59 — İnsanda Havass-ı zahire ve Havass-ı batına vardır.
Havass-ı zahire beş histir.
Havass-ı batına: hayal, fikir, vehim, hafızadır.
Bu dört batınî hissin merkezi dimağdır.

90 — Ehli sünnet itikadına göre irade-i külliyye Tanrınındır. İnsan bir işi yapmak istediği zaman irade-i cüz'iyyesini kullanır. O işi yapmak için kullandığı bu iradede kudret yoktur. O kudreti Tanrı küllî iradesiyle halkeder.
Bu suretle kul cüz'î iradesini kullandığı için mes'uldür. Cuz'î irade mahlûk değildir. Hava gibi bir şeydir. Eğer mahlûk olsaydı kul iyi veya fena hareketlerinden dolayı ne mükâfat ne de mücazat görürdü.

Dr. Ali Nihad Tarlan
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Metinler Şerhi Doçenti

DİVAN EDEBİYATINDA TEVHİDLER

FASİKÜL : III

İstanbul Üniversitesi Yayımlarından No: 24

İSTANBUL
Bürhaneddin Matbaası
1936

ÖN SÖZ

Bundan evvelki iki fasikülde zâhirî şeriate uygun olarak yazılan altı tevhid neşrettik. Bu manzumeler, dahil oldukları nev'in karakteristik nümuneleridir. İhtiva ettikleri « madde » ler, aşağı yukarı bu neviden diğer tevhidlerin en esaslı unsurlarını teşkil eder. Bu fasikülde evvelâ « zâhirî şeriat » yolunda yazılan *tevhidlerin* «madde » lerini topladık ve İran edebiyatındaki benzerlerile karşılaştırdık.

Bu maddeler; bir taraftan kelâm ilminin dinî edebiyattaki yerini ve hududunu gösterecek ve bu suretle geniş ve hududsuz görünen bir âlemi dar çerçeve içine alıp onu tedkik edeceklere kolaylık temin edecektir. Bir taraftan da san'atkârın tabiatte dikkat ve hayretini kendine çeken mevzuları tesbit ederek onun kısmen sübjektif âlemini aydınlatacaktır.

Şer'î tevhidlere arasıra tasavvuf neşvesi de karıştırıldığı için bu felsefenin şeriat çerçevesine nasıl ve ne derece hulûl ettiğini ve hangi tasavvufî umdelerin o esaslarla kaynaşabildiğini göstermek arzusu ile bu tevhidlerdeki tasavvufî fikirleri, tasnif ve tesbit ettik. Dördüncü fasikülde umumî tasavvuf esaslarına göre yazılan tevhidlere başlayacağız.

Dr. Ali Nihad Tarlan

I — Tevhidin şekil ve mevzua göre tasnifi

Tevhid ve münacat adını alan dinî şiirler divan edebiyatında mühim bir yer tutar. «Şekil» bakımından yalnız kasidelere verilen bu isim, mevzu bakımından daha çok geniş bir sahayı kaplar. Bu mevzu etrafında yazılan yazılar evvelâ iki büyük grupa ayrılır:

1 — Nesir

2 — Nazım

« Nesir » şeklinde yazılanlar Sinan Paşanın Tezarrunamesi gibi müstakil tevhid ve münacat eserleri olduğu gibi, diğer mevzularda yazılan eserlerin mukaddimesi dahi olabilir. Nazmen yazılanlar ekseriya kaside şeklindedir. İkinci derecede mesnevîlerin başında « mesnevî » şeklinde yazılanlar gelir. Bu iki mühim şeklin haricinde tercii bend veya terkibi bend, gazel, kıt'a, rubaî, bahri tavil şekillerinde tevhidler de vardır.

Tevhidler yukarıdaki şekillerin her hangisinde yazılmış olursa olsun ihtiva ettikleri «madde» ler iki büyük sistem etrafında toplanmıştır:

1 — Zâhirî şeriat

2 — Tasavvuf

Tasavvufî tevhidleri de iki büyük kısma ayırabiliriz:

1 — Umumî tasavvuf

2 — Hususî »

Umumî tasavvuf sistemi, esaslarını İmam Kuşeyrî, Attar, Senaî Muhiddini Arabî, Şehabeddini Sühreverdî Mevlâna Celâleddini Rumî, gibi büyük mutasavvıflardan alan bir görüş ve duyuş tarzıdır. [1] Bu tarza Divan edebiyatının içinde çok rastlanır. Bunların mazmunları tasavvufî olmayan şiirlere de geçmiştir.

Hususî ismini verebileceğimiz ikinci kısma Alevîlik, Bektaşilik, Hurufîlik gibi mezheb ve tarikatlerin akidelerini ihtiva eden « tevhid » ler girer. Zâhirî şeriat kısmına idhal edeceğimiz tevhidler Kur'an ve hadisten istinbat edilen ehli sünnet itikadlarını ifade eder.

---

[1] Tasavvufun menşei çok eskidir. Biz burada onu islâmî esaslarla telif eden ve âdeta yeni bir sistem ortaya koyanları zikrettik.

II — Tevhidin San'at bakımından mahiyeti

Tevhid ve münacat; dinî şiirin başinda gelir. Bu şiiri doğuran ilham üzerinde biraz durmak faydadan hâlî değildir. Müslümanlıkta Allah telâkkîsi yukarda izah ettiğimiz gibi iki büyük düşünüş ve duyuş sistemine göre iki esaslı tarzda tecelli eder:

Umumî ve münteşir ehli sünnet itikadına göre Allah; Kâinattan ayrı ve beşerî idrakin fevkindedir. Kul; Kendinin bütün mukadderatına sahib ve hâkim olan ezelî ve ebedî, şuurlu bir kudrete teveccüh ettiği zaman ondan duyabileceği heyecanın mahiyetini düşünmek ıcab eder.

Biz burada tevhidin an'ane hâlinde İran edebiyatından bize intikal ettiğini nazarı itibara almıyarak bu heyecanı doğuş hâlinde mütalâa etmek istiyoruz. Muhakkak ki İlâhiyetin zatı hakkında hiç bir mefhuma mâlik olmayan san'atkârın ona karşı duyacağı heyecan gayet mübhemdir. Çünkü «zat» bir «cevher» olmadığı hâlde bizim tasavvur ve telâkkî melekelerimize nazaran bir cevher mahiyetindedir. Bu cevherin arazları sıfâttır. «Esmai hüsna» adını verdiğimiz vasıflar ile selbî ve sübutî sıfatlar insan müfekkiresinin yapabileceği tecridin en yüksek derecesidir. Bütün bu tecridlerin ibtidaî hareket noktaları elbette beşerî olduğundan her dimağ, velev kendi inkâr etsin, Allah hakkında bir tasavvur sahibidir. Çünkü beşerî sıfât arazlarının çerçevelediği tahayyül beşerî olmaktan kurtulamaz. Eğer şeriatin telkın etmek istediği İlâhiyet fikrini hakkile anlamış ise bu tahayyülü ortadan kaldırmağa, yalnız arazların içi boş mefhumları üzerinde düşünmeğe mecburdur. Nihayet ortada kalan sonsuz bir tecridin ibhamıdır.

San'atkâr, ruhunda «havf ve reca» nın çarpışmasını duyar. Bütün heyecan; evvelâ kendi «aczi»nin şuurundan başlar. Bunu şiire tevdi ederken ehli sünnet akidesinin muayyen mevzularını sıralar. Heyecan, mısraların üzerinde uçan, çırpınan fakat mevzuların hiç birine konamayan bir kuş gibidir.

Biz ekseriya onun kanatlarının sesini duyarız; fakat onu ancak kasidenin münacat yerinde bulabiliriz. Münacat, aczin ifadesidir. Ozaman esere biraz lirizm girer. Bir tevhid üç esaslı kısma ayrılır:

Birinci kısımda Tanrının selbî ve sübutî sıfatlarından bahsedilir. İkinci kısımda, sübutî sıfatlardan kudretin kâinattaki tecellileri gelir. Üçüncü kısım münacattır [1]. Aşağı yukarı her tevhidde bu üç esaslı unsuru bulabiliriz. Birinci kısmında lirizme rastlanmaz. İkinci kısımda; kemal ve kudretin, üçüncüde ise beşerî aczin, korkunun heyecanını buluruz.

Tasavvuf felsefesini terennüm eden tevhide gelince mesele tamamen değişir:

Bu duyuş ve görüş tarzı; evvelâ « akl »ın, « obje » nin fevkine çıkıp derunîleşir. Ve bu derunî lirizmini bütün kâinata taşırır. Zâhirî şeriat (tenzihî akide) Allah ile insan arasına ham ve muhteris ruhlar ile kuvvetli sentez yapamayan dimağlar için aşılmaz bir sed koymuştur. Eğer teşbih kabil ise o adeta yer ile gök ayrılığıdır.

Tevhidî akide, bu ikisini bir hamlede birleştirir. Yer ile gök birleşir mi? diye bir sual sorulacak olsa aklî olan bu suale cevab olarak: « yer, esasen bir vahimeden ibarettir. Bu vahimeye inansan bile ruhunu su gibi tasfiye edilmiş bir hale getirirsen güneşin çiğ tanesini kendisine çektiği gibi bir buhar olup göğe karışırsın» der. Mutasavvıf nazarında her şey canlıdır. Herşey umumî bir bestenin perde perde yükselen veya alçalan bir nağmesidir.

---

[1] Bazan münacattan evvel Peygambere aid bir kaç mısra da yazarlar.

III. — Tevhidlerde mevzu “ madde „

« Tevhid » tanrının zat, sıfât ve ef'alinden bahseder. Bu bahisleri müslümanlık esasları içinde tedkik eden ilme « kelâm » ilmi denir. « Kelâm » ilminin bu bahisleri divan edebiyatı ile bu edebiyata « tevhid » şekil ve mevzuunu veren İran edebiyatında tamamile vardır. Ancak ilmî bahisler şiir çerçevesi içinde vezin, kafiye, tasannu zaruretlerine uyarak tabiatile ilmî insicamını ve ilmi kelâmdaki isbat tarzlarını kaybetmiş, ve her biri müstakil bir madde gibi beyitlere dağılmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi tevhidler nisbeten muntazam bir tarzda üç esaslı kısma ayrılır. Birinci kısımda tanrının zat ve sıfâtından bahsedilir. İkinci kısımda ef'ali zikir ve bu ef'al ile sıfâta ve zata istidlâl edilir. Üçünçü kısımda münacat gelir. Biraz tasavvuf neşvesile karışmış ehli sünnet tevhidlerinde zikredilen maddeleri burada sıralarken bizim divan edebiyatına mühim surette müessir olan İran şairlerinin aynı « madde » den bahseden mısralarını gözden geçirmemiz icab eder. Bu suretle onların menş'elerini görmüş oluruz.

ZAT ve SIFÂT

1 — Tanrının zatı beşerî idrakin fevkindedir.

AHMEDÎ

İzzetün fikrinde kalmış akl gonca gibi teng
Kudretün vasfında olmuş ruh lâle gibi lâl

Çünki yok zatında senün vasl - ü - beyn - ü - keyf - ü - kem
Pes hayal ola seni fehmeylemek vehm - ü - hayal

Nice vasfunda olmasun hayran nüfus ile ukul
Ki ol havada Akl - ı Kül olubdurur bi perr - ü - bâl

Anun zatı nekayızdan münezzeh.

ŞEYHÎ

Tezekküründe döker andelib - i natıka per
Tefekküründe sıdı şahbaz - ı akıle bâl

. . . .

Hayal i tiz - nazar bir kılı hezar yarub
İrürmedi ceberutuna kılca vehm - ü - hayal
Ne bahr - i vasfına anun bulundu vasf - u - kıyas
Ne zat - ı pâkine hergiz bulundu şibh - ü - misal

Neyi tefekkür iderse fükûr cümle figâr
Neyi tasavvur iderse ukul cümle ikal

Beşer ne şerh ide ol zatı ki kılur vasfı
Basiret ıssını sâmit fesahat ehlini lâl

Kadîm hakkına hâdis hayal ola tasvir
Zihi tasavvur - u batıl zihi hayal - i muhal

RABBANÎ

Akla sordum zatunu aydur ki الله الصمد
Ruha sordum cismünü der lâ halâ ve lâ melâ

Ey vücud-u vacibin keyfiyyetinde fikr iden
Şirketi nefy it muvahhid ol ki bulasın safa

FUZULÎ

Zihi hakikat-i zatında lâf-ı akl cünun

Vadi-i derkindedür sergeşte fehm-i tünd-seyr
Mülk-ü tevhindindedir mahsur akl-ı durbîn

Tahkik-i sıfata kani' olgıl
Endişe-i zata mani' olgıl
Ol perdeye kimse rah bulmaz
Tahkik bil anı ki bilmek olmaz
Ger yetse idi bu sırra idrak
Dimezdi Resul ما عرفناك

NÂBÎ

Şüküh-u kudreti bâlâ-yi idrakât-ı insanî
Vücuh-u hikmeti birun-u hadd-i fehm-ü-istifa

Hıred derkinde âciz sun'unun fehminde dil hayran
Taalâllah zihi sani' taalâllah zihi dânâ

FİRDEVSÎ

بنام خداوند جان و خرد
کزین برتر اندیشه برنگذرد

زنام و نشان و گمان برتر است
نگارندهٔ برشده گوهر است

Şehname

SENAÎ

زوهمی کزخرد خیزد ازان وهم وخرد دوری
زرائی کز هوا خیزد تودور از چهم آن رائی
توآن حي خداوندا که از الهامها دوری
توآن فردی خداوندا که خودرامی توبشائی

NİZAMÎ

ای هست نه برطریق چونی

درصنع توکامداز عدم پیش
عاجز شده عقل علت اندیش [1]

عقل آبله پای وکوی تاریك
وانگاه رهی چوموی باریك

باچنان صنعت که در خرداست
بیخوداست از توو بجای خوداست [2]

چنان آفریدی زمین وزمان
همان کردش انجم وآسمان
کهچندانکه اندیشه کردد بلند
سرخود برون ناآورد زین کمند [3]

ورای هرچه درکیتی اساسیست
برون از هرچه در فکرت قیاسیست
بجستجوی اوبر بام افلاك
دریده وهمرا نعلین ادراك [4]

---

[1] Leylâ ve Mecnun
[2] Heft Peyker
[3] İskendername
[4] Husrev - ü - Şirin

SA'Dİ

جهان متفق بر الهیتش
فرومانده در کنه ماهیتش

بشر ماورای جلالش نیافت
بصر منتهای کمالش نیافت

نه بر اوج ذاتش پرد مرغ وهم
نه بر ذیل وصفش رسد دست فهم

درین ورطه کشتی فروشد هزار
که پیدا نشد تختهٔ بر کنار [1]

Tanrının zatı kâinattan (hâdislerden) ayrı olduğu için idrakin fevkinde olmakla beraber kâinat onunla doludur.

AHMEDÎ

Yir ile gök doludur senden veli bi ittisal
Kamu âlemden berîsin sen veli bi infisal

ŞEYHÎ

Muhit cümleye - vü - cümle bîhaber andan

RABBANÎ

Akla sordum zatunu aydur ki الله الصمد
Ruha sordum cismünü der lâ halâ - vü - lâ melâ
Şeş cihet gerçi senünle dopdolu olmuşdurur
Sen ganîsin şeş cihetden ey kadîm - i zil'ulâ

NİZAMÎ

ای محرم عالم تحیر
عالم ز تو هم تهی و پر

[1] Bostan

SA'DÎ

از همه عالم نهان وز همه پیدا

---

2 — *Tanrı'nın sıfât ı selbiyesi: kıdem, beka, vahdaniyet, muhalefet lihaz adis.*

A — Tanrı kadîmdir, bakidir.

AHMEDÎ

Hamd sana yaraşur ey Padişah - ı - bizeval
Kim kadîm - i lemyezelsin - ü - kerim - i - lâyezal

Ne bekana var fena - vü - ne kemalüne zeval

ŞEYH

Ne izzetine fena - vü - ne milketine zeval

Kadîm hakkına hâdis hayal ola tasvir
Zihi tasavvur - u bâtıl zihi hayal - i muhal

FUZULÎ

Ey şem'- i ezel fitile suzu
Bezm i ebed encümen - füruzu

ÂLÎ [1]

Debistan - ı kıdemde ol debîr - i lemyezelsin kim
İki harf ile kıldın on sekiz bin âlemi inşa

SENAÎ

همه ملکی زوال آید زوالی نیست ملکت را
همه خاقان بفرسایند تو بیشك نفرسائی

قدیم حال کردانی رحیم وراحم وارحم

---

[1] آلی

NİZAMÎ

ای هیچ خطی نگشته زاول
بی حجت نام تو مسجل

راه تو بنور لایزالی
از شبه وشریك هردوخالی [1]

بسته بر حضرت توراه خیال
بر درت ناشسته گرد زوال [2]

SA'Dİ

که ملکش قدیم است وذاتش غنی [3]

B — Evvel ve âhır odur.

AHMEDI

Evvel - ü - âhır çü sensin zâhir - ü - bâtın dahi
Pes arada gayr var dimek tasavvurdur muhal

ŞEYHÎ

Aceb ne evvel olur k' anda münderic âbâd
Zihi ne âhır olur k' anda müstemir âzâl

NİZAMÎ

دربدایت بدایت همه چیز
درنهایت نهایت همه چیز [4]

نبود آفرینش تو بودی خدای
نباشد همه هم تو باشی بجای [5]

---

[1] Leylâ ve Mecnun
[2] Heft Peyker
[3] Bostan
[4] Heft Peyker
[5] İskendername

C — Tanrı birdir. Vacibülvücud, yaratıcı ve Tanrı oluşunda ortağı ve benzeri yoktur.

AHMEDÎ

Gökde yerde zerre zerre kafdan kafa değin
Birliğüne kamu şahiddür - ü - varlığuna dâl

ŞEYHÎ

Ne zat-ı- pâkine hergiz bulundu şibh - ü - misal
. . . .
Muhit cümleye - vü - cümle bihaber andan
Delil halka - vü - halk ana kılur istidlâl
. . . .
Dilersen irmeğe tevhid - i zata esmadan
Nazar sıfatına kıl gör bedayi' - i ef'al
. . . .
Kamu garaib - i mülk - ü acaib - i melekût
Ki akl nakline bulmaz ne mebde' - ü - ne maal[1]
Bu cümle kesret ile zerre zerre şahiddür
Ki birdürür bu kamu fi'le mutlaka fa'al

RABBÂNÎ

İkilikden lâzım oldur bire olalar muti'
Ya müsavi ola filcümle ava'lim ey ata
Yaho zıdd ola biribirine bilfi'l ey aziz
Mucid - i icad olub her birisi bula seza
Birisinin dileğini birisi nefy eyleye
Birisinin düzdüğünü birisi yine boza
Birisi Zeydün hayatın isteyüb hayy eyleye
Birisi anun ematın dileyüb bican kıla
Eyle (öyle) olsa mülk içinde lâzım olunur fesad
Çün fesad ola ve rahat olmaya sana bana

[1] Burada « maal » merci' manasınadır.

FUZULÎ

Bu kârhane bir üstaddan degül hâlî
Gerek bu kudrete elbette kadır - u - dânâ
Kılur delâlet - i illet vücud - u her mevcud
Veli ne sûd ki sahib - nazar değül a'mâ

Eşyaya çok etmezem tahayyür
Senden yanadur hemin tefekkür
Eşya aceb olmaz olsa zâhir
Kim var senin gibi müzahir
Ey şirk - ü - şerikden münezzeh
Sırr - ı ezel - ü - ebedden âgeh

ÂLÎ

Hemişe vahdetin zikri dilinde sevsen - i bağın

ATTAR

هرچه هست از پشت ماهی تا بماه
جمله ذرات بر ذاتش گواه [1]

هیچ کس در ملك او انباز نی
قول اورا لحن نی وسازنی [2]

SENAÎ

ایا بی ضد و مانندی که بی مثلی وهمتائی
تو آن بی شبه و بی مثلی که دور از دانش مائی
. . . .
تو آن فردی خداوندا که خودرا می توبشنائی

NİZAMÎ

خدائی کافرینش در سجودش
گواهی مطلق آمد بر وجودش

---

[1] Mantık-ut-Tayr
[2] Pend-i Attar

تعالى الله يكى بى‌مثل ومانند
كه خوانندش خداوندان خداوند [1]

SA'DÎ

ادراك مى كند دوجهان بر يكانكيش
يكتاوپشت عاليان بر درش دوتا

Tanrının birliğine dair kelâm ilminde iki mühim delil getirilir: 1 — Teaddüdü kudema, 2 — Teselsül[2]. Bu ikisinin başında hakayıkı eşyanın sübutu gelir.

1 — *Teaddüdü kudema:*

FUZULÎ

Sanub şükûfe mebadi sunuf - u eşcarı -
Kılurdu bahs ki câiz taaddüd - ü kudema

2 — *Teselsül*

FUZULÎ

Verüb teselsüle kuvvet tabiat - i gec-i âb
Olurdu Nafi - i isbat - ı illet - i ulâ

3 — *Nefyi hakayıkı eşya*

FUZULÎ

Hayal - i - mahz sanub kâinatı nergis - i - mest
Kılurdu cehl ile nefy - i - hakayık - ı - eşya

d — Tanrı gerek zatında, gerek hassalarından bir hassada hâdise yani mahlûka benzemez. Cünkü tanrı, vacibülvücuddur, kâinattan müstağnidir, kadîmdir, bakîdir.

---

[1] Husrev-ü- Şirin

[2] Fuzulî'nin tevhidinde bu mesele izah edilmiştir.

Yaradılmışlar (mümkinat) ise, mümkinülvücuddur, muhtacdır, hâdistir, fânîdir. Tanrı, cisim, cevher, araz, suret, hâl, heyûla değildir.

AHMEDÎ

Ne cevherdür ne cism-ü- ne arazdur
Ne suretdür ne hâl-ü- ne heyûla

Çünki yok zatunda senün vasl-u- beyn-ü- keyf-ü-. kem

RABBÂNÎ

Kül der isem kül değülsün ya'ni cüz'den oldu kül
Cüz'dersem cüz'değülsün cüz' külden oldu ta
Ger desem cevhersin ey Hakkım irür akla halel
Ger araz dersem değülsün çün araz bulmaz baka
Cevherin hâricde mevcud olduğun bildüm sahih

ليس موجود هو فى الوضع اى ذات العلا

Hem araz kim vardur anun nefsine yokdur kıyam
Çün kıyam-ı zatı olmaz akıbet bulur fena

ÂLÎ

Sensin ol biçun ki birdür sana nisbet her mekân
Kurb-ü- bu'd-ü- taht-ü- fevk-u- sağ-u- sol-u- piş-ü-pes

NİZAMÎ

تو كه جوهر نه ندارى جاى
چون رسد در تو وهم شيفته راى [1]

---

[1] Heft - Peyker

نه پرکنده تا فراهم شوی
نه افزوده نیز تا کم شوی [1]

---

3 — Tanrının sübutî sıfatları:

Matüridiyye [2] mezhebine nazaran Tanrının sübutî sıfatları sekizdir:

Hayat, ilim, semi', basar, irade, kudret, kelâm, tekvin.

Tanrının yaratma ve vücuda getirme işlerinde tek olduğu sâbit olunca âlemde bütün yaradılmışların onun tarafından yaradıldığını kabul etmek zarurîdir. Kâinatta görülen ahenk ve intizam Tanrının ilim, kudret, irâde ve tekvin sıfatlarına delâlet eder. Bu sıfatlar kendisinde sabit olunca, bütün kemal sıfatlarile muttasıf olup nâkıs sıfatlardan münezzeh olduğu neticesine varılır. [3]

A — Hayat:

ŞEYHÎ

Evvel ol bizeval - ü - hayy - ü - alîm

SENA

تو آن حي خداوندا که ازالها مها دوری

---

[1] İskendername

[2] Ehli sünnet bazı dinî ihtilâflarla ikiye ayrılır : Eş'ariyye, Matüridiyye. Eş'ariyye İmam Ebül - Hasen - i Eş'arî'ye, Matüridiyye ise İmam Ebu Mansur - u Matürîdî'ye tâbidir. Hanefî mezhebinde olanlar Ebu Mansuru Matüridî'ye, Şafiî mezhebi sâlikleri de Ebül - hasen-i Eş'ariye tâbidirler. Matüridiye mezhebi tekvin ile « kudret » vasfını ayrı ayrı iki sıfat olarak kabul eder. Bu mezhebe sâlik olanlar nazarında sübutî sıfatlar sekizdir. Eş'ariyye « tekvin » i « kudret » e irca ettiklerinden sübutî sıfatlar onlara nazaran yedidir.

[3] Tanrının sübutî sıfatlarına şu ayetlerle istidlâl edilir :
الله لا إله الا هو الحي القيوم، والله بكل شيء عليم، انه سميع بصير، اسمع وارى، والله على كل شيء قدير، فعال لما يريد، وكلم الله موسى تكليماً، ومنهم من كلم الله، الله خالق كل شيء.

SA'DÎ

اول دفتر بنام ایزد دانا
صانع و پروردگار وحی و توانا

———

B — İlim:

AHMEDİ

Cemi' - i gaybe anun ilmi bîna

———

SENAÎ

پشیمانست دل زیرا که تو اسرار هادانی
بهرجائی که جویمت این بعلم و عالم آنجائی
. . . .
بدانی هرچه اسرارست اندرطبع هربنده
ببینی هرچه پنهان تو درین اجسام پیدائی

———

NİZAMÎ

دانای درونی و برونی [1]

———

SA'DÎ

که دارای خلقست ودانای راز
. . . .

براحوال نابوده علمش بصیر
زاسرار ناگفته لطفش خبیر
. . . .

[1] Leylâ ve Mecnun

بر او علم یك ذره پوشیده نیست
که پیدا و پنهان بنزدش یکیست [1]

Kâinatta hâkim olan nizam ve ahenk Tanrının «ilim» ve hikmet sıfatına delâlet eder:

AHMEDÎ

Ne halel bulunur işünde ne emründe hata

SADRÎ

Hakîm - ü - razik - u - rahman Hudâyâ

RABBÂNÎ

Hamdülillâh kim bu gerdan içre evhaş - ü - tuyur
Hılkatinde buluben her birisi hüsnürrıza

FUZULÎ

Ey silsile-i vücuda nazım
. . . .
Ey perde-keş-i rümuz-u mübhem
Müstahfız - ı intizam - ı âlem
Ey bar - ı Huda - y i âlem - ârây
Tahsin işüne hemin ola ray
Ahsente zihi hakîm - i kâmil
Ne şükr ola sun'una mukabil
. . . .
Ol dem ki idüb binayi muhkem
Çekdin rakam - ı nizam - ı âlem
Hakka ki hoş intizam verdin

---

[1] Bostan

Ârâyişini temam verdin
Etdin gerğin ger az - ü - ger çok
Bir nesne gereklü yok ki ol yok
Bir nev'ile eyledin müheyya
Kim geldi kusurdan müberra

NÂBÎ

Zihi zat - ı ülûhiyyet mühimsaz - ı rübubiyyet
Ki şehristân - ı sun'unda değil bir zerre naberca

. . . .

Kitab - ı hikmetinde nokta - i zer kursa-i hurşid

. . . .

Bu ulviyyat - ü - süfliyyat - ı tedbirat - ı Rabbânî
Kitab - ı ma'rifetdir nokta - i zerratı ser ta pa

. . . .

Edüb yerli yerince kârgâh-ı hikmetin tertib
Kimi etmiş geda - yi kâse - ber- kef kimisin igna
Bu âlem bir kitab - ı hikmet - enduz - u hakayıkdır
Maalin her kim istihrac ederse âferin bada
Aceb vaz'eylemiş bu kârgâh - ı hikmet - âmizi
Ki kemter sun'unu derk eyleyinoe pîr olur berna

SENÂÎ

بدایع را بکی در حکمتها تو برسای

NİZAMÎ

ترتیب جهان چنانکه بایست
کردی بنا بی که شایست
حرفی غلط رهانکردی
یك نقطه دراو خطا نکردی

در عالم عالم آفریدن
بهزین نتوان رقم کشیدن [1]

جهانی بدین خوبی آراستی
برون زآنکه یاری کری خواستی[2]

SA'DÎ

نه بر حرف او جای انگشت کس [3]
. . . .
قدیم نکوکار و نیکی پسند [4]

C — Semi' (işitmek)

SADRİ

Karangu gicede kara karınca
Yürüyüb kılduğun devran Hudâyâ
İşidürsün ayağının avazın
Semî' - ü - nazır - u - deyyan Hudâyâ

SA'DÎ

اغفرلنا بفضلك یاسامع الدعاء

D — Basar (görmek)

SADRİ

Semi' - ü - nazır - u - deyyan Hudâyâ

---

[1] Leylâ ve Mecnun
[2] İskendername
[3,4] Bostan

SENAÎ

بصیر ومفضل ومنعم خدای دین ودنیائی

E — İrade: ehli sünnet indinde irade; hâdise mukadder olan varlık, yokluk, yapmak, yapmamak gibi iki keyfiyetin birinin her hangi bir zamanda olmasını - aksine de aynı derecede kadır olmakla beraber - istemektir. [1]

RABBANÎ

Ey mürid - ü - vey murad - ı cüml-i her dü sera

AHMEDÎ

Her günahı k'itdi çünkim sen kaderledün ana
Sehl tut pes anı ol gün k'idesin andan sual

ŞEYHÎ

مبدل الحرکات ومقدر الآجال

ÂLÎ

Neva - balışende - i ramiş - geran - ı bezm - i her gülşen
Direm rizende - i deff - i zer - efşan - ı gül - ü ra'na

Kaza ve kader :

AHMEDÎ

Çün didün نحن قسمنا ayn - ı hikmet oldu bes

---

[1] Kâinatta her hâdise İlâhî iradenin taallûku üzerine olacağından hılkat ve kudrete aid bütün fikirler iradeye dahildir. Biz burada açıktan açığa iradeden, ona çok yakından temas eden «kaza ve kader» meselesinden, Tanrının iradesine muhalefet mümkün olmadığından, iradenin taallûk ettiği hususlarda nasıl ve niçin diye sorulmıyacağından bahseden beyitleri aldık.

Bunu derviş idüben virdügün ana mülk - ü - mal
Kısmet itdün her kişiye anı kim lâyıkdürür
Ger geye Amr atlas - ü - Zeydün ola geydügi şal

ŞEYHÎ

منزل البركات ومقسم الارزاق

SADRÎ

Kimisi renc ile daima iniler
Kiminin derdine derman Hudâyâ
Kimisi gussa içinde giriftar
Kimisi daima şadan Hudâyâ
Kimisi dünyede bir pula muhtac
Kiminin dopdolu enban Hudâyâ
Kimisi daima halvet diler ol
Kiminin fikridür dükkân Hudâyâ
Kimisi mazlum - u derviş - ü şakir
Kimisi zalim - ü - a'van Hudâyâ [1]
Kiminin binisini kudretünle
Kılursun peşşe içün han Hudâyâ
Kimisi Tanrıyım der nice yıllar
Gezer dünyada sergerdan Hudâyâ

KEMAL-İ ÜMMİ

Kiminin tali'in anda (ana rahminde) said eylersin ey hâkim
Kimi ol yazıdan bedbaht kimi edna kimi a'lâ

. . . .

Kimi mukbil kimi müdbir kimi mü'min kimi tersa
Kimi âkil kimi cahil kimi hazır kimi gafil
Kiminde zerre yok hasıl kimi nadan kimi dânâ
Kimi âbid ibadetde sözü herdem ibaretde

[1] Peygamberlere aid kısımlar ayrı bir bahiste gösterileceğinden « Sadrî » nin tevhidindeki bu parça burada yazılmamıştır.

Kimi ahmak sözün *bilmez ki hayvandan dahi* edna
Kimi âşık kimi sadık kimi zahid kimi fasık
Kimisi dünyede yürür kimi mecnun kimi şeyda
Kimi herdem ibadatda kimi daim harabatda
Kimi herdem münacatda kimi Allah ile tenha
Kiminin tıfl iken canın alursun ömrüne doymaz
Kimisi yüz yaşar ölmez önünde dar olur dünya
Alan sensin veren sensin diyen sensin işiden sen
Gören ve gösteren sensin anunçin kamusu ziba

FUZULÎ

Beyan - ı haline yetmiş cemi' - i mahlûkun
Henüz perdeye a'yanı çekmeden esma
Mariz - i arıza - i naksdır nüfus tamam
Kimine faide perhîz eder kimine gıda
Şerif zatlara evc-i intihanından
Vesile i şeref i kurb olur nüzul ü belâ
Hasis nefslere genc-i iltifatından
Mezid i illet-i idbar olur vüfur-u alâ
. . . .
Zihi kerem ki nazar kılmayub adavetine
Müyesser eylemiş İblise i'tibar-ı baka
Zihi kerîm ki ifrat-ı lûtf-u- ihsanı
Mesihi eyledi mihrab-ı secde i tersa
Fikret rakamın çeken zamanda
Hakka ki bir emr i kün fekânda (كن فكان)
Hükm ettin ki ne ola ahval
Ne vaz'ile çizgine meh-ü-sal
Devran ne zamanda ola âhır
Her devranda ne ola zâhir
Nice ola ferd-i nesl i Âdem
Her ferdi anın ne ide her dem

NÂBÎ

Edüb yerli yerince kârgâh-ı hikmetin tertib
Kimin etmiş geda-yi kâse der-kef kimisin igna

Gıdasın her kesin şayanı üzre eylemiş ta'yin
Kimin etmiş palas-ı cehle müstağrak kimin dâna... ilh.

ATTAR

آن یکی را زر دوصد همیان دهد
دیگری درحسرت نان جان دهد
آن یکی را گنج ونعمت می دهد
و آندگررا رنج وزحمت می دهد
آن یکی برتخت باصد عزوناز
و آن دگر کرده دهان ازفاقه باز
آن یکی پوشیده سنجاب وسمور
دیگری خفته برهنه در تنور
آن یکی دربستر کمخا ونخ
دیگری بر خاك خواری بسته یخ
آنکه با مرغ هوا ماهی دهد
بندکانرا دولت شاهی دهد
گاه دیویرا سلیمانی دهد
گاه موریرا سخندانی دهد [1]

NİZAMÎ

ازقسمت بندگی وشاهی
دولت تو دهی بهرکه خواهی
هم قصهٔ نانموده دانی
هم نامهٔ نانوشته خوانی [2]

یکی راداد بخشش تارساند
یکی را کردمملك تاستاند [3]

---

[1] Pend-i Attar
[2] Leylâ ve Mecnun
[3] Husrev-ü- Şirin

SA'DÎ

یکی را بسر بر نهد تاج بخت
یکیرا بخاک اندر آردز تخت
کلاه سعادت یکی بر سرش
گلیم شقاوت یکی بر درش

مهیا کند روزیٔ مار و مور
اگر چند بی دست و پایند و زور

Tanrı biçun ve çira (لا یسئل عما یفعل) *dir. İrade ettiği şey hakkında kendisine nasıl ve niçin sualleri teveccüh etmez. İradesinde müstakildir; kimseye hesab vermek mecburiyetinde değildir.*

AHMEDÎ

Halk-u-emr-ü-mülk senündür kamu pes kimseye
İşüne çun-ü-çira dimeklüğe yohdur mecal

ŞEYHÎ

Hıtab-ü- kavli nice ise değül mahall-i cedel
Cevab-ü- fi'li ne resm ise yoh mecal-i sual

FUZULÎ

Besaite şeref-i mahremiyyet-i vahdet
Mürekkebata kabul-ü terekküb-ü ecza

ATTAR

هست سلطانی مسلم مر ورا
نیست کس را زهرهٔ چون و چرا [1]

---

[1] Pen-di Attar

SA'DÎ

گر جمله را عذاب کنی ور عطا دهی
کس را مجال آن نه که این چون و آن چرا

F — Kudret :

Mümkinat yani var olup olmaması mümkün bütün yaradılmışlara taallûk eden bir sıfattır. Tanrı iradesinin tahsis ettiği her işi bilâkayd ve şart yapmağa kadirdir. Ululvk (izzet), emir, lûtuf, kahır kudret ve Celâl ve Cemal ona mahsustur. Bütün mümkinat onun irade ve kuvvetine boyun eğer.

AHMEDÎ

Sana layıkdur ibadet kim senündürür yakin
Hakk-u-emr-ü-lûtf-u-hakr-ü- kudret-ü-izz-ü-celâl

. . . .

Akl-u- nefs olmuş senün fermanun altında nuti'
İns-ü-cin itmiş misalün mucibine imtisal

ŞEYHÎ

Ne hikmetine muhalif ne kudretine muîn
Ne izzetine fena-vü-ne mülketine zeval

. . . .

Kemal-i kudret anundur ki naks-ı hayretden
Kemal-i aczine ikrar ider her ehl-i kemal

. . . .

Kamu sebebde Çalabdur müsebbib-ül-esbab
Ne hal olur ise oldur mukallib-ül-ahval

. . . .

Felek muhalif ola mı çü kahr ola nazil
Melek taaruz ide mi çü lûtf ide inzal

NÂBÎ

Kıbab-ı izzetinde cam-ı revzen tarem i mîna

Sehab-ı lûtfa nâ kabil temanu' eylemek imsâk
Hudud-u men'i na mümkin tecavüz eylemek i'tâ

ÂLÎ

Ey nesîm-i kudretün nefhinde âdem bir nefes
Vey harîm-i gülşen-i lûtfunde âlem har-ü-has

ATTAR

اوست سلطان هرچه خواهد آن کند
عالمی را دردمی ویران کند

. . . .

بیم پشه برسردشمن کذاشت
برسرا و چارصد سالش بداشت

. . . .

سوی او خصمی که تیرانداخته [1]
پشهٔ کارش کفایت ساخته

. . . .

خواه دشمن کیر آنجا خواه دوست
جمله را کردن بزیر پای اوست [2]

SENAÎ

جهاندارا جهانداری که عالم مرترا شاید

NİZAMÎ

ای امر ترا نفاذ مطلق
ازامر توکائنات مشتق
صاحب توئی آن دکر غلامند

---

[1] Pend-i Attar
[2] Mantık-ut-tayr

سلطان توئى و آمد كر كدامند [1]

كواكب را بقدرت كارفرماى [2]

سرى كز تو كردد بلندى كراى
بافكندن كس نيفتدز پاى
كسى را كه قهر تو در سر فكند
بپايمردى كس نكردد بلند
همه زير دستيم و فرمان پذير
توئى ياورى ده توئى دستگير [3]

SA'Dİ

شاهان بر آستان جلالت نهاده سر
كردنكشان مطاوع و كيخسروان كدا

سر پادشاهان كردن فراز
بدركاه تو بر زمين نياز
مر او را سزد كبريا و منى
كه ملكش قديمست و ذاتش غنى
پرستار امرش همه چيز و كس
بنى آدم و مور و مرغ و مكس [4]

Kâinatı kudreti ile yaradan Tanrı, «hâdis» şeylerden müstağnidir ;

AHMEDÎ

Ne sana taatden assı var ne ısyandan ziyan
Ger kamu ehl-i hidayet ola yahud cümle dal

---

[1] Leylâ ve mecnun
[2] Husrev- ü- Şiain
[3] İskendername
[4] Bostan

NABÎ

Edüb dolab-ı istiğnayi gerdan cuy-i cûd üzre
Riyaz-ı ihtiyac-ı mümkinatı eylemiş irva

. . . .

Sual-i لمتعدی hemper-i tavus-u istiğna

ÂLÎ

Nigâh-ı merhamet- bahşa-yi çeşm-i şuh-u istiğna

SENAİ

اکر طاعت کنند بنده خدایا بی‌نیازی تو

SA'Dİ

مراورار سد کبریا ومنی
که ملکش قدیمست وذاتش غنی

ازهمکان بی نیاز وبرهمه مشفق

Tanrının kudreti iki şekilde tecelli eder: Cemal ve Celâl. Cemal tecellisi lûtuf. Celâl tecellisi kahırıdır. Bu tecellilerin hâdiselere nazaran aldıkları isimler «Esma-i Hüsna» Hdır. Esma - i Hüsnanın muhtelif tevhidlerde en çok tesadüf edilenlerini aşagıya yazıyoruz :

ŞEYHÎ

Eğer hücum-u ecelden dilüm bulursa mecal
Diyem sena-yi cemal-i cemîl-i جل جلال
Cemali nurune yiné celâlidür sâtir
Celâli perdesinin kâşifi zuhur-u cemal

ÂLÎ

Girih-peyvend-i ebru-yi cebin-i şahid-i gayret

Nigâh-ı merhamet-bahşa yi çeşm-i şuh-u istiğna
. . . .
Gehi nar-ı celâlin şu'lesi ahcardan zâhir
Gehi nur-u cemalin pertevi eşcardan peyda

Tanrı inayet sahibidir:

ŞEYHÎ

İnayet-i ezelîdir ki feyz-i fazlından
Hidayetine nebiyy-ü-rüsül kılur irsal

FUZULÎ

Ey cûd-u vücudu kevne vâhib
Zatı gibi i'tirafı vâcib

ÂHÎ

Vey harîm-i gülşen-i lûtfunda âlem har-ü-has

Tanrı yardım edicidir: « Nasır »

CEFAYÎ

Vey nâsır-ı şikeste-vü-biçare-vü-gedâ

Tanrı mecdü şeref sahibidir. «Macid»

CEFAYÎ

Ey mâcid-ü-mücîb وايانك نعمه

Tanrının rahmeti büyüktür: «Hannan» Tanrı kullarına lûtuf ve ihsan edicidir: «Mennan»

ŞEYHÎ

Batın ol birr - ü - bari'- ü - tevvab

SADRÎ

Seherde Sadrı - din zikrün idüb der
Ki ya hannan - ü - ya mennan Hudâyâ

Tanrı; korkudan emin edicidir; «Müheymin»

CEFAYÎ

Ey kadır - ü - müheymin - ü settar - ı her uyub

SA'DÎ

بارخدایا مهیمنی ومدبر

Tanrı, rızık verici ve güçlükleri ortadan kaldırıcıdır: «Fettah»

CEFAYÎ

Fettah-ü-âlim-ü- ابدالدایم البقا

SENAÎ

هر آن بندی که کرد دست آن راهم تو بگشائی

Tanrı, duaları ve tövbeleri kabul edicidir : « Mücib, tevvab »:

ŞEYHÎ

Batın ol birr-ü-bari'-ü-tevvab

CEFAYÎ

Ey mâcid-i mücib وایاك نعبد

SA'DÎ

تضرع کنانرا بدعوت مجیب

Tanrı gamları giderici, gönülleri açıcıdır: «Kâşif»

CEFAYİ

یا صانع الوجود ویا کاشف الکروب

Tanrı belâları defeder : Dafi'

CEFAYİ

یا غافر الذنوب ویا دافع البلا

Tanrının lûtuf ve ihsanı, (insanları doğru yola sevketmesi) geniştir : « Vasi' »

CEFAYÎ

یا واسع الهدایة یا باسط الکرم

Tanrı günahları afvedici, onları örtücü ve bütün kâi-

nata, hususile mü'minlere rahîm ve şefîktir: «Gafur, Settar, Rauf, Rahman, Rahîm, Kerîm.»

AHMEDÎ

Za'fumu görüb bana sen merhamet it ey rahîm
Kim azabuna idemez seng - ü - ahen ihtimal
. . . .
Ahmedînin ey kerîm itgil günahın cümle af
Kim sen ehl - i mağfiretsün bi şek - ü - ehl - i neval

Seraser ayba anun afvi settar

SADRÎ

Hakîm - ü - razık - u - rahman Hudâyâ
. . . .
Görürsün aybını örtersn ey Şah
Zihi Sultan - ı sultanan Hudâyâ

NÂBÎ

Huruş - u rahmetinden müstear ârâyiş - i hestî
. . . .
Makal - i لاابالى hemcenah - ı tair - i re'fet
Sual - i أتمدى hemper - i tavus - u ıstığna
. . . .
Eğer ki ism - i settarın mededkâr olmasa lûtfu
Ederdi iktıza evvel kademde olmağı rüsva

ÂLÎ

Nigâh - ı merhamet - bahşa - yi çeşm - i şuh - u istiğna

SENAÎ

ر گنجت بود هر گنجی که دادی حاتم طائی

. . . .

بصیر ومفضل ومنعم خدای دین ودنیائی

. . . .

وگر عصیان کند بنده بعذری بازبخشائی

. . . .

همی ترسیم ازعدلت امید ماست برفضلت

. . . .

قدیم حال گردانی رحیم وراحم وارحم

. . . .

که بخشایددرین بیدادمان گر تو بخشائی

NİZAMÎ

گنج تو ببذل کم نیاید

. . . .

وز گنج کس این کرم نیاید [1]

هم نوابخش و هم نوازنده [2]

SA'DÎ

کریم خطا پوش وپوزش پذیر

. . . .

گنه بیند وپرده پوشد بحلم

. . . .

ادیم زمین سفرهٔ عام اوست

برین خوان یغما چه دشمن چه دوست

. . . .

وگر دردهد یك صلای کرم

عزازیل گوید نصیبی برم

. . . .

---

[1] Leylâ ve Mecnun

[2] Heft - Peyker

خداوند بخشنده دستگیر

. . . .

فروماندگانرا برحمت قریب [1]

. . . .

ازهمگان بی نیاز وبرهمه مشفق

Tanrı lûtuf ve ihsan edicidir, rızık vericidir : « Vehhab, Rezzak, Bâsıt»

ŞEYHÎ

Zâhir ol rabb - ü - razık - u - vehhab

SADRÎ

Bu cümle mahlûkatın rızkı senden
Kılursun daima ihsan Hudâyâ

FUZULÎ

Rezzak - ı erazil - ü - eazım

NÂBÎ

Zihi basıt ki çekmiş kâinata sofra - i yağma

FİRDEVSÎ

خداوند نام وخداوند جای
خداوند روزی ده ورهنمای

ATTAR

روز ازبسطش سعید افروخته

---

[1] Bostan

NİZAMÎ

اکر پای پیلست اکر پرمور
بهریك تودادی ضعیفی وزور [1]

SA'DÎ

مهیا کند روزیٔ ماروموز
اکر چندبی دست وپایندوزور [2]

کاهی نسیم لطف توهمراز باصبا

Buraya kadar yazılan isimler «cemal» tecellisine aiddi. «Celâl» tecellisine dahil olanlar da bunlardır:

Tanrı kahredicidir: «Kahhar»

CEFAYÎ

Kahrundürür şitayi kılan duzah - u - cahîm

NÂBÎ

Makal - i لاابالی hemcenah - ı tair - i re'fet

ATTAR

آنکه فرمان کرد قهرش بادرا
ناسزایی داد قوم عادرا

. . . . . .

---

[1] İskendername
[2] Bostan

آن خداوندی که هنگام سحر
کرد قوم لوط را زیر و زبر [1]

NİZAMÎ

وجودش برهمه موجود قاهر [2]

SA'DÎ

بتهدید اگر برکشد تیغ حکم
بمانند کروبیان صم و بکم [3]

جایی که تیغ قهر برآورد هیبتت
ویران کند بسیل عرم جنت سبا

گاهی سموم قهر تو همدست باخزان

Tanrı gönülleri, rızkı icabında sıkar ve kısar; mümkinatı ıztırar haline getirir: «Kabız»

NÂBÎ

Zihi kabız ki âlem kabza-i hükmünde muztardır.

ATTAR

شب زقبضش درسیاهی سوخته [4]

Tanrı insanların yaptıkları işlerin karşılığını verir: « Deyyan »

[1] Pend-i Attar
[2] Husrev-ü-Şirin
[3] Bostan
[4] Mantık-ut-tayr

SADRÎ

Semi' - ü - nazır - u - deyyan Hudâyâ

Tanrının iradesi zarurî olarak ve bilâ kaydu şart tahakkuk eder: «Cebbar»

YAZICI OĞLU

Cebbar - ü - bar - ü - bir ü - berîsin beliyyeden

Şimdiye kadar yazılan selbî ve sübutî sıfatlar, ve cemal ve celâl tecellilerini ihtiva eden Esma' i Hüsna'dan anlaşılacağı vechile Tanrı bütün nakıs sıfatlardan münezzeh olup kemâl sıfatlarını haizdir: «Kuddus, Sübhan»

AHMEDÎ

Anun vasfı nekayısdan müberra

SADRÎ

Firiştehler kamu tesbih iderler
Ki ya kuddus - ü - ya sübhan Hudâyâ

RABBÂNÎ

Hakkının tesbihine oldu müsebbih cümle şey
Hem anun virdini evrad idinür şeyh - ü - feta

ATTAR

حمد بحد آن خدای پاك را [1]

---

[1] Pend-i Attar

درسجودش روزوشب خورشید وماه
سوده پیشانیٔ خود برخاك راه [1]

SA'DÎ

وزهمه عیبی منزهی ومبرا

G — Kelâm, Tanrının muttasıf olduğu ezelî bir manadır. Bu mana muhtelif kavimlere göre türlü lâfızlara ve muhtelif zamanlara göre de o zamana uygun şekillere bürünür. « Ezelî inayet » bahsinde Tanrının peygamberlere Cibril vesatatile kitab vahiy etmesi, Kelimullah olan Musaya Tur'da hıtab etmesi bu sıfat muktezasıdır. Tevhidlerde doğrudan doğruya bu bahsi alâkadar eden yazılara çok raslanmaz.

H — Tekvin; Tanrının, irudesine uygun olarak herhangi bir şeyi vücuda getirmesidir.

Tanrı sani' ve mübdi'dir:

CEFAYÎ

Hannan ü hayy - ü - sani'- ü - kayyum - u - bizeval

ÂLÎ

Açık nezzare - i sun'unda çeşm - i nergis - i şehlâ

NÂBÎ

Zihi mübdi'ki bireng - i amâdan eylemiş tasvir
Hezaran çihre - i rengîn hezaran dide-i bîna

---

[1] Mantık-ut-tayr

ATTAR

صانعی کزطین سلاطین می کند [1]

NİZAMÎ

بنام آنکه هستی نام ازو یافت [2]

SA'DÎ

الثنا تنا بلطافك يا صانع الوجود

اول دفتر بنام ایزد دانا
صانع وپروردکار وحی وتوانا

Âlemin yaradılışı:

AHMEDÎ

Âlemün vasfını düzdün bi edat - ü - bi misal

Ademden altı günde itti icad
Bir emr ile dokuz eyvan-ı mîna

ŞEYHİ

Çü Kâf - ü- Nun ile kevneyn nushasın yazdı
Pes Âdemün elifin kıldı ayn-ı âleme dal
Çekildi sath - ı adem safhasına hatt-ı vücud
Misal-i mazi-vü müstakbel oldu nokta - i hal

. . . .

Cihan - ü - can - ü - zemin - ü - zaman - ü - mülk - ü - melek
Esir - ü - unsur - u - gayb - ü - şühud - u - hal - ü - makal

---

[1] Pend-i Attar
[2] Husrev-ü- Şirin

Ne şerh idem ki tefasil-i âlemi cümle
Bu kevn-i cami'ün içinde eyledi icmal

RABBANÎ

Çünki tekvin - i ezelden emr itdi emr ile
Halk itdün hikmetünle Akl-ı Küllü evvelâ
Nefs - i küll - ü - cism-i küll andan zuhur itdi kamu
Müfredat - ı kâinat - ü - ibtida - vû - intiha

ÂHÎ

Ravza-i işkında can mürgünü ta'lim itmeğe
Bu dokuz çarhı ana kıldın müşebbek bir kafes

ÂLÎ

Debistan ı kıdemde ol debir - i lemyezelsin kim
İki harf ile kıldın on sekiz bin âlemi inşa

NABÎ

Terazu - yi tekabul vaz'idüb bazar-ı imkâna
Nakızeyne tevafukla tehalüf eylemiş ilka
Anasırla tabayi'reng - i zıddında olub kaim
Biri birile olmuşlar vahid-ül- asl iken a'da
İdüb bittab' biri birine hem dost hem düşman
Koparmış iktıza-yi hikmet üzre arada gavga
. . . .
Verüb sermaye - i tafsili dest - i teng - i icmale
Eder bir noktadan çendin kitab - ı anberîn imlâ

ATTAR

عرش را بر آب بنیاد او نهاد [1]

---

[1] Mantık-ut-tayr

SENAİ

هیولارا تو دادستی بحکم عنصر و جوهر
مر اسطقسات را پستی گهی و گاه بالایی

NİZAMÎ

ای هرچه رمیده آرمیده
در کن فیکون تو آفریده
بی گوهر کنی ز کاف و نونی
گردی چو سپهر بیستونی [1]

ای جهانرا ز هیچ سازنده
هم نوابخش و هم نوازنده [2]

ز گرمی و سردی وازخشك و تر
سرشتی باندازهٔ یکدگر [3]

طبایع رابصنعت گوهر آرای [4]

Âdemin yaradılışı:

AHMEDÎ

Âdemün nakşını yazdun bi devat - ü - bi kalem

ŞEYHÎ

Çün Kâf - ü - Nun ile kevneyn nushasın yazdı
Pes Âdemün elifin kıldı ayn - ı âleme dal
. . . .

[1] Leylâ ve Mecnun
[2] Heft-Peyker
[3] İskendername
[4] Husrev-ü-Sirin

Ne şerh idem ki tefasil - i âlemi cümle
Bu kevn - i cami'ün içinde eyledi icmal
Hakayık - ı felekün ukdelerine keşşaf
Dekayık - ı melekün nüktelerine hallâl
Vücud dairesinde nigîn - i hâtem - i mülk
Elinde möhr-ü hılâfet zihi atâ - vü - neval
Zaîf - ü - acz ile sıkl - i tekellüfata hamul
Zalum - u - cehl ile hıml - i emanete hammal

KEMAL-İ ÜMMÎ

Virürsün ata sulbünden ana rahmine nutfeyi
Tutarsın bir zaman anı ki su et kan olur anda
Düzersin karangu yirde anı bir hoş lâtif suret
Kılursın kısmetin anda henüz ol olmadan ihya

. . . .

Bu dört türlü tabayi'den kılursın cismini ruşen
Kimi hun - ü - kimi balgam kimi safra kimi sevda
Dokuz aydan doğa gelür vücud olur zihi hikmet
Kimi mukbil kimi müdbir kimi mü'min kimi tersa

ÂHÎ

Ravza - ı ışkında can mürgünü ta'lim etmeğe
Bu dokuz çarhı ana kıldın müşebbek bir kafes

NÂBÎ

Meşair vaz'edüb terkib - i cism - i nev' - i insanda
Yed - i her digere etmiş münasib âletin i'ta
Dimağı eyleyüb halvetsera - yi kuvvet - i tasvir
O âlî kasrda şah - ı hayali eylemiş îva
Bina-yi intizam-ı din - ü - dünyaya edüb âlet
Zebana nutk vermiş gûşa vermiş kuvvet-i ısga
Edüb çeşme havalet hızmet-i zevk-i temaşayi
Cemal-ü- çeşmi etmiş birbirine vâlih-ü- şeyda
Edüb nerm-ü- dürüştü lâmise biçareye ta'yin

Meşamı buya vakfetmiş mezaka lezzeti ihda
Hat-ü- nakş-ü- kumaş-ü- kârı etmiş cuy-u sun'undan
Ser-i enbube-i mizab-ı engüştan ile iska

ATTAR

حمد بیحد آن خدای پاك را
آنکه ایمان داد مشتی خاك را
صانعی کز طین سلاطین می کند [1]
نجم را رجم شیاطین می کند

خاك ما گل کرد درچل بامداد
بعد از آنجای اندر او آرام داد[2]
جان بتن رفت واز آن تن زنده شد
عقل دادش تابدآن بیننده شد

روح را درصورت پاك او نمود
اینهمه کار از کف پاك او نمود
عقل سرکش را بشرع افکنده کرد
تن بخاك وجان به ایمان زنده کرد[3]

NİZAMÎ

که از آبی چوما نقشی نگارد
. . . .
نبات روح را آب از جگر داد
چراغ عقل را پیه از بصر داد [4]

---

[1] Pend-i Attar
[2] خمرت طينة آدم بيدى اربعين صباحاً Hadis-i Kudsî
[3] Mantıh-ut-tayr
[4] Husrev-ü- Şirin

SA'Dİ

بکلك قضا دررحم نقش بند

. . . .

دهد نطفه‌را صورتی چون پری
که کرده است بر آب صورتگری [1]

انشأتنا بفضلك يا صانع الوجود
اغفرلنا بفضلك يا سامع الدعا

Güzeller:

FUZULÎ

Zihi tekevvün - ü - kâmil ki kudretindendir
Peri - likalara lûtf - u tenasüb - ü a'za
Melâhat - i leb - i meygûn - u lehce - i şirin
Nezaket - i kad - i mevzun - u - çihre - i ziba
Safa - yi cism - i lâtif - ü - kabul - ü- cevher - i pâk
Letafet - i hat - ı müşgîn - ü - zülf - ü anbersa

NABÎ

Zihi mübdi' ki bireng - i amâdan eylemiş tasvir
Hezaran çihre - i rengîn hezaran dide - i bîna

. . . .

Zihi barî ki hikmet - hane - i sun'unda halk eyler
Hezaran dilberi - i mevzun hezaran duhter - i hasna

SA'DÎ

اکبر و اعظم خدای عالم وآدم
صورت خوب آفرین و سیرت زیبا

---

[1] Bostan

Yer ile gökün yaradılışı:

AHMEDİ

Yer - ü - gökü düzüb itdün nur ile zulmet ayan

ŞEYHÎ

Kebud - hırka bu pîr - i sipihre eyle nazar
Ki çarh urur dün - ü - gün bi sema' - u - bi kavval
. . . .
Neden döner dil - i ârif gibi felek daim
Niçin durur ruh - u âşık gibi zemin pâmâl

KEMAL-İ ÜMMÎ

Durutdun bi sütun gökler muallâk pür melâyikler
Ne bend - ü - ne sütun asla mutabbak günbed - i hadra
Yere emrünle ya Ma'bud su üstünde sükûn kıldun
Kimi berr - ü - kimi vâdî kimi dağlar kimi derya

FUZULİ

Ey yeddi gül - ü - dokuz gülistan
Feyz - i kereminle sebz - ü - handan
. . . .
Ey nakş - taraz - ı safha - i hâk
Sahib - rakam - ı hutut - u eflâk

FİRDEVSİ

خداوند کیهان وکردان سپهر

ATTAR

آسمانهارا هم اودارد نگاه [1]

آسمانرا بر زبر دستی بداشت
خاك را درغایت پستی بداشت
آن یکیرا جنبش مادام داد
وآن دگررا دایما آرام داد
. . . .
آسمان چون خیمهٔ برپای کرد
بیستون کرد زمینش جای کرد [2]

SENAÎ

بسان تخت جمشیدی توکردون را کنی جلوه
بسان تاج نوشروان زمینهارا به پیرائی

NİZAMÎ

گر هفت ورق بچرخ دادی
هفتاد کره براو کشادی
خاکستری ارزخاك سودی
صد آینه‌را براوزدودی [3]

توئی کاسمانرا بر افراختی
زمین را گذرگاه اوساختی
. . . .
چنان بستی این طاق نیلوفری
که اندیشه رانیست زوبرتری [4]

---

[1] Pend - i Attar
[2] Mantik - ut - tayr
[3] Leyla ve Mecnun
[4] İskendername

بنام آنکه هستی نام ازو یافت
فلك جنبش زمین آرام ازو یافت
. . . .
فکند از هیئت نه حرف افلاك
رقوم هندسی بر تختهٔ خاك [1]

Gece ve gündüz:

AHMEDÎ

Dûn - ü - günü nazm idüb rast kıldun mah - ü - sâl

ŞEYHÎ

Ne hırmene od urur şam - u subh nar - ı şafak
Ne ömr ekinini biçer her ayda das-ı hilâl
. . . .
Ne iki peyk - i revandur bu hindî - vü - kâfur
Getürür iltür elinde sahaif - i a'mal

NÂBÎ

Verüb tertib ecza - yi muhalif - gûne - i kevne
Dü renge tardan dikmiş ana şiraze - i ibka
. . . .
Eğer leyl - ü - nehar amed şüdünde geçse mıkdarın
Hayat - ı kâinata fasidat eylerdi istilâ

ATTAR

چرخ را دورشبان روزی دهد
شب برد روز آورد روزی دهد [2]

---

[1] Husrev-ü - Şirin
[2] Mantık - ut - tayr

NİZAMÎ

توده‌ى صبحرا شب افروزى
روزرا مرغ ومرغرا روزى
روزو شب سالكان راه تواند
حلقه دركوش باركاه تواند [1]

بروز آرندهٔ شبهاى تاريك
. . . .
غم وشادى نكارو يم وامد
شب وروز آفرين وماه وخورشيد[2]

SA'DÎ

شب ازبهر آسايش تست وروز
مه روشن ومهر كيتى فروز [3]

Güneş, ay, yıldızlar:

AHMEDÎ

Encüm - ü - ay - ü - gün ile göklere virdün safa
. . . .
Güneş emrünle senün geh zâhir olur geh nihan
Ay hükmünde senün geh bedr olur gâhî hilâl

ŞEYHÎ

Bu nur - u - ferr ile kim cirm - i şems cevherdür
Ne cürmü var ki alur kesf irişse reng - i sifal
Nedür bu perdede her gice bunca şem'- ü - çerağ
Çü perde götrüle battal gibidür ammal

---

[1] Haft - Peyker
[2] Husrev-ü- Şirin
[3] Bostan

KEMAL-İ ÜMMÎ

Yedi yılduza bürclerde menaziller viren sensün
Anunçün durmadan döner dün-ü-gün çarh ol mîna

NÂBÎ

Olub hurşid - ü - mehden mühre - keş evrak - ı eflâke
Hutut-u ruz-u- şebden musha-i sun'eylemiş inşa
. . . .
Medarından terakki ya tenezzül eylese hurşid
Olurdu zindegî iksîr - ü - sıhhat hem - per - i Anka

FİRDEVSÎ

فروزندۀ ماه وناهید ومهر

ATTAR

کرد درشش روزهفت انجم پدید
وزدو حرف امرنه طارم پدید
مهرۀ انجم ززرین حقه ساخت
بافلاك درحقه هرشب مهره باخت [1]

SENÂÎ

فروغ ازتست انجمرا برین ایوان مینوون
شعاع ازتست هرمهرا برین کردون مینائی
. . . .
کواکب را بکردون بر بقدرتها تو آرائی
. . . .
پدید آرندۀ خورشید وماه وکوکب سیار

---

[1] Mantık-ut- tayr

NİZAMÎ

ای هفت عروس نه عماری
بردرکه توبه پرده داری [1]

ای بر آرندهٔ سپهر بلند
انجم افروز وانجمن پیوند [2]

کواکب توبر بستی افلاکرا
عردم تو آراستی خاکرا [3]

کواکب را بقدرت کار فرمای [4]

SA'DÎ

زمشرق بمغرب مه وآفتاب
روان کرد وبنهاد کشتی برآب
. . . .
خوروماه وپروین برای تواند
قنادیل سقف سرای تواند [5]

Hayvanlar ve nebatlar:

AHMEDÎ

Yere hayvan - ü - nebat ile bağışladun cemal

[1] Leylâ ve Mecnun
[2] Haft - Peyker
[3] İskendername
[4] Husrev - ü - Şirin
[5] Bostan

NİZAMÎ

زمین ناآورد تانکوبی بیآر [1]

Hayvanlar : 1 — Öküz

NÂBÎ

Eğer gâv-ı hakîr olmasa gerdendade-i hızmet
Olurdu hal-i mağruran-ı âlem müşrif-i ifna

ATTAR

کاورا درنالهٔ زار آورد [2]

---

2 — Vaşak:

ŞEYHÎ

Ne soydu giydi bahayî bu nifeyi bu vaşak

---

3 — Yılan:

ŞEYHÎ

Aceb degül mi ki ef'î etinde var tiryâk
Bu kamu zehr ile ana rik-ı ademî kattal

---

4 — Örümcek:

ŞEYHÎ

İnayetinden anun ankebutdur nessac

---

[1] İskendername
[2] Mantık-ut-tayr

ATTAR

عنكبوتی را بحکمت دام داد
صدر عالم را دراو آرام داد [1]

---

5 — *İpek böceği:*

ŞEYHÎ

Kerametinden anun kirm - i piledür gazzal

NÂBÎ

Zihi sanî'ki eyler berg - i dut - u - kirm - i bed - bûdan
Libas - ı iftihar - ı şehriyaran atlas - u - dîbâ

---

6 — Kuşlar:

FUZULÎ

Gül ateşîn bir avuc hâk rehgüzara salub
Kül eylemiş komuş adını bülbül - i şeyda

ÂLÎ

Neva - bahşende - i ramiş - geran - ı bezm - i her gülşen

Nebatlar: 1 — Buğday

NÂBÎ

Kemîne gendüm - ü kemkadr nâyâb olsa âlemden
Nolurdu zîb - i hân - ı şehriyaran - ı cihan - ârâ

---

[1] Mantık-ut- tayr. Muhammed Peygamber Mekkeden Medineye hicret ederken, Ebu Bekir ile beraber sığındıkları mağaranın kapısına örümcekler ağ örmüşlerdi. Peygamberi öldürmek için takib eden müşriklerde mağaranın kapısını o halde görünce içerde kimse olmadığına zahib olarak orayı aramaktan vazgeçmişlerdi.

NİZAMÎ

زمین نآورد تانکوبی بیار [1]

SA'DÎ

زخاك آورد رنك وبوی وطعام
تماشا که دیده ومغز وکام [2]

---

2 — Ağaçlar, Çiçekler

AHMEDÎ

Ağaçlar hullesin kim kıldı hadra
. . . .
Hârdan hurma bitürdün hâreden yakut - u lâ'l

NABÎ

Çinar - ı ratbdan tedric ile tahsil edüb ateş
. . . .
O mücmel noktanın tafsil - i asarın temaşa et
Olur bir tohm - u kemterden dıraht - ı barver peyda
. . . .
Nihad - ı gureden tedbir ile terkib eder

NİZAMÎ

رطب دادت از نخل ونخل از نوی [3]

---

[1] İskendername
[2] Bostan
[3] İskendername

SA'DÎ

نخل تن آور کند زدانهٔ خرما

---

3 — Çimen

AHMEDI

Çemen ferşini kim itdi mutavves

ATTAR

اززمین خشك رویاند گیاه [1]

---

4 — Çiçekler

AHMEÎDÎ

Kim itdi neriisin gözün mükehhal
Kim itdi lâlenin yüzünü hamra
Benefşe zülfünü kim itdi müşgîn
Gülün ruhsarını kim kıldı ra'na

RABBÂNÎ

Birliğine bu delâlet ârif olana yeter
Kim kara toprak içinden gül bitürdün ey Huda

FUZULÎ

Safa - yi lûtf - u amîmi nüfuz edüb kılmış
Mizac - ı namiyeyi müstaidd - i neşv - ü - nema
Kemal - i terbiyeti nevg - i hâra vermiş reng
Lâtif edüb lâkabın eylemiş gül - ü ra'na

---

[1] Pend i Attar

ÂLÎ

Direm - rizende - i deff-i zer - efşan - ı gül - ü ra'nâ

NÂBÎ

Edüb âlemlere bahş - i hayat enfas - ı rahmânî
Çıkarmış arz - ı meyte mürdegânın eylemiş ihya

ATTAR

گاه گل برروی آتش دسته کرد
. . . .
یاسمین را چار ترکی بر نهد
لاله را ازخون کله بر سر نهد [1]

SENAÎ

زخار ارچا کری جوید همی گل تو برون آری
. . . .
زابر تیره باران بهرجانی همی لؤلؤ
بباغ وراغ ازآن لؤلؤ نمایی لاله حمرائی

NİZAMÎ

که ازخاکی چوگل رنگی بر آرد [2]

---

[1] Mantık - ut - tayr
[2] Husrev-ü- Şirin

SADÎ

نهد لعل پیروزه درصلب سنك
كل لعل درشاخ فیروزه رنك
. . . .
زخارت كل آوردو از نافه مشك [1]

Mevsimler : Bahar , Kış

AHMEDÎ

Diriden ölüyü kim itdi zâhir
Ölüden diriyi kim kıldı peyda

CEFAYÎ

Kahrundurur şitayi kılan duzah-u-cahim
Lûtfundurur kaharı kılan huld-ü hoş-hava

KEMAL-İ ÜMMÎ

Kışın kar yağdırub yire tamu rengin viren sensin
Yine yazın kılan sensin cihanı Cennet-ül-Me'va

NÂBÎ

Zihi âdil ki eyler çarsus-yi çarfaslında
Terazu-yi dü-keffe hızmetin serma ile germa
. . . .
Fusul-i erbaa etse tecavüz hadd-i pergarın
Nizam-ı mümkinata ihtilâl eylerdi isti'lâ

---

[1] Bostan

ATTAR

درزمستان شبنم آرد وزنشار
زرفشاند درخزان از شاخسار [1]

SENAÎ

زمستان آری و حله بپوشانی جهانرادر
بهار آری بیآرائی چنان جنات حورائی

SA'DÎ

نسیم ازبرای تو فراش‌وار
همی گستراند بساط بهار
اگر باد وبرفست وباران ومیغ
وگر رعد چوگان زند برق تیغ
هرکارداران فرمان برند
که تخم تودرخاك می پرورند [2]

Bulutlar :

AHMEDÎ

Kim itdi bağa bulutları sakka

NÂBÎ

Sehab-ı rahmet-i Hak gevher-efşan olmasa yekçend
Olurdu halk-ı âlem kâse-gerd-i dest-i istiska

---

[1] Mantık-ut-tayr

[2] Bostan

SENAÎ

زابرتیره بارانی بهرجائی همی لؤلؤ

NİZAMÎ

نبارد هوا تانکوئی نبار [1]

SA'DÎ

وکرتشنه مانی بسختی مجوش
که سقای ابر آبت آرد بدوش [2]

دریای لطف اوست وکرنه سحاب کیست
تا برزمین مشرق ومغرب کند سخا

Taştan su çıkması:

AHMEDÎ

Katreden gevher yaratdun sahreden âb-ı zülâl

SA'DÎ

باری زسنك چشمهٔ آب آورد برون
باری زآب چشمه کند سنك ذره تا

برك تراز چوب خشك وچشمه زخارا

---

[1] **İskendername**
[2] **Bostan**

Rüzgâr :

AHMEDÎ

Emrün ile her taraf kılur güzer bad-ı cenub
Hükmün ile her nefes olur revan peyk-i şemal

ŞEYHÎ

Bahar içinde nedendür dem-i saba attar
Hazana karşu niçündür yerin yüzü bakkal
. . . .
Kef-i sehab ile saçar nesim ferraşı

SA'DÎ

نسیم ازبرای تو فراش وار
همی کستراند بساط بهار [1]

Hava :

NABÎ

Hava-yi ruh-bahşa etmeseydi cilve-i rahmet
Olurdu halk-ı âlem yek nefesde müşrif-i ifna

Ateş :

NÂBÎ

Birun olmazsa âteş haclegâh-ı seng-ü-ahenden
Olur efsürde-i ta'til ni'methane-i uzma

---

[1] **Bostan**

Kıymetli taşlar:

AHMEDÎ

Hardan hurma bitürdün hâreden yakut - u - lâ'l

NABÎ

Zihi kadır ki hâk-i tire-tıynetden eder icad
Sifid-ü-zerr-ü-ma'den sebz-ü-sürhîn cevher-i garra

ATTAR

سنکرا یاقوت و خون‌را مشك کرد
. . . .
پاره پاره خاك را درخون کرفت
تا عقیق ولعل ازاو بیرون کرفت [1]

NİZAMÎ

تودهی وتو آری ازدل سنك
آتش لعل ولعل آتش سنك[2]

جواهر توبخشی دل سنك‌را
تودرروی جوهر کهی رنك‌را [3]

SA'DÎ

نهد لعل وپیروزه درصلب سنك

کوهر زسنك خاره کند لؤلؤ ازصدف [4]

---

[1] Mantuk - ut - tayr
[2] Heft - Peyker
[3] İskendername
[4] Bostan

Inci:

AHMEDÎ

Katreden gevher yaratdun sahreden âb-ı zülâl

SENAÎ

بحرا ربندکی جوید همی درتو بهپیانی

NİZAMÎ

توئی کافریدی زیك قطره آب
کهر های روشن تراز آفتاب [1]

SA'DÎ

زابر افکند قطرهٔ سوی یم
زصلب آورد نطفهٔ درشکم
ازآن قطره لولوی لالا کند
وزین صورتی سرو بالا کند [2]

Misk :

ŞEYHÎ

Ne buldu kıldı dem-i huşgü müsg-ü nafe gazal

ATTAR

سنکرا یاقوت وخون رامشك کرد [3]

---

[1] İskendername
[2] Bostan
[3] Mantık-ut-tayr

SA'DÎ

زخارت کل آوردو ازنافه مشك [1]

Şeker ve bal :

AHMEDÎ

Kamışdan kim düzetti nuş-daru

ŞEYHÎ

Nebat kande bulur âb-ü-hâk içinde şeker
Mekes ne resme kılur zehr-i hara ta'biye bal

SA'DÎ

عسل دادت از نحل ومن ازهوا

جانور از نطفه می کند وشکر ازنی
شربت نوش آفریدا زمکس نحل

Tevhidler içinde Peygamberlerin gerek mucize, gerek hayatlarının hususiyetine aid bahisler geçer. Bu bahisler kudret ve irade sıfatlarına taallûk ederse de biz, tevhidlerde ismi geçen Peygamberlerin mucize ve hususiyetlerini bir arada göstermek için bunları toplu şekilde yazmağı tercih ettik :

İbrahim, İsmail :

AHMEDÎ

Sensin İbrahime viren azm-ü-İsmaile sabr

ATTAR

آن که لطف خویش را اظهار کرد
برخایشی نارار گلزار کرد [2]

---

[1] Bostan
[2] Pend-i Attar

SA'DI

گلستان کند آتشی بر خلیل
گروهی بآتش برد ز آب نیل [1]

Yakub, Yusuf:

AHMEDÎ

Hem viren Ya'kuba hüzn-ü- Yusufa hüsn-ü-cemal

SADRÎ

Kimisi ağlamakdan gözsüz olmuş
Gice gündüz işi efgan Hudâyâ
Kimisi Mısr tahtında oturmuş
Görünmez gözüne Ken'an Hudâyâ

İsâ :

AHMEDÎ

San'at-i ihyayı sensin İsiye ta'lim iden

ATTAR

بی پدر فرزند پیدا او کند
طفل را در مهد گویا او کند
مردهٔ صدساله راحی می کند
این بجز حق دیگری کی می کند [2]

Musa:

AHMEDÎ

Musi'ye sensin kılan Fir'avn mülkün payimal

---

[1] Bostan
[2] Peed - i Attar

Kelîme viren oldur tis'a âyât

Süleyman :

SADRÎ

Kimisi hükm ider ez Kaf ta Kaf
Muti'dür cinn-ü-hem insan Hudâyâ

ATTAR

با سلیمان داد ملك وسروری
شد مطیع خاتمش دیو وپری [1]

بست موری را کمر چون موی سر
کرد اورا با سلیمان درکمر [2]

Zekeriyya :

SADRÎ

Kimisi kaçar ağaca sığınur
İki diler anı erran Hudâyâ

ATTAR

بندهٔ را اره بر سری نهد
دیکری را تاج برسری نهد [3]

---

[1] Pend-i Attar
[2] Mantık - ut - tayr
[3] Pend - i Attar

IV — Şer'î tevhidlerde tasavvuf umdeleri

Tenzihî akide yani «Şeriat», tevhidî akide yani « tasavvuf » tarikat vadilerinde yazılmış tevhidler birbirlerinden ayrılırlar. İkinci yolda yazılan tevhidlerde ekseriya Tanrının selbî ve şubutî sıfatlarından ve bilhassa Tanrı kudretinin akılları hayrete düşüren tecellilerinden bahsedilmediği halde «tenzihî» tevhidlerde çok defa tasavvufa doğru bir temayül göze çarpar. Biz, tasavvufî tevhidleri, bunu takib eden fasiküllerde görecek ve ihtiva ettikleri bahislere dair izahat vereceğiz. Ancak burada zahirî şeriat akidesine uygun olan tevhidlerde rasladığımız tasavvufî fikirleri tesbit etmekle iktifa ediyoruz:

1 — Kâinat, Ilâhiyetin bir zuhur ve tecellisinden ibarettir. Tanrı bir gizli hazine idi (كنت كنزاً مخفياً...), bilinmesini istedi. Hafa âleminden zuhur âlemine çıktı. Kâinat bu zuhurdan ibarettir.

FUZULÎ

Ey genc i atâ tılısmı ismin
Sen genc i nihanı ol tılısmın
. . . .
Ev Mebde-i feyz-i aferiniş
Senden ruşen çerağ-ı biniş
Ey sırr-ı vücudun emr-i ma'lûm
Mevcud hemin sen özge ma'dum
. . . .
Ey şahid-i gayb perdedarı
Fikrin gül-ü ma'rifet bahârı

---

2 — Tanrının sıfâtı olan kâinat eyice tedkik edilir, üzerinde düşünülürse « tevhid-i zat » a erişilir. Yani bütün kâinatta Tanrıdan başka bir şey görülmez.

ŞEYHÎ

Dilersen irmeğe tevhid-i zata esmadan
Nazar sıfâtına kıl gör bedayi'-i ef'al

FUZULÎ

Kân-ı güher-i vücub-u-imkân

---

3 — Bu suretle anlaşılıyor ki evvel ve âhır o olduğu gibi zâhir ve bâtın da odur.

AHMEDÎ

Evvel-ü-ahır çü sensin zâhir-ü-bâtın dahi
Pes arada gayr var dimek tasavvurdur muhal

ŞEYHÎ

Bütun-u sırrı ile akl-ü ruk nurânî
Zuhur-u nuru ile arş-ü-ferş mâlâmâl
Aceb ne evvel olur k'anda münderic âbâd
Zihi ne âhır olur k'anda müstemir âzâl

---

4 — Kâinatta var olan yalnız o olduğu halde böyle gizli kalması; zuhurunun kemalindendir :

AHMEDÎ

Kamu bilür seni lâkin kamu senden bihaber
Anun içün şerh idemez vasfunu nutk-u-makal

FUZULÎ

Ey perde-i masiva nikabın
Senden özge yok hicabın

---

5 — Tasavvufun derunî hakikatlerine akıl ile değil aşk ile erişilir:

AHMEDÎ

Senün ışkunadur ya Rab bilürsün
Bu masnuata itdüğüm temaşa
Yüregüme sen urdun bunca ateş
Başuma sen yetürdün bunca sevda
. . . .
Senün rıdvanunu diler bu gönlüm
Ne Cennet ravzasın diler ne havra[1]

KEMAL-İ ÜMMÎ

Yürekler başı sendendür bu gözler yaşı sendendür
Hakikatdur ki sendendür bu başlara gelen sevda

FUZULÎ

Ey munis-i ehl-i zevk yadın
Ebvab-ı emel kilidi adın

---

6 — Aşk; sevginin uğrunda bütün benliğinden ve benlik dolayısile alâka hissedilen masivadan kurtulmak neticesine varır:

AHMEDÎ

Benliğin bendinden azad eylegil sen beni kim
Bu taallûk perdesi yolumda olmuşdur vebal

NİZAMÎ

تو آنجا آمدی کانجا دویدی
ازین جادر گذر کانجا رسیدی [1]

---

[1] Hur-u gılman ravza-i Rıdvan hava-yi nefsdir.
Nefsden geçmişdir ol senden rıza ister hemin.
Fuzilî- Leylâ ve Mecnun

[2] Husrev-ü- Şirin.

SA'DÎ

کسی را درین بزم ساغر دهند
که داروی بیهوشیش در دهند [1]

---

7 — Mâsivadan alâka kesilince ve tevhidi zatîye irişilince artık seven ile sevilen ve sevgi birleşir:

AHMEDÎ

Akil - ü - ma'kul - ü - akl - ü - aşık - u - ma'şuk u - ışk
Cümle sensün pes nireden geldi bunca kıl - ü - kal
Cümle senündür hüviyyet dahi nesne var diyen
Senden artuk sözleri batıldur anun lâmuhal

FUZULÎ

Eşyada eğerçi az - u - çokdur
Ol kim ola razın anda yokdur

NÂBÎ

Muhitin vasfıdır azb - ü - ücac - ı lezzet - i enhar
Müsemma vâhid amma muhtelif evsaf ile esma

. . . .

Olanlar zevk - yab-ı meşhed - i Musa eder idrak
Seraser olduğun âlem tecellî - hane - i Sîna

. . . .

Hakikat - bîn olanlar fark ederler olduğun ancak
Cihan - ı zâhir - ü - bâtın hükûmethane - i esma

---

[1] Bostan

NİZAMÎ

نشانش برهمه بیننده ظاهر

. . . .

خداوندی که چون نامش بخوانی
نیابی درجوابش لن ترانی [1]

---

8 — *İnsan, kâinatın bütün sırlarını kendınde toplıyan onlara irişmek kudretinde olan bir varlıktır, «nushai kübra» dır.*

YAZICI OĞLU

Bir kez nazarda âdemi cam - ı cihan - nüma

NİZAMÎ

حروف کائنات ار باز جویی
همه در تست و تو در لوح اویی [2]

---

9 — *Herkesin maksudu tanrıya irişmektir. Çünkü varlığın manası odur.*

AHMEDÎ

Sen ol ol üftadeye iki cihanda destgîr
Çünki sensün kamu halka ey Hak âmâl - ü - meal

RABBANÎ

Ey mūrid - ü - vey murad - ı cümle - i her dū sera

---

[1] Hüsrev - ü - Şirin
[2] » » »

FUZULÎ

Ey munis - i ehl-i zevk yadın
Ebvab - ı emel kilidi adın
. . . .
Ey cümle cihan sana rıza - cu

NİZAMÎ

ای مقصد همت بلندان
مقصود دل نیاز مندان [1]

---

[1] Leylâ ve Mecnun

ENDEKS

Sahife

Sahife